

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

XI

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник
Видає
Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 11 (260), November, 1969, Vol. XXII

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N.1. Tel.: 01-607-6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1969 Р.

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	8 дол.	4.50 дол.	2.40 дол.	80 цент.
Австрія	200 шіл.	110 шіл.	60 шіл.	20 шіл.
Аргентина	1400 пезів	750 пезів	400 пезів	140 пезів
Бельгія	420 б. фр.	220 б. фр.	120 б. фр.	40 б. фр.
В. Британія	3 ф.	1 ф. 10 ш.	18 ш.	6 ш.
Канада	10 дол.	5 дол.	3 дол.	1 дол.
США	10 дол.	5 дол.	3 дол.	1 дол.
Німеччина	34 н.м.	18 н.м.	9 н.м.	3 н.м.
Франція	42 фр.	22 фр.	12 фр.	4 фр.
Швеція	45 кор.	25 кор.	14 кор.	5 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200, Liverpool Rd., London, N.1.

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУ-
КОВО ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 11 (260)

ЛИСТОПАД, 1969

Річник XXII

З М І С Т Х І - ої К Н И Ж К И

Юрій Тис-Крозмалюк: СПІЛЬНИМ ФРОНТОМ — ПРОТИ МОСКВИ	1219
Р. Драган: МАРКС І ЙОГО ЕПІГОНИ	1225
Сергій Домазар: РЕСТАВРАТОРИ ГОЛУБИХ МРІЙ	1238
Микола Мельник: МІЖНАРОДНО-ПРАВНІ ОСНОВИ БЕРЕСТЕЙ- СЬКОГО МИРУ	1264
Проф. д-р Вадим Щербаківський: ФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НА- ЦІЇ (продовження, 27)	1279
Тарас Непокірний: З ВОГНЮ У ПОЛУМ'Я (закінчення, 5)	1288
— З ПІДПІЛЬНИХ ПОЕЗІЙ І ПІСЕНЬ В УКРАЇНІ (Україно моя, Безсмертним Лицарям, Народє, встань!)	1294
Ярослав Курдидик: ЧЕРНИЦЯ (єтюд)	1296
Святомир М. Фостун: ЕТЮДИ (Парк, Модерна доба, Книги)	1297
Олекса Воропай: АНГЛІЯ ЗБЛИЗЬКА (Щоденник нового поселен- ця; продовження, 6)	1299
Петро Роечко: КОРИФЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ (У 200-річ- чя з дня народження Івана Котляревського)	1311
Др Володимир Жила: НОВІ ПОЕТИЧНІ ОБРІЇ (Яр Славутич: »За- воєвники прерій«)	1317
Олекса Рань: »ПІД МОСКОВСЬКИМ КАРАУЛОМ У ТЮРМІ« (Про твір Олеса Гончара — »Собор«)	1321
Леонід Полтава: ПЕРША ЗБІРКА МІРИ ГАРМАШІ	1327

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

Folkshon Library & Book Supply
16 a, Prospect Street,
GLENROY, W. 9, Vic., Australia.

Mr. W. Lytwyn
7, Borrowdale St.,
Red Hill, A.C.T.

Сідней і околиця:

C. Mishchuk
12, Victory St.,
Belmore, N.S.W.

АВСТРІЯ:

M. Petruszczak
Watzmannstr. B. A/Z. 2,
Salzburg-Aigen.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАЛА:

W. Makar
140, Bathurst Str.,
Toronto, 2 B, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych
Casilla de Correo, 70,
Encarnation.

CHIA:

Mr. H. Cebrij
315 E. 10th St.,
New York, N.Y. 10009,
U.S.A.

Чікаго і околиця:

Bohdan Kaszuba
1147 N. Mason Ave.,
Chicago, Ill. 60651.

Філадельфія і околиця:

Mykola Tymczuk
9788, Cowden Street,
Philadelphia 19115 Pa.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 6 шил. (англ.) або 1 дол. Всіх Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА ВСЮДИ РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ЕМІГРАЦІЄЮ!

Юрій ТИС-КРОХМАЛЮК

СПІЛЬНИМ ФРОНТОМ — ПРОТИ МОСКВИ

Відомо, що Москва пристосовує свою стратегію загарбницької експансії до кожночасної міжнародної ситуації, постійно підкреслюючи, що час працює на користь комунізму. Але недавні події в т. зв. комуністичному бльоці, зокрема намагання сателітів Москви визволитися з-під її диктату, завдали сильного удару по легенді про монолітність комуністичних сил у цілому світі. Конфлікт Москви з комуністичним Китаєм, повстання в Угорщині, події в Чехо-Словаччині, внутрішні ферменти в комуністичних партіях у вільному світі, які намагаються бодай частково вирватися з-під московської диктатури, поглиблення революційних процесів поневолених народів в СРСР, зокрема в Україні, — це наочні докази, що протиросійський спротив зростає і московський терор уже не може відігравати ролі вирішального фактора для збереження російської імперії та поширення її впливу на інші, ще вільні народи. Надії, що час працює на користь комунізму, себто Москви, — не виправдуються.

Нема сумніву, що прагнення поневолених Москвою народів здобути волю і державну незалежність, а сателітних країн здобути суверенність — сильніше, ніж усі брутальні заходи Москви зберегти свою імперію і гегемонію у комуністичному таборі. Москва переживає важку кризу, як внутрішню так і зовнішню.

Все ж концепція західних держав, зокрема США, «протиставитися усім кризам у світі збройно, але уникати зудару з Москвою» діє — без сумніву — на користь московської імперії. З другого боку, стратегія Москви «малих війн» і партизанських розрухів у некомуністичному світі, які не вимагають, покищо, безпосередньої участі її збройних сил, приносить їй більше користі й успіхів, ніж поразок.

Мілітарна й економічна потужність США запевняють їм провідне місце в сучасному світі, але разом із тим накладають на американців особливу відповідальність не тільки за долю свого народу, а також інших націй, зокрема поневолених чи загрожених московсько-більшевицьким імперіалізмом. На жаль, не всі американці, головню їх державно-політичні діячі, розуміють своє сучасне історичне призначення. Все ж, хоч як повільно, і американці починають усвідомлювати собі, що самим економічним багатством і самою мілітарною силою вони не спроможні забезпечити тривалого миру в світі, тим більш справедливого, бо крім мілітарної та економічної потужности існують ще інші, особливо важливі чинники, що відіграють вирішальну роль у житті

народів. Це перш за все великі ідеали, в ім'я яких народи складають найбільші жертви.

Американці дуже часто стають жертвами власних ілюзій чи утопій. Одною з таких ілюзій є концепція мирного співжиття з ССРСР, себто двоподіл світу на світ комуністичний (на чолі з Росією) і світ вільний (на чолі із США), мирна економічна й культурна співпраця між ними, невтручання у сфери їх впливу та спільне вирішування про долю інших народів.

Тому, напр., США не використали нагоди допомогти Угорщині та Чехо-Словаччині вирватись з-під диктатури Москви. У В'єтнамі американці обмежували свою активність тільки такими бойовими діями, які — на їх думку — не викличуть конфлікту з ССРСР чи червоним Китаєм. З другого боку Москва, керуючись підривною стратегією «малих війн», допомагає комуністам чи прокомуністичним елементам передусім воєнними матеріалами, а не власною збройною силою, що могло б викликати конфлікт із США. Але тут є головна різниця: США такою стратегією хочуть забезпечити себе від атомової війни, а Москва «малими війнами» та диверсіями на різних континентах земної кулі намагається опанувати цілий світ. Наслідок такий, що мілітарна і політична ініціатива постійно в руках комуністів, головню Москви. Так, напр., північний В'єтнам відверто пропагує ідею «об'єднання» цілої в'єтнамської національної території, а південний В'єтнам, під тиском американської політики, обмежується тільки тим, що існує дотепер — двоподілом в'єтнамської території на комуністичну і національну. І американці в очах комуністів, прокомуністів, різних «прогресивних», пацифістичних і збаламучених елементів стали «агресорами», а північні в'єтнамці — «борцями» за справедливість та суверенні національні права в'єтнамського народу. Успіхи американців у в'єтнамській війні мають тільки мілітарно-технологічний характер, а не моральний, як перемога великих національних і вселюдських ідей волі та справедливості.

Свою зовнішню експансію Москва намагається зміцнити своє внутрішнє становище як у самому ССРСР, так і в сателітних країнах. Але zdeгенерована власною брехнею і підмінована визвольними рухами поневолених народів вона стала перед проблемами, яких уже не спроможна розв'язати. Терор, як головний засіб панування Москви над іншими народами, вже втратив свою силу. Втрачає свою силу і московська брехлива пропаганда. На прикладах московської політики супроти України та інших поневолених і сателітних народів бачимо одночасно і слабкість сучасної московської імперії. Всякі надії на «еволюцію», на «демократизацію» московсько-большевицького режиму виявилися безпідставними, аж до сміху наївними.

Пригадаймо такий факт: у той час, як дехто з українських політичних емігрантів починав вірити у «зміни в ССРСР», влаштовував бенкети для Павличків та інших висланників Москви, як дехто з туристів із захопленням розповідав про суниці в городі такого чи іншого українського підсоветського письменника, що нібито символізу-

вали добробут і щасливе життя, — саме в той час в Україні відбувалися арештування і засуди українських письменників та культурних працівників. Для наївного українського туриста-емігранта вистачило побачити ковбасу та чарку на столі, суніці в городі, «побувати в гостях» у котрогось письменника, щоб потрапити в теляче захоплення мальованими воротами.

Натомість у той самий час Валентин Мороз у своєму «Репортажі із заповідника Берії» не тільки показав правдиву дійсність в Україні й цілому СССР, а й проаналізував наслідки московського терору, який уже в другому поколінні «соціалістичного суспільства» звертається проти московсько-комуністичної влади. Самий же розклад комунізму почався вже давно. Щоправда, колись Тіто був висловився, що коєзистенція із Заходом — це засіб для остаточного знищення капіталістичного світу, але сьогодні Москва галасує про смертельну небезпеку для комунізму з боку «націоналістичних», «буржуазних» і «капіталістичних» елементів уже в самому СССР, які нібито стають знарядом закордонної диверсії.

Відосередні рухи в самому комуністичному таборі, спрямовані проти гегемонії і диктатури Москви, поглиблення революційних процесів поневолених Москвою народів, зокрема в Україні, — це тільки фрагменти, які показують, що московсько-большевицька імперія входить у стадію великої кризи. У відповідний час на територіях т. зв. СССР та його сателітів можуть спалахнути ланцюгові національно-визвольні революції, які остаточно принесуть кінець московській імперії. Особливе значення для поглиблення революційних процесів і справи визволення України має все зростаючий спротив окупантам з боку української молодшої генерації, зокрема інтелігенції і студентства. Для нас, українців у вільному світі, це не тільки наочні докази спротиву в Україні, а перш за все особлива спонuka до пожвавлення і розгортання масової акції на допомогу визвольній боротьбі українського народу.

Щоправда, дехто з наших емігрантів висуває твердження, що значення української еміграції у визвольній боротьбі України — мінімальне або навіть ніяке. Проте таке твердження не тільки безпідставне, а й шкідливе, бо обезцінювання нашої визвольної акції в користь України у вільному світі приводить до пасивності і спокійного «чухання чуба»: мовляв, якось-то буде і без нас. Натомість можна з певністю сказати, що значення нашої діяльності у вільному світі величезне, якщо будемо вести її розумно й доцільно. Одним із головних наших завдань у вільному світі — це безперервна психологічна війна з ворогом, чого від нас вимагає розвиток подій в Україні та в цілому СССР, а також і міжнародна ситуація, яку можна окреслити так: ні мир, ні війна. Адже знаємо, що психологічний наступ Москви на вільний світ став для неї одним із головних засобів завойовування нових територій.

В нашої політичній боротьбі з московськими імперіялістами і їх комуністичними прихвостнями мусимо застосовувати методи психоло-

гічної війни, взявши до уваги такі головні елементи: швидкість реакції, гнучкість метод і використання компоненту, що зветься Час. Тереном нашої боротьби з ворогом мають стати також усі країни поселення української еміграції, зокрема у США. Треба використати весь український потенціал у вільному світі, щоб переконати провідні політичні кола західних держав, що тільки повне знищення московсько-большевицької імперії і відновлення вільних національних держав можуть забезпечити у світі тривалий мир. Якщо будемо використовувати кожную нагоду і всі можливі засоби та чинники — наша акція буде успішна.

Слідкуючи уважно за розвитком подій в СРСР, зокрема в Україні, ми повинні негайно й доцільно вдаряти в кожне слабе місце ворога, себто використовувати ситуацію і актуальність. Пропагандивний наступ ворога треба відбивати відповідними аргументами, зокрема джерельними науковими працями-студіями, але зрозумілими і переконливими. Наприклад, в СРСР посилюється тепер пропагандивний наступ на УПА і взагалі українських націоналістів, але з нашого боку нема відповідної відповіді та інформації для чужого світу.

Стратегія нашої акції повинна бути не тільки доцільна, а й пристосована до кожночасного розвитку подій, себто вона мусить брати до уваги не тільки сьогоднішні потреби, а й завтрашні. Отже, гнучкість, постійна творча ініціатива і розуміння вимог часу. Звичайна рутинна, себто шабляновість і відсталість, брак критичної аналізи наших успіхів і невдач — це одна з перешкод, яка зменшує наші успіхи, не зважаючи на великий вклад енергії, праці й різних засобів.

Знаємо з нашої історії, що нам часто бракувало зрозуміння часу і його вимог, тому ми не вміли «передбачувати» розвитку подій. Наприклад, революція у російській царській імперії 1917 року була одночасно найкращою нагодою для нас відновити і закріпити українську державу. Але ми «спізнились», а кожне «спізнення» діє на користь ворога і приносить йому перемогу. Так було і з нашими Визвольними змаганнями в 1918-1920 роках, не зважаючи на величезні жертви української нації.

Необхідне і вивчення тактики ворога у психологічній війні, а разом із тим треба робити висновки з історії минулого. Знаємо, що кожний «визволитель», а насправді окупант, ішов в Україну з різними клічима, щоб приспати нашу чуйність чи — просто — обдурити. І ми вірили їм, бо не хотіли зробити відповідних висновків з раніших подій на нашій землі. Тому були в нас «татарські люди», були такі, що найвно повірили Москві, спершу царській, а потім червоній, повірили і Гітлерові 1941 року, а тепер вірять в «еволюцію» та «демократизацію» в СРСР. Оті, що вірять чужим богам, це корінь нашого національного лиха.

У психологічній війні часто треба вживати таких метод, які розкривають кожную поразку ворога, натомість широко насвітлюють кожную нашу перемогу. В нас трапляється навпаки — власні поразки подаємо в трагічному насвітленні, а перемоги ворога роздухуємо до неспів-

мірної величини. Це нагадує нам такий приклад: коли північні в'єтнамці розгорнули широкий наступ на південний В'єтнам і захопили деякі провінційальні міста, то американська преса розпропагувала тимчасовий успіх комуністів до небувалих меж. Коли ж згодом американські війська відбили наступи в'єтнамських комуністів і визволили захоплені ними міста, то ця сама американська преса згадувала цю подію тільки кількома рядками. Наслідок був такий, що мало хто з американців знав, чи ті терени й міста далі в руках комуністів, чи — навпаки, а загально залишилось враження американської поразки.

Психологічний внутрішній маневр завжди заскочить ворога. Так, наприклад, відновлення Актом 30 червня Української держави не тільки заскочило німців, а й примусило їх відкрити свої загарбницькі плани. Різноманітність тактичних засобів примушує ворога шукати все нових засобів для власної оборони, втомлює його, напружує і виводить із стану рівноваги.

Невідповідні кличі, до того ж — невідповідно або недоцільно вживані в боротьбі з ворогом, втрачають своє значення. Так, наприклад, гітлерівські війська у другій світовій війні йшли з кличем «Гот міт унс!», але цей клич дуже швидко втратив своє значення. Такими ж безвартісними виявились усі кличі московських комуністів та їх вислужників. Так, наприклад, кожен війну, що її веде Москва, вона називає «справедливою», а війну противника — загарбницькою, але хто сьогодні вірить таким і подібним кличам Москви. Наші кличі повинні бути перш за все доцільні, глибокі змістом, згідні з духом нашого минулого і одночасно мають відповідати вимогам сьогоденного та завтрашнього днів. Містичні кличі теж тривалі, якщо мають глибокий зміст і відповідно вживані, себто — не стають казуїстикою.

Мусимо, врешті, позбутися і московських впливів на нашу культуру. Належимо до Європи, до європейської культури, але маємо свою власну неповторну духовість. Проте навіть між нашою еміграцією знаходимо людей, що високо оцінюють «мистецьку вартість» соцреалістичних «літературних» фабрикати у поневоленій Україні, а Пушкіна вважають за найбільшого поета світу. Довголітнє виховання у московській атмосфері в Україні — це також одна з проблем нашого духового визволення від московських впливів.

Одне з найголовніших наших завдань — це мати плян нашої дії на всіх ділянках психологічної війни як наступальної, так і оборонної. Тут особливо повинні проявити себе наші інтелектуальні сили. На нашу думку, як буде відповідна ініціатива, будуть і відповідні сили та осередки праці, бо люди і потрібні засоби на доцільно заплановану акцію мусять у нас знайтися. Маємо свободу руху, себто свободу дії у психологічній війні з ворогом. Можемо мати і сильне запілля для нашої діяльності, включно з демонстраціями проти ворога. Щоправда, дехто каже, що «не випадає» організувати вуличні демонстрації, бо господарі даної країни невдоволені такими акціями. Але подібні голоси не бентежать нас. Вони говорять так, як у 1917 році говорили деякі

наші діячі, що «не випадає» виступати нам збройно проти москалів, бо це ж революція всіх народів проти царського режиму.

Мусимо пильно слідкувати і за кожними диверсіями ворога, а разом із тим своєчасно діяти, щоб заздалегідь демаскувати його заміри. Так, наприклад, вже біля 15 років пропагується УСРС як «українську державу», а наша реакція запізнена і невиспачальна. Це саме можна сказати про т. зв. культурні контакти з висланниками Москви. Часто маємо враження, що ворог діє пляново, а ми — спорадично. Такі факти у нашій психологічній війні з ворогом показують наші хиби і примушують нас перевіряти та вдосконалювати нашу стратегію і тактику.

Вира в т. зв. еволюцію комунізму і «демократизацію» режиму в СРСР — це теорія, чи радше видумка, деяких західніх «советологів». Натомість ми добре знаємо історію Росії та її тактику — систему «ритмічних ударів», себто то послаблення, то зміцнення терору. Москва ніколи не визнавала і не визнає жодних компромісів із противником, хіба короткотривалі, щоб виграти на часі й приготуватися до нового наступу. Не визнає вона і незмінного стану («статус кво»), який — згідно з твердженням Маркса — є ознакою імпотенції, що виявляється у впертому намаганні зберегти незмінним існуючий стан. Це ще один доказ, якими наївними є ті українські політичні діячі чи емігранти, які вірять у пропаганду «імпотентних» чужих західніх політиків, замість усвідомити собі, що визволення з московської неволі можна здобути тільки національними революціями та знищенням московської імперії.

Наші акції в користь визволення України мусять відзначатися доцільністю і глибоким змістом. Аматорщина забирає нам багато сил і засобів, але бажаних наслідків не дає.

Третя світова війна чи революція в СРСР та в сателітних країнах може прийти несподівано. Як в одному, так і в другому випадку буде вирішуватися і доля України. Боротьба з таким ворогом, як Москва — жорстока і вимагає великих зусиль та жертв. Кожний народ керується перш за все своїми національними інтересами і це мусимо брати до уваги як тепер, так і в майбутньому, шукаючи союзників. Щоб досягнути нашу національну мету — мусимо мати мужніх, твердих, передбачливих діячів та свідомих своїх завдань борців. Угодовство і толеранція ворога — залишки минулого, такою «стратегією» не допоможемо Україні здобути волю і державну незалежність. Мусимо також усвідомити собі, що живемо не в 19-му чи на початку 20-го століття, а в добі «жорстокої, мов вовчиця», що під знаком небувалого технологічного розвитку. Відсталість і заскорузлість можуть стати ще одним нашим внутрішнім ворогом, як вияв безплідності нашої думки і незрозуміння вимог часу. Замість жити тільки вчорашнім днем, мусимо жити сьогоднішнім і готуватися до завтрашнього дня.

Р. ДРАГАН

МАРКС І ЙОГО ЕПІГОНИ

1. Вступ

Розглянути марксизм і його різну інтерпретацію в теорії та практиці його різними послідовниками — означає виробити собі ясну картину того незмірно великого лиха, яке постигло в першу чергу нашу знедолену батьківщину, а з нею й одну шосту частину сучасного світу. Марксизм бо, в своєму найбільш войовничому вигляді, комунізмі, наробив незліченно багато лиха в країнах, у яких панує, а то й підмінює диверсією, інтригою й брехливою пропагандою увесь світ.

Наша батьківщина, зокрема, вже 50 років терпить у ярмі комуністично-московського терору і склала на жертвовник кривавого молоха 20 мільйонів жертв. Не знати ворога, це означає не знати, хто тебе б'є по голові, хто мордує твоїх рідних, хто винищує мову й культуру твого народу. В нашій затяжній визвольній боротьбі треба гострити зброю, якою в мирні часи є знання шляхів боротьби і знання противника в першу чергу. А нашим противником, краще сказати смертельним ворогом, є комунізм, що йде впарі з московським імперіалізмом.

Річ бо в тому, що марксизм, який за посередництвом Леніна дав основну базу організованому й воюючому комунізмові, в житті не тільки не виправдав себе, а й став інструментом жорстокого, звироднілого терору, експлуатації й винародовлення. В усіх ділянках марксизм виявив себе наскрізь фальшивою, ненауковою теорією, яку комуністи закували в мертві догми й ніяк не можуть визволитись із них. Спроби реформ офіційної теорії стають тільки карикатурою марксизму. В перспективі років можемо, і повинні, дати належну оцінку тому гігантському й неймовірно макабричному експериментові, яким заабсорбоване в сучасну пору все людство.

Знати згубність і фальш цієї підступної теорії — це означає не втратити свого ідеалізму й віри у вищі вартості людини, в її призначення в цьому житті, це збагатити несхибну віру у визволення України. Збагачувати свою віру можна тільки на перевірених фактах, а від появи комуністичного Маніфесту 1848 р. до сьогодні фактів назбиралось так багато, що є в чому вибирати.

Все почалось від епохи величного Ренесансу, що зродив гуманізм і його всеохоплюючі ідеї. Звільнення від оков феудалізму й рабства приводило індивідуальну людину все більше до почуття своєї гідності, а впарі з тим і розвиток наук одержав сильний поштовх уперед, що привело до раціоналізму XVIII віку й бурхливого розвитку капіталізму

та поширення обріїв на далекосяжні колонії. 18-19 віки — це молодість експансивного капіталізму й імперіялізму, отже Маркс — визнана дитина цієї епохи. Маркс — раціоналіст, але й утопіст, хоч про це й не говорить. Він вірить у розум і свободу. Модні тоді утопісти, що дали підставу соціалістичному рухові, Сен-Сімон, Фур'є і Оцен, мали безперечний вплив на Маркса. Коли ж іще взяти до уваги, що один із його близьких родичів був рабином, то зрозуміємо його атавістичний поштовх до своєрідного месіанізму.

Згадані утопісти не були за ліквідацію класової нерівності дорогою революції, але систематично, еволюційно, на базі французького матеріалізму. За словами Енгельса в «Анти-Дюрінг»-у: «Всі три не репрезентують інтересів пролетаріату», «бажають керівництва розуму й вічної справедливості» та «ідеалізують інтелект середньої класи». Маркс запозичив від них деякі ідеї, але в основу своєї теорії поклав економіку, у власній, своєрідній, інтерпретації, яку він назвав науковою. Проте сьогодні з марксизму нічого не залишилось, тільки штивна, порожня догма.

Часи були такі, що розвиток капіталізму виявляв ознаки майбутньої катастрофи. Державного контролю не було, робітничих організацій теж не було. Швидко індустріялізовані країни, як Англія, Франція і Німеччина, затруднювали в індустрії дітей і старців. Умови були жахливі, експлуатація праці нелюдська. Маркс взяв участь у революції 1848 року. Всюди йшла боротьба, всюди кипіло, ідеї французької революції не забулись. Політична економія Сміта й Рікарда, особливо Сміта «Багатство народів», мала великий вплив на розвиток суспільної думки. Розчарований Маркс назвав їх брехунами й висунув свою власну теорію класової боротьби, революції й комуністичного суспільства. Він же організує першу комуністичну лігу й оголошує «Комуністичний Маніфест», який має величезний вплив на майбутні соціально-політичні рухи.

Марксова ідеологія, як суспільно-політична філософія, це міт, від якого залишилась сьогодні тільки порожня риторика, але в обличчі двозначності епохи і страху перед незнаним майбутнім, що, зрештою, і сьогодні існує, він давав надію і провідні ідеї для профспілок, партій та взагалі масового суспільного руху. Інші не мали переконливих поглядів на структуру суспільства, ні твердих понять про історію. Не переконував ні Монтеск'є ідеєю вічної справедливості, ні Кант позитивізмом, що розходить ся з дійсністю. Маркс не збудував суцільної філософії, ані не дав глибокої ідеологічної системи, але він дав картину умовного майбутнього й факт залишається фактом, що антагонізм між продукційними силами й соціальними умовами в його, і в нашу, епоху є незаперечним.

Не було теорії людини в суспільстві, людини — рушії історії. Гегель додумався до того в своєму ідеалізмі, що звеличував пруський деспотизм. Англійський лібералізм і консерватизм були жахливо провінційні-

ними. »Соціальний контракт« Руссо пройшов купіль кривавого терору французької революції, а наполеонівський »вічний мир« простелився по всій Європі битвами й горами трупів. Подібно роблять москалі й освячують Марксові ідеали в терорі, реалізують »вічний мир« у підбоях і інтригах. Маркс поєднав теорію з практикою і вплив у свою захмарену епоху багато, хоч і містичної, рішучості. Ця рішучість власне і стала стратегією соціальних рухів 19-20 віків.

Платон, Мур і Кампанелля створили свої утопічні схеми побудови суспільного ладу, але світу вони ними не полонили. А Маркс, навіть не сподіваючись цього, розпочав найбільший соціальний рух від часів християнства. Тільки християнство все більш поглиблюється й утожняє себе з призначенням людини, а рядом із християнством золоту ниткою проходить через історію ідеалізм. Маркс, натомість, дегенерується в ніщо, хоч залишає по собі величезні сліди. Треба розуміти Маркса, щоб розуміти історію соціальної думки, щоб розуміти часи, в яких живемо. І тому Маркса ігнорувати не вільно.

Ані соціалізм, ані комунізм не є сьогодні такими, як передбачав Маркс. Бо марксизм не кінчиться з Марксом. Маємо цілу серію переробок, ревізій, еляборатів, нових теорій, доктрин і стратегій. Ввесь робітничий рух пішов своїми власними дорогами, залежно від обставин і країн. Капіталізм теж пішов зовсім іншими дорогами, ніж передбачав Маркс. Економічна теорія і практика знайшли кращі розв'язки, або ще й гірші, напр., в комуністичній системі. Ціла серія послідовників Маркса пробувала збудувати на марксизмі якусь ідеологічну систему, якої Марксові бракувало. Це були Плеханов, Лябріюля, Ленін, Троцький, Кавтський, Бернштайн, Сталін, Мао Тсе-Тунг та інші. З них усіх на двох протилежних кінцях стоять Ленін і Бернштайн.

Маркс зумів (та ще й досі йому це вдається) загипнотизувати безліч інтелігентних людей, які, навіть знаючи великий ризик, жертвують собою і своїм життям. Такими були Ленін, Троцький, Мао Тсе-Тунг, таким був Че-Гевара, який нещодавно загинув у лісах Болівії. В тому згубна небезпека воюючого марксизму, або комунізму. В дезорганізованій сучасній цивілізації він знаходить багато наївних, а найбільше серед інтелігентів, що засліплені чаром утопічного комуністичного суспільства попадають під колеса невимовної жорстокої дійсності.

Комуністи вірають, що вони живуть у пропащому капіталістичному світі, розтерзаному протилежностями, і що тільки на руїнах цього світу прийде щастя і прогрес. 50 років советського експерименту показують нам наочно, куди йде комунізм і якого щастя дочекалась у цій демонічній імперії людина. Вічний страх, терор і звиродніння, а в праці і творчості спізнені, замерзлі, інтелектуальні імпульси, які під тиском фальшивої доктрини або завмирають, або тільки прозябають.

Комунізм чужий українському народові, що наснажений життєрадісним ідеалізмом і християнським гуманізмом зовсім інстинктивно відкидав і далі відкидає, не зважаючи на терор, комуністичну агітацію. Комуністів українців було і є небагато. Натомість було в нашій мо-

дерній історії багато соціалістів. Вони у вільній українській державі могли відіграти навіть позитивну і прогресивну роль, обороняючи інтереси робітників і популяризуючи соціальну проблематику. Але коли нарід у неволі й добивається свободи та незалежності, соціалістичні кличі про міжнародне братерство, про солідарність навіть із ворогами, про розгортання класової боротьби у своєму й без того знедоленому суспільстві, виявились дуже згубними.

2. Карл Маркс і його творчість

Маркс — батько модерного соціалізму і комунізму. Слова ці з'явились в ідеологічній обгортці аж в половині 19-го віку, себто за життя Маркса, хоч робітничий рух уже існував. Маркс народився 1818 року у Трієрі (Німеччина), в жидівській сім'ї, і після студій займався журналістикою. Спочатку був ідеалістом, захоплений модним тоді Гегелем, а потім помало став матеріалістом під впливом Фоєрбаха. Одного і другого вирікся пізніше, створивши свою власну систему. З Німеччини його виганяють за бунтарство і він змушений виїхати до Парижу, де зустрічається з Енгельсом. З того часу їх єднає велика приязнь і Енгельс, син фабриканта й торговельний агент, підтримує Маркса матеріально аж до смерті. Разом із ним пише різні праці.

Працю «Святе сімейство» пишуть разом. Книжка появляється тоді, коли Маркса виганяють із Франції до Бельгії. Є це критика Гегеля на базі матеріалізму. Друга спільна праця в цьому самому році це «Німецька ідеологія». Є це дальша розробка діалектики та історичного матеріалізму, а також гостра критика Фоєрбаха, його етики і релігії людства. Хоч Фоєрбах був атеїстом, але, на думку Маркса, не зміг пояснити релігії як суспільного явища. Ідеалізм розвивається дорогою думки, проте думка це витвір змислів, на які, в свою чергу, діє матерія. «Філософи по різному інтерпретують світ, але справа в тому, щоб його змінити», — каже Маркс. «Німецька ідеологія» появилася на світ аж по смерті Маркса.

Чергова Марксова праця «Злидні філософії», що написана французькою мовою, появилася 1847 року. В ній Маркс критикує Прудона, французького соціолога, економіста й соціаліста. Прудон мав поважний вплив на робітничий рух в Європі. Написав він «Що таке власність» і «Філософія злиднів». Слова цього заголовка Маркс переставив, даючи відповідь Прудонові. Прудон проповідував ідеалізм, свободу і справедливість. Він боронив дрібну власність, пропонував безгрошовий обмін товару та мирну ліквідацію держави на базі договору.

Разом із Енгельсом Маркс 1847 р. організує Комуністичну Лігу, а в 1848 р. бере участь в лютневій революції в Парижі й пише «Комуністичний Маніфест». Є це експозиція Марксової ідеології, на якій до сьогодні базується комунізм, з деякими поправками й додатками Леніна. Історія людського суспільства це історія класової боротьби, це антагонізм гнобителів і гноблених. Буржуазія сама продукує своїх грабарів. Комуністи — найпрогресивніша й вирішальна частина робіт-

ничої класи. Вони її організують, руйнують старий лад і здобувають владу. Основний клич — це скасування приватної власності. Нагромаджений труд, або капітал, в комуністичному суспільстві служитиме всім. Коли зникне капітал, зникне теж буржуазна сім'я. Експлуатація одної нації іншою теж зникне, бо робітники не мають батьківщини. Разом із матеріальною, зміниться й ментальна продукція людей, яка служитиме для загального добра. Диктатура пролетаріату, як вислід революції, не буде диктатурою малої групи чи партії меншости, а величезної більшости в її інтересах, щоб не допустити до контрреволюції. Українською мовою «Комуністичний Маніфест» появився у 1902 році, у Львові та в Києві 1918 року.

1849 року Маркс живе в Пруссії, але звідси його виганяють і, не знайшовши собі місця, він переноситься до Англії, де в злиднях живе до кінця свого життя. В 1859 р. появляється Марксова «Критика політ.-економії», що є викладом його історичного матеріалізму і боротьбою з Прудоном, московським анархістом Бакуніним та німецьким соціалістом Ляссалем. Бакунін, знаний московський анархіст, проповідував абсолютну свободу людини і бездержавну вільну федерацію громад. Він був проти будь-яких партій і взагалі ворогом марксизму й диктатури. Під впливом Бакуніна був знаний нам із визвольних змагань 1917-21 рр. отаман Махно, який із своїми гуляйпільцями наробив нашої національній революції багато лиха.

В 1867 р. появляється I-ий том найбільшої праці Маркса — «Капітал». Він присвятив їй майже половину свого життя і ніколи її не закінчив. Різні хвороби, а головню безсонність, гемороїди і чиряки зігнали його зі світу. 2-ий і 3-ій томи опрацював уже на базі чорновика Маркса його друг Енгельс. Дарвін відмовився від дедикації до «Капіталу». Є це дуже заплутана і мрячна теорія економії, яку можна назвати «абра-кадаброю» Марксової самотності у своїм роді особистости. Вже сам формат, 2000 сторінок, надає їй кабалістичної і скучної атмосфери. Навіть найзавзятіші послідовники Маркса не читають цього твору. Мільйони сліпо визнають Маркса, або сліпо ненавидять його, не прочитавши ні одного речення з його творів. Все ж у советсько-московській імперії видається «Капітал» мільйонними тиражами, як настільна біблія воєнничого комунізму. Основна теза «Капіталу» це: капітал виростає у потвору, яка сама себе знищить, за логікою власних законів. Вартість товару залежить виключно від праці. Капіталіст платить тільки частину вартости, а решту, разом із надвартістю, забирає собі. Це загострює протилежності між працюючими й експлуататорами і неминуче приведе до революції.

Революцію 1871 р. у Франції і Паризьку комуну Маркс привітав працею: «Громадянська війна у Франції». 1875 року Маркс пише «Критику готської програми», в якій воює з німецькими соц.-демократами, в той час найсильніше зорганізованим робітничим рухом у світі. Помер Маркс 1883 року.

Двадцять років пізніше помер його співробітник і друг Ф. Енгельс. Самостійно Енгельс написав: «Становище робітничої класи в Англії»,

»Людвік Фоєрбах«, »Походження сім'ї, власності і держави« та »Анти-Дюрінг«. Остання — основна його праця, яка дає тільки експозицію марксизму, кращу від Маркса, бо Маркс писав дуже хаотично. Енгельс, як і Маркс, воює із французькими утопістами, з німецькими соціал-демократами, анархістами, Гегелем, Шеллінгом і Фоєрбахом. Два останні пробували погодити віру з наукою. Дюрінг був німецьким філософом і економістом, реформатором соціалізму, немарксистом. Енгельс побороє Дюрінга за його слова: »Перший раз появилось світло дня, царство розуму«. Енгельс каже, що царство розуму це ніщо інше як ідеалізоване царство буржуазії. А »уряд розуму це суспільний контракт Руссо«. Перемога розуму — »карикатура суспільства«, — як думає Енгельс. Думки Енгельса, це думки Маркса, бо Енгельс був тільки сателітом Маркса.

3. Марксове вчення

Маркс засуджує суспільство, в якому він жив, бо в ньому такі великі протилежності, що воно, мовляв, мусить провалитися. Руйнуючий вплив грошей, як найвищої вартості капіталістичного суспільства, зникне в новому безкласовому суспільстві й тоді запанує дійсна демократія, або комунізм. Яке це буде суспільство, Маркс не міг передбачити, поза здогадами й мітичними пропозиціями. Міт, що він його проповідував, має свій вплив на бідних, покритвджених і експлуатованих, а також на бездомну інтелігенцію, що без глибокого історичного розуміння людського життя. Перед жертвами Марксового опіюму, що вирости в хаосі або в невіглавстві його ідей, постає місія, як дороговказ: Бідний не мусить бути бідним, людина людині рівна, ти будеш покритвджений і експлуатований, як довго існуватиме капіталізм. Капіталізм, це тільки фаза історії і він не буде вічно існувати, бо революція принесе новий, справедливий лад. На цій базі Маркс будує свою теорію, яку називає »науковою«, але науковости в ній тільки макове зерно.

Жертвам Марксової доктрини дуже важко позбутись її месіянського чару, бо треба визнати, що марксизм, як жива й активна філософія, що інспірує й дає поштовх і суцільність фанатично зорганізований силі, має поважний вплив у модерному світі. Цей вплив значною мірою спаралізував модерні суспільства в цілому світі, інспіруючи нові дороги кращого життя, хоч би поширюючи скептицизм і неутральність, коли не згадувати про невеликі фанатичні групи відданих прихильників марксизму. Перехід марксівської філософії в догматичну віру задержав, або спотворив, значною мірою розвиток людської думки. В теорії і в практиці Маркс завдав людству незмірної шкоди. Перевіряючи останні 50 років, можна з певністю сказати, що наслідки цієї теорії в деяких країнах апокаліптичні. Деякі вчені кажуть, що марксизм був закономірністю часу, але дивлячись очима ідеаліста скажемо,

що закономірністю кожного часу є розвиток людської думки, який приносить правду і з перемогою перекреслює навіть глибокі промахи.

Філософи, які створюють якусь особливу візію світу, схильні брати якусь одну сторінку життя й послугувувати нею, як ключем до відмикання всіх дверей. Це саме сталося і з Марксом, що був мрійником та ще й дуже вразливим. Марксизм — дитина бурхливої молодости капіталізму, коли зовсім неграмотні й пригнічені робітники, особливо в індустріальних районах, були дійсно в поганому становищі. Отже, не тільки Марксові, а й будь-кому не важко було спостерігати трагічні сторінки життя і робити свої висновки.

Маркса зворушили нерівності суспільного життя такою мірою, що він усе своє життя, теж досить злиденне, присвятив для їх ліквідації. Його книга «Капітал» стала комуністичною біблією так довго, доки комунізм не заплутався в протилежностях фальшивої теорії. Соціалізм із 2-го Інтернаціоналу давно, зрештою, пішов іншими дорогами, взявши Маркса і його «Капітал» тільки за вихідний пункт. Про це скажемо окремо. Як не дивно, у 100-ліття появи цієї книги в комуністичному світі ніхто про неї навіть не згадав, за винятком особливо сервілістичного Ульбріхта зі Східної Німеччини. Може тому, що Маркс походив із цієї країни.

До Марксової ненависти капіталізму дуже причинилось те, що він сам проживав у злиднях. Він намагався доказати, що капіталізм не має перспектив еволюції для добра всього людства і що його знищить організований пролетаріат. Але капіталізм показав себе настільки живучим, що зовсім змінився під тиском часу й обставин і еволюціонував, разом із поступовими ідеями, зовсім не в тому напрямі, як сподівався Маркс. Автор «Капіталу» сьогодинішнього капіталізму не впізнав би. Та й робітники пішли іншими дорогами. Марксів «пролетар», як виявилось, зовсім не вміщається ні в капіталістичній, ні комуністичній системах економіки. Отже клич, що його Маркс вдумав для своєї «Комуністичної Ліги» — «Пролетарі всіх країн єднайтесь», з бігом років виявився порожнім звуком.

Маркс і Енгельс збудували філософічну систему вимріяного майбутнього, намагаючись усіма силами, з великою дозою фанатизму й віри, пристосувати їхні абстрактні економічні теорії до інтерпретації історії, науки, природи і всієї людської активності. Минуло багато років і їхня система не мала особливої популярності. Правдоподібно, була б майже зовсім забута, але комуністична партія Росії і її фанатичний лідер Ленін, мавши великий вплив на комуністичні партії в інших країнах, врятували марксизм від долі інших філософій 19-го віку, перетворюючи його у віру. Та віра ця нетривала і сьогодні її вже підтримують штучно, марксизм став свого роду клопотом і необхідним тягарем комуністичних держав. Вони намагаються інтерпретувати його довільно, нагинаючи до своїх потреб, або витягають з нього деякі частини чи речення, ігноруючи решту. Вистачить пригадати слова самого Леніна: «Марксизм не є провідником до практики уряду».

Зовсім зрозуміло, що економічне життя людини має дуже поважний вплив на світогляд і на інтерпретацію явищ світу, але як вирішний фактор, як цього хоче Маркс, воно не має переконливої сили. Марксівська діалектична філософія, основана на економічних відносинах, виявилася як псевдонаукове ворожбитство. Кидати економіку, як дим в очі, поки дивитись критично на світ, це надто суб'єктивна й тенденційна метода. Ця філософія стала пошестю людства й опіюмом параноїчних людей.

«Діалого» в класичній грецькій мові означає дискутувати, але діалектичний матеріалізм має заздалегідь визначені правила дискусії, як це побачимо далі. Діалектичну філософію Маркс починав у Гегеля, бо й сам замолоду був гегеліянцем, і переформував на діалектичний матеріалізм. Гегель послуговувався своєю діалектичною теорією для того, щоб знайти основні причини історичного розвитку або ключ до інтерпретації історії. Але Марксова функція філософії інша — вона мала змінити світ. Перероблена Марксом Гегелева діалектика стала джерелом надхнення сучасного комунізму. Це, в суті речі, не філософія, а програма дії, щоб опанувати світ.

Власне з матеріалістичної діалектики Маркс виводить доктрину невідкличності революції, як завершення класової боротьби. Комуністи вірять в цю невідкличність і використовують її як основний аргумент для засліплення й обдурення наївних інтелектуалів. Отже тільки тоді, коли розуміємо як слід діалектику, можемо розумно протидіяти комуністам, передбачати їхню дію та готувати успішну оборону. Цього ніколи не можна забувати.

Старий Платон казав, що тільки ідеї мають реальне існування. Але Гегель, теж ідеаліст, думав інакше. Ідеї, на його думку, не є постійними, вони в безперервному процесі зміни. Для Платона протилежності є тими перешкодами, через які доходимо до правди, а для Гегеля протилежності є у корені всього. Поступ у напрямі реальності і правди можливий тільки через протилежності. Іншими словами, кожна теза має свою антитезу. В діалектичному процесі наша думка шукає синтези і таким чином знаходимо правду. Теорія, як бачимо, дуже хитка, бо тезу, антитезу і синтезу можемо підбирати як самі хочемо або як це потрібно думаючій людині чи дослідникові. Тоді й правда, яку знайдемо, буде тільки умовна. Напр., візьмім «бути», як тезу, і «думати», як антитезу, отже синтезом може бути «ставатись». Кажу «може», бо можемо вставляти в цю гру й інші поняття. Для Гегеля кінцева правда це Абсолют.

Гегель склав три основні закони діалектики: Закон переміни, Закон єдності протилежностей і Закон заперечення заперечення. Закон переміни каже, що поступ людства не проходить ступневим процесом росту, а наглими ривками або скоками. Марксисты називають ці скоки «революціями». Закон єдності протилежностей каже, що протилежності завжди співзалежні. Дорога на схід рівночасно є дорогою на

захід. Протилежності співзалежні, виключаючи і притягаючи одна одну. Марксисти за Марксом вживають різних протилежностей, щоб пояснити еволюцію суспільства. Закон заперечення заперечення теж дуже простий. Як антисинтеза заперечує тезу, так і синтеза, вже як нова теза, знаходить свою антитезу як заперечення заперечення.

Діалектичний матеріалізм це філософія, яку склав Маркс, взявши діалектику Гегеля, додаючи до неї матеріалізм Фюєрбаха й відіймаючи від цієї мішанини поняття поступу. Фюєрбах, ренегат теології, покинув теїзм і захопився матеріалізмом. Для нього «людина є тим, що їсть». Ми — матерія в русі й більше ніщо. Отже, як бачимо, в діалектичному матеріалізмі є дві частини — діалектика і матеріалізм. Друга частина це тільки матерія, а рух виходить із природи самої матерії. Все в стані безперервної зміни і поступ є її змістом. Рушійною силою в цій ситуації є конфлікт протилежних сил, як динаміка поступу. Кожний конфлікт розвивається у вищу ситуацію або формулу думання, отже, таким чином, можна доказати навіть існування майбутнього життя. Так думає Гегель, але не так думають марксисти. Якщо вони кладуть як тезу феудалізм, а як антитезу капіталізм, тоді синтезою в них буде соціалізм. Чи ж можна думати простіше?

Все, щоб ви не сказали чи зробили, має свою протилежність і ніщо не існує окремо. Це твердження однаково добре і для Гегеля, і для Маркса. Коли антитеза негує тезу, тоді приходить переміна кількості в якість і синтеза вже готова. Мао Тсе-Тунг у своїй праці «Про протилежності» каже: «Закон протилежності в речах, себто закон одиниці в протилежностях, найосновніший закон матеріалістичної діалектики». Енгельс у своїй книжці «Діалектика природи» стверджує, що ніщо в природі не є постійним, або статичним, а все є рухом, зміною і розвитком. Він реасумує закони природи, як перехід кількості в якість, як взаємне просиєнення протилежностей і заперечення заперечення, згідно з діалектикою Гегеля та матеріалізмом Маркса.

Чи гусінь — заперечення яєчка, або — іншими словами — перехід кількості в якість? А далі, чи метелик — синтеза яєчка і гусениці? Питання, на які важко остаточно відповісти. Такі міркування щонайменше дивні, назвати їх науковими — не можна. Логічні поняття, як ось «заперечення» і «протилежність», зовсім не надаються до цього контексту, вони принаймні дискусійні або й зовсім несприйнятливі. Але в розумінні марсиста діалектику можна нагинати так, як хто хоче і пояснити нею все. Було б багато простіше в будь-якому міркуванні вживати звичайні правила логіки, замість догматичної діалектики. Арістотель вживав статичної методи формальної логіки дві тисячі років тому, визнаючи речі, згідно з їхніми суттєвими прикметами. Але для Маркса статична метода не існує. «Все в стані перетворювання на щось інше». «Постійні й незмінні вирази — вигідне інтелектуальне знаряддя для реакціонерів». Також його приятель Енгельс уважає, що «діалектика перевищує вузький обрій формальної логіки». Формальна логіка, на його думку, не спроможна дати точне відтворення світу.

Пояснійте собі, як хочете, але в советському суспільстві вже нема антагоністичних протилежностей, вже нема революцій, ані скоку вперед, у комунізм. Закон переміни, або конфлікт, чомусь уже втратив будь-яку вартість і про нього навіть не згадується. Але, на думку будь-якого советського стратега, якщо в капіталістичних країнах офіційна схема невдалась, то це означає, що автори не зуміли дати правдивої діалектичної оцінки ситуації. В «Короткій історії Комуністичної партії Советського Союзу» знаходимо такі слова: «Діалектичний матеріалізм уможливило партії знайти правильну орієнтацію в кожній ситуації». Це одна з основних доктрин комуністичної ідеології. Вона перетворилась на безплідну схоластику. Тим часом нема нічого дивного дивитись на діалектичну логіку як на розвиток формальної логіки, тому опозиція марксистів до формальної логіки зовсім невинуватена. Ми не зобов'язані дивитись на все, як на постійне і статичне. Не треба бути марксистом, щоб цього не бачити. З другого боку, марксист не вагається вживати виразів «февдалізм», «капіталізм» і всяких інших, як постійних, бо інакше не могли б ними оперувати.

Щоб докладніше побачити, які неправдиві, тенденційні й порожні є марксіські вимоги, візьмім до уваги такі твердження: а) Явища не існують окремо, вони залежні від інших явищ; б) Явища треба студіювати в русі й розвитку; в) Суспільство не статичне, але в людським умі глибоко закорінена туга за чимось постійним і вічним; г) Протилежності завжди взаємно пов'язані; ґ) Протилежності — рушійна сила кожного розвитку. Наперекір марксистам і зовсім незалежно від діалектичного матеріалізму, кожний може вживати згадані аргументи як очевидні та згідні з логікою. Можемо спокійно прийняти діалектику, разом з описом і вжитком тієї ролі, яку вона відіграє у людських справах почерез конфліктів тенденції й цілі, не приймаючи її як універсальний закон. Адже дороги досвіду різні і це тільки збагачує нашу віру в поступ.

Марксіські твердження, що це єдиний науковий підхід до дійсності, нічим не виправданий. Отже треба ствердити, що такий підхід зовсім не науковий. М. Істман у своїй книжці «Марксизм — чи це наука?» каже: «Це зовсім безвартісний елемент марксіської теорії». Наука хоче фактів, а не догм. Тільки в Росії та в її домінійонах (колоніях) учені змушені вживати діалектичний жаргон. Всі наукові відкриття зроблено без будь-якого відношення до нього. Рослина не є запереченням зерна, з якого виростає. Коли кажемо, що це заперечення, то це тільки пуста фраза. Світ учених не є тільки той, у якому все в процесі ставання, бо в такому випадку дослід був би неможливий. Енгельсова книга «Анти-Дюрінг», як модель діалектичної методи, це тільки нагромодження блискотливої, безвартісної фразеології. Учений може займатись тільки статичними явищами, які можна відокремлювати у виразну систему. Думка Гегеля, що світ це комплекс незакінчених речей і процесів, може бути правдивою, але закони природи та ідеї, які керують процесами природи, мусять бути і є, вічні. Так каже ніколи незнищений ідеалізм. В іншому випадку ми зайшли б у сліпий кут із нашим дослідом.

4. Теорія знання

Тепер ознайомимось ближче з теорією знання, щоб переконатись наочно, чи за Марксовою теорією можливе взагалі пізнання. Для Гегеля, від якого відбився Маркс, базою знання є наша свідомість і поняття, або логічна ідея, яке заступає реальність і повторюється також у природі. Але фундаментальна реальність це радше природа ніж ідея. У Маркса інакше — він гостро критикує Гегеля за його ідеалістичне поняття людини як самосвідомости. Діалектичний рух не є рухом думки про реальність — це рух самої реальности. В «Капіталі» Маркс каже: »Ідеал це ніщо інше, як матеріальний світ, віддзеркалений людським умом«. Отже, не ідея, а матеріальне явище служить за вихідну точку. Іншими словами — не свідомість визначає існування, а навпаки, існування визначає свідомість.

Маркс твердив, що Гегель, з яким він зустрівся, стояв на своїй голові, а він, Маркс, перекинув його так, як треба, поставив Гегеля на власні ноги. Але еквілібристом був радше Маркс, а не Гегель, бо гегеліанізм не був переверненим догори ногами марксизмом і Гегель не протиставляв розуму матерії, як це робив суб'єктивний ідеалізм Берклі і Канта. Для Гегеля ум і об'єкт були тільки різними аспектами одного цілого. Тому діалектика це щось, що є в нас і в речах довкола нас. Але для Маркса ум тільки продукт матерії, отже його місце й роля другорядні. Для нього основною реальністю є природа, а не ідея чи наша свідомість. Поза природою й людиною, як частиною природи, нема нічого. Коли матерія досягне вищого рівня скомплікованої організації, тоді появляється ум, як новий кількісний чинник. Сказати »появляється« з мертвої матерії — дуже легко, але як це діється? — Маркс не дає жодного вяснення. Очевидно, вяснення тут неможливе, бо таке поняття, як душа, належить до релігії і не має нічого спільного з марксизмом чи будь-яким іншим матеріалізмом. Проблема сили уму залишається нерозв'язаною, якщо прийняти Марксові міркування.

В »Критиці політичної економії« Маркс каже: »Це не свідомість людських істот, яка визначає їхнє буття, а навпаки, їхнє суспільне буття визначає їхню свідомість«. А суспільне буття, в свою чергу, залежить від економічних обставин. Отже людська думка тільки копія або відбитка матеріально-еволюційних умовин. Маркс і Енгельс підкреслюють ідею-копію людських понять і процесів думання, але коли говорять про соціальну революцію, мусять визнати за людським умом і за волею активну роль. Тоді вони відразу забувають про всю свою матеріалістичну теорію. Пізнання може бути випадкове, але переважно керуємось волею й бажанням, щоб щось пізнати. Коли ж воля теж економічно й матеріально узалежнена, як же вона може діяти, як »копія реальности«? Очевидно, вона діє спонукана ідеями, але це вже ідеалізм. Тут у Маркса безапеляційна контрверсія. А треба сказати, що це не перша, ні остання контрверсія марксівського незвичайного міркування. Далі покажемо їх більше.

Гегелева діалектика — процес чистої думки, саморозвиток ідеї. Рух діалектики в світі та в людській історії — це відблиск руху думки. Але для Маркса діалектичний рух людської думки є відблиском діалектичного процесу реальності. Однак Маркс не заінтересований природою, як такою. Природа, що існує сама для себе, йому непотрібна. Вона існує не для себе, а для людини. Фундаментальне відношення людини до природи є її продуктивною активністю. Енгельс розтягає діалектику теж і на природу. Але коли кажемо, що може бути діалектичний рух у розвитку наукового знання людини, то як можемо приписувати цей рух самій природі?

Коли думка тільки відбитка реальності, то матеріальний світ є основною реальністю. Дія вражень на наш ум, за посередництвом наших змислів, не має безпосереднього значення, як думали раніші матеріалісти, ще до Маркса. Дія вражень на наш ум тільки сприяє знанню, що завершується в акції. Ця активістична теорія була потрібна Марксові, щоб пояснити і сприяти революціям. Теорія і акція в Маркса це те саме. «Світ треба не тільки пояснити, а й змінити». Знання, яке не підтверджене чином — безплідне. Таким чином Маркс переробив теорію ранішніх матеріалістів. Так для Ньютонів всесвіт був механізмом, як годинник, із визначеними законами. Для Декарта Бог дав світові закони, щоб він ними керувався. Пустивши цей процес в рух, Бог не може його заколочувати. Дідеро і Гольбах, скрайні матеріалісти, відкинули Бога, як непотрібну гіпотезу. Для Маркса й Енгельса науковий матеріалізм починається ними, але механістичний світ їх попередників не вияснює розвитку, тому Марксові треба було філософії «наукової», матеріалістичної і одночасно революційної.

Енгельс підтвердив значення вражень. На його думку, враження дають точні відбитки зовнішньої реальності, але не є засобом порівнювання відбитки з оригіналом. За Енгельсом не можемо сказати з певністю, що одне є відбитком другого, проте Енгельс про це не подумав. Коли Енгельс говорить про теорію і практику, він точно копіює свого друга. Практика це дійсність, а дійсність визначає теорію. Ми думаємо інакше. Не тільки практика підтверджує теорію, реалізуючи її, а й теорія однаковою мірою визначає практику. І тут знову маємо діло з ідеалізмом, від якого не можна втекти. Коли теорія фальшива, то такою вона виявить себе і в практиці, бо саме вона є спонукою до дії. Не забуваймо теж, що пасивність — теж дія. Фальшива дія також часто вважається за правдиву, особливо комуністами, які на кожну дію мають готову догму. Фальшива ідеологія московської імперії виявляється в бездарності її господарства та в безплідності советської культури.

Цим пояснюється надмірна увага, що її присвячують комуністи «ідеологічній чистоті», не зважаючи на те, що ця «ідеологічна чистота» — найбільша брехня. Адорація лідерів, відповідальних за «чистоту ідеології», наближає комуністів до якоїсь макабрично-диявольської релігії. Членів партії навчається, що існує тільки дві можливі філософічні

позиції: ідеалізм і матеріалізм. Цей поділ дуже подібний до класового поділу суспільства. Ідеалісти кажуть, що не можна досягнути остаточного знання про всі явища світу, бо таке знання зумовлене змислами. Отже, знання »речей самих у собі« (Кантове »Ding an sich«) — неможливе. Коли ж мова про матеріалістів, то для них матеріальний світ має об'єктивне існування. Вони кажуть, що колись, коли наука досягне вершка свого розвитку, буде можна пояснити матеріалістично всі явища світу. Таким чином діалектичний матеріалізм представлений, як одинокі наукове пояснення реальності і єдина база знання. А ідеалізм, що пов'язаний з релігією, це »ігнорація«.

Комуніст може пояснити все, що захоче, на базі протилежностей. Залишається тільки таємницею, чому матеріалістичний світ виявляє себе тільки в протилежностях. Для діалектичного матеріалізму матерія є матерією, але як вона може розвиватись подібно, як розвиваються ідеї? Мусить, кінець-кінцем, бути якась сила, або якісь закони, що керують розвитком. Марксисти заперечують Вищу силу, бо в такім випадку вони мусили б наблизитись до ідеалізму, а це був би непростимий »буржуазний ухил«. Отже виходить, що матеріальні речі розвиваються так, як ідеї. Маркс приписує матерії таку саму суть і такі самі властивості, як у Гегеля має Абсолют або Бог, яких він заперечує, бо це релігія — »буржуазна видумка«, »опіум народу«. Приписавши матерії силу саморозвитку, Маркс відокремлює діалектичний принцип із природи і тим сам собі суперечить. Ані »Діалектика природи« Енгельса, ані »Матеріалізм і емпіріокритицизм« Леніна не вивели марксизму з цього глухого кута.

Апокаліптичний характер марксизму вимагає візії життя, що йде до якоїсь мети, до земного раю. Це той земний самообман, що його тепер обіцяють спантеличеним і пригніченим громадянам Росії та її колоній. Але йдучи за теорією зіткнення протилежностей, трудно зрозуміти, чому цей процес мав би зупинитись або дійти до такого рівня, коли протилежності й антагонізми зникають? Троцький із своєю теорією »Перманентної революції« думає про ті речі дещо інакше. На його думку, революція ніколи не може зупинитися. Маркс у своїй книзі »Злидні філософії« атакує поняття вічної правди і постійних категорій, але рівночасно вірить, що його догма — абсолютна, незнищенна правда.

І ось маємо нову плутанину. Чи ж його теорія конфлікту протилежностей не є постійною категорією, як він цього хоче? Як же це погодити з його війною проти »вічної правди«? Також інші твердження Маркса та Енгельса про знання ведуть нас у блудне коло. Коли хочемо знайти кращий світогляд людини, краще розуміння природи й дійсності та призначення людини не можемо обійтись без вічних правд, без постійних категорій, бож вони показують дорогу. Перевіряючи і збагачуючи їх, не можемо легковажити розуму й душі в користь матерії, бо матерія не виростить наших бажань, не збагатить нашої волі й віри. А без волі й віри людина тільки травинка.

(Далі буде)

Сергій ДОМАЗАР

РЕСТАВРАТОРИ ГОЛУБИХ МРІЙ

Замість вступу

Подаємо читачеві два публіцистичні нариси: *»Вовче молоко«* і *»Реставратори голубих мрій«*.

Перший із них з'явився був на початку 1947 року в циклоstileвому журнальчику *»На Сторожі«* (ч. 5 (25), Мюнхен, Німеччина) після того, як пропозиція автора вмістити його в газеті *»Час«*, що виходила тоді в Фюрті (Німеччина), була відкинена редакторами тієї газети.

Другий нарис, *»Реставратори голубих мрій«*, був писаний у серпні 1947 року, але й досі ще ніде не був друкований.

Для одних видавців полеміка останнього нарису була *»переперчена«*, що й було, за їхніми словами, причиною відмови. Інші можливі видавці побоювалися *»завогнення«* на еміграції взаємин поміж тими, що жили раніше під більшовиками, і тими, хто там ніколи не жив.

Сам автор, охоловши після запалу, з яким писав той нарис, і собі визнав за непідходящий час друкувати той нарис, бо саме тоді розпочався був великий роз'їзд української еміграції з Європи за океан, а його поява могла б викликати неприємності для тих, із ким автор полемізував, а може й утруднила б для них виїзд за море тощо. Серед цих людей було чимало здібних і потенційно корисних для української справи. Автор вірив, що багато хто з них ще спроможеться згодом, по мірі ознайомлення з дійсністю й життям у т. зв. *»капіталістичних«* країнах, витрусити поволі численні забобони з чималої торби за плечима, винесеної з батьківщини у наслідок довгорічного перебування під тиском запаморочливої советської пропаганди. А спорожнивши тут торбу, багато хто ще зможе з користю для української справи застосувати свої здібності.

Понад 22 роки минуло з часу написання цього нарису.

Уже чимало втихли колишні пристрасті. Уляглися страхи й побоювання.

І хоч може й сьогодні ще знайдуться нечисленні одиниці з тих, котрі органічно неспроможні *»нічому навчитися«* і не можуть *»нічого забути«*, кому й сьогодні не сподобається публікація цього нарису, та автор його не збирається догоджувати всім.

Автор здає собі справу з того, що полемічність цього твору сьогодні вже великою мірою не актуальна. Та не в полемічності справа. Крім полеміки (яка є рушієм цілого нарису і тому не може бути викинена) є на сторінках цього твору ще й багато фактів з колишньої дійсності під більшовиками, як і портретів тогочасних діячів, писаних сучасником тих подій і осіб.

Було б шкода, коли б увесь цей матеріал для історика і вдумливого читача був просто втрачений навіки разом із рукописом, папір якого за ці роки вже сильно пожовк і почав крушитися по краях сторінок, а тому й доводиться переписувати його наново для друку.

Автор вірить, що сьогоднішній читач знайде пропоновану річ цікавою, а може й натрапить у ній на деякі факти й думки, які змусять його й самого замислитися по-новому над своїми давніми уявленнями й переконаннями.

З міркувань композиційних на першому місці подається ще ніде не друкований матеріал.

А в т о р
Січень 1969 року

РЕСТАВРАТОРИ ГОЛУБИХ МРІЙ

Глибоке почуття обов'язку викрити завуальовані спроби наших таки «землячків» і тут, на еміграції, годувати нас далі отруйним вовчим молоком марксизму-ленінізму, хоч і підсолодженим чималою дозою українського націоналізму, — змусило нас узятися за попередню працю¹. Те саме почуття обов'язку перед власним народом велить нам довести цю працю до кінця.

Не виступаємо проти осіб. Не розкриваємо псевдонімів. Виступаємо проти ворожих нашому народові мітів і легенд, що їх творила свого часу УКП (Українська Комуністична Партія), а тепер пробує ті зрадницькі, вже поховані історією міти викопувати з могил, їх реставрувати, подекуди відновляти й творити нові в тому ж дусі, невеличка групка людей, що випускає журнал «Наша Боротьба»² і називає себе УРДП.

Випуском перших трьох чисел «Нашої Боротьби» ця групка настільки ясно показала своє укапістське обличчя, що довелося спішно виправдуватися. Цьому спасенному завданню була присвячена тоді скороспечена брошура Теодора Залужного (псевдонім) «УРДП та її критики».

Виправдуватись, але як? Шило вилізло з мішка аж так занадто, що його вже не сховаєш. Непереконливо прозвучала заява Залужного про «невдалі формулювання наших товаришів». Уважному читачеві було ясно, що формулювання Бабенка і Ко в «Нашій Боротьбі» були не «невдалі», а просто ледь-ледь завуальовані укапістські, що група «Наша Боротьба» в УРДП, вдало чи невдало, заграла ролю наступників і продовжувачів УКП. Тому Залужний у своїй брошурі сурмить відступ.

Воно таки й правда: не час, не місце й не рація підіймати з трун зотлілих мерців, реставрувати й прикрашувати сумнівні ідейки покійного укапізму, що ще на початку тридцятих років нашого століття, після недовгого безславного існування, сам із собою покінчив самогубством.

¹) Дивись в кінці додаток «Вовче молоко».

²) Циклостилеве видання, Новий Ульм, Німеччина.

Одначе відступ цей — лише тактичний маневр. І тому, хоч не хоч, а доведеться нам зачитувати тут, »не перекручуючи й не перебріхуючи«, ідейки Бабенка й інших авторів із »Нашої Боротьби« (чч. 2 і 3) та з брошурки Залужного, і виставити таким чином ці творива на світло денне.

Мелодраматична дуля в кишені

»Нову правду принесуть не реставратори, а орести революції, местники³ за розстріляну революцію, за ошукані більшовицьким «само-определением» нації. Ті местники народяться з самого середовища революції!«

Так пишуть П. Радченко і К. Батир у статті »Українські радянські державницькі концепції« (»Наша Боротьба«, ч. 3, стор. 58).

Не пишуть, а вигукують. Віщують. Так і уявляєш собі: голос черевовіщуна, заковані під лоба очі, піна на викривлених у пароксизмі трансу устах. Ну, чисті тобі шамани!

Але спробуймо спокійно подлубатися в цьому віщому пророцтві. Воно коротке, але в ньому чи не все політичне »вірую« з »Нашої Боротьби«.

В коротенькому цьому уступі тричі повторюється найулюбленіше їхнє словечко, найперший їхній божок — революція.

До якої ж саме революції молилися »Наша Боротьба«?

На початку 1917 року в Петрограді вибухла демократична революція, що скасувала царат і створила сприятливі умови для розвитку національно-визвольних, демократичних революцій у країнах-колоніях Росії (Україна, Білорусь, країни Прибалтики, Кавказу, Туркестану тощо).

Велика Національно-Визвольна Революція в Україні не встигла ще як слід розгорнутися, не встигла ще закріпити здобутих позицій (незалежна українська держава) і ще далеко не досягла своєї мети, яка могла полягати лише в створенні умов для вільного життя українського народу у власній державі, як була гвалтовно перервана збройною силою, що насунула з тієї ж таки Росії під прапорами більшовицької, або, як вони її називають, жовтневої революції. Те ж саме військо більшовицької революції почало душити національно-визвольні революції в Білорусі, на Кавказі, в Туркестані тощо.

За яку ж саме »розстріляну« революцію погрожує помстою »Наша Боротьба«?

Українська Національно-Визвольна Революція була розстріляна багатоманітним розстрілом. Її розстрілювали »красногвардейці« Муравйова на початку 1918 року, вкривши вулиці Києва українським трупом. Її розстрілювали »червоні козаки« Котовського під Базаром восени 1921 року. Її розстрілювали і розстрілюють від 1919 року до сьогодні по всіх містах, містечках і селах скривавленої, але невмирущої України.

У Києві Українську Революцію розстрілював 1919 року Лаціс. В Ромні місцеві лаціси стріляли українців у т. зв. »Огньовській році«. У Полтаві... Вінниці... Білій Церкві...

³) Залишаємо ортографію оригіналу, — С. Д.

Але це був би безкінечний список, читачу, тільки за один 1919 рік. Ми б не скінчили його, хоча б писали всю решту нашого життя.

Року 1920-го і дальших більшовики розстрілювали Українську Революцію вже не завжди так просто, а обставляли той розстріл комедією судових засідань т. зв. революційних трибуналів, верховних судів, «тройок» тощо, але стріляли також і таємно, ховаючи кінці у воду.

Чи за цю розстріляну і розстрілювану Українську Революцію збираються мститися «загартовані революціонери» (див. закінчення статті Радченка і Батиря)?

Чи Українська Революція є для них тією революцією, якій вони присягають? Де там! Для «загартованих у боях революціонерів», як з великим пієтетом називають українських комуністів Радченко і Батир (див. кінець їхньої статті), Українська Революція була Вандеєю, контр-революцією, бандитизмом, петлюрівщиною. А для Радченка і Батиря?

Чи не так уже прозоро ясна відповідь, щоб ми мали її наводити?

Хто ж розстрілював Українську Революцію? Тільки чужинці? Хіба не розстрілювали її й свої «рідні» українські комуністи?

Ми не думаємо, що саме панове Радченко і Батир розстрілювали. Ні, ні. Ці панки надто інтелігентні для такої брудної роботи.

Але хіба не підпис українського комуніста Затонського ганебною плямою національної зради ліг на «присуді» героям Базару? Хіба не український комуніст Панас Любченко морально розстрілював членів СВУ, знущаючися з безборонних підсудних у своїй «нищівній» обвинувальній промові і за глузливого допиту? Хіба не обплював і не оганьбив Українську Революцію українець О. Довженко у своєму фільмі «Арсенал»? А хіба не те саме робив Петро Панч своєю писаниною про петлюрівців? І хіба ці імена вичерпують список українських комуністичних яничарів?

Чи буде «Наша Боротьба» заперечувати, що в святій крові борців Української Революції, розстрілюваних покидьками з усіх народів, вмочили руки також і українські комуністи? Трудно це заперечити після того, як Хвильовий написав свої новелі «Я» і «Мати». Нам доводилося бачити (тільки бачити, читати те було гідко) видрукований збірник оповідань такого собі Кузьмича, писаки куди меншого калібру за Хвильового, де одно з них називалося «Наган». У ньому український «радянський» письменник оспівував не якийсь там наган узагалі, а саме чекістський, саме той, яким Кузьмич орудував, перше ніж узятися за своє брудне від крові перо. Кузьмич був український комуніст, був він ще до того й колишній чекіст, що взявся романтизувати в своїх оповіданнях свою попередню паскудну професію ката.

Очевидно, цілком очевидно, що панове Радченко і Батир мають на увазі в наведеній цитаті не розстріляну з допомогою українських комуністів Українську Революцію, а якусь іншу. Яку саме?

Гляньмо на початок їхньої статті. Ось вона, почитаймо про неї:

»Жовтнева революція, що під нею ми розуміємо не тільки більшовицький переворот в Петрограді (дата), а поглиблення революційно-визвольної боротьби народів цілого Сходу Європи...«

Ось яку революцію мають на увазі Радченко і Батир, ось як вони її трактують і ось до якої революції молитися «Наша Боротьба».

— Але при чому ж тут «розстріляна» революція? — запитає читач. — Хто й коли її розстріляв?

Доведеться дати маленьке пояснення.

Частина членів «політичного активу» «Нашої Боротьби» складається, в основному, з колишніх «загартованих революціонерів», як висловлюються Радченко і Батир, і оці то «загартовані революціонери» десь так року коло 1937 опинилися були, зовсім несподівано для самих себе, у советських в'язницях і концтаборах, з яких потім ледве-ледве, чудом якимсь, вирвалися. Про дійсну причину, чого вони там були опинилися, вони не догадуються й досі і нам доведеться, трохи далі, розтлумачити їм цю «історичну закономірність», як любить висловлюватися Бабенко.

Але коли «загартований революціонер» сидить у в'язниці серед натовпу «контрреволюціонерів і шпигунів» і не має чого робити, то б'є, сірома, воші і починає, чи не вперше в житті, думати своєю головою. І надумується:

— Зрадили більшовики революцію і навіть революційний допр у контрреволюційну тюрму перейменували.

І ось такий собі Бабенко додумується, що «більшовики поховали революцію», а «Сталін її розстріляв». І коли б ви думали, він це зробив? 1937 року! (Мабуть це був якраз той жахливий рік, коли НКВД постукало в двері до п. Бабенка-Радченка).

Про цю Бабенкову «теорію»⁴ читач може докладно довідатися з статті А. Бабенка «Большевицький бонапартизм» у ч. 1 «Нашої Боротьби». А пп. Радченко і Батир так прямо і пишуть про «ліквідацію цілої ВКП(б) в державному перевороті 1937 року» (стаття «Українські радянські державницькі концепції», «Наша Боротьба» ч. 3, стор. 47).

До 1937 року наші «загартовані революціонери», мирно і тихо, хто викладав собі якусь душеспасительну марксистську дисципліну у якомусь ВУЗ-і, хто працював деінде на якійсь відповідальній посаді, аж ось, раптом — стук-стук! — вночі, НКВД, чорний ворон, різні, знаєте, невігоди в тій тюрмі, бо бувають, знаєте, тюрми і тюрми, а що вже советська тюрма, то вона, звісно, всім тюрмам тюрма. Тут уже, без жартів, є від чого впасти в мелодраматичний тон — крові прагну! — і навіть кілька років по тому заверещати на сторінках «Нашої Боротьби» про «орестів революції, месників за розстріляну революцію», тут є від чого наважитись показувати більшовикам із баварського підпілля дулю в кишені... Справді, коли б Сталін прочитав «Нашу Боротьбу», то певно б злякався.

Справжні українські революціонери не збираються мститись. Настане час, впаде більшовицька тиранія і переможний український народ (як і інші союзні йому народи, що однаково стогнали під п'ятою

⁴ Ця теорія, як і все, що Бабенко пише, не оригінальна. Ще 1927 року Троцький обвинувачував Сталіна в «9 термідора». Бабенко тільки пересунув дату на 10 років пізніше.

більшовизму) проведе лише «декомунізацію», подібно до того, як у Німеччині проведено «денацифікацію», і винні в злочинах проти українського народу дістануть заслужену кару. Та й тільки. «Настане суд», а не помста.

Переможний народ не мстивий, а великодушний. Він пробачить дрібні гріхи дрібним і невірним грішникам та тим, хто щиро і своєчасно розкається. Не помсту, а амністію зродить перемога українського народу.

Мстивістю дихати можуть лише ті, кого назавжди відіпхнуто від ситого корита. І вся революційність «загартованих революціонерів» з «Нашої Боротьби» тільки в тому, що вони мріють лише про палацовий переворот типу путчу, готованого, як кажуть, у свій час Тухачевським: зіпхнути Сталіна, а самим сісти на його місце, залишивши недоторканими всі Сталінові «досягнення» їхньої «жовтневої революції». Ось чому вони з таким шалом вигукують про помсту і месників.

Арифметична більшість

В нападі віщого шалу наші баварські «загартовані революціонери» пророскують, що «з самого середовища революції» (треба розуміти, що вони мають на увазі середовище «Нашої Боротьби», бо адже все, що поза ними, то або «оскаженілі дрібні міщани», «занархізовані розламівці» або «доживаючі потихесеньку віку організації», а на Україні «ліквідована ціла ВКП(б) в державному перевороті 1937 року»), отже, що саме з їхнього середовища «народяться месники» не тільки за «розстріляну революцію», а ще й «за ошукані більшовицьким 'самоопределенієм' нації» (там же, «Наша Боротьба», ч. 3, стор. 58).

Чи була ошукана більшовицьким «самоопределенієм» українська, білоруська, кавказькі, туркестанські та інші нації?

«...більшість українського народу, керована українською інтелігенцією, сприйняла, як откровеніє (підкреслення наше, — С. Д.), слова Леніна, що Україна може бути незалежною тільки як советська республіка, або зовсім не буде незалежною».

Так пишуть Радченко і Батир у тій же таки статті («Наша Боротьба», ч. 3, стор. 47).

Що «загартовані революціонери» типу Радченка і Батиря та їхні «симпатиками й прихильниками» (тобто десяток, хто зна чи два, українських емігрантів у Баварії) сприйняли тоді та й досі сприймають ці слова Леніна «як откровеніє», то це правда. За це свідчить уже хоча б той факт, що ці панове пишуть свою статтю (з якої ми взяли цю цитату), а їхній журнал «Наша Боротьба» її містить. Але не лише в цій статті вбачаємо доказ «радянськості» «Нашої Боротьби». Уважно переглянувши всі три числа «Нашої Боротьби» (надто радимо прочитати статтю того ж таки П. Радченка «Концепція Миколи Скрипника в національному питанні», «Наша Боротьба» ч. 1), читач знайде не один доказ того, що ці слова Леніна є «откровенієм» для групи «Нашої Боротьби» і по цей день.

Але нехай же вони не брешуть, що ця Ленінова трактовка «Малоросії» була сприйнята «як откровеніє» *більшістю українського народу* будь-коли, а тим більше тоді, тобто 1920-1921 року. Нехай вони не брешуть, що більшовицьке «самоопределеніє» ошукало хоч одну з націй, наново завойованих і жорстоко поневолених більшовицькою Росією.

1920-го року здесятковані тифом, виснажені і змучені, але непереможені духом армії УНР і ЗУНР, вистрілявши останні набої, опинилися за колючими дротами таборів інтернованих у Польщі, Чехо-Словаччині і Румунії та в советському полоні.

Але Українська Національно-Визвольна Революція не припинилася. Вона тільки пішла вглиб, у гущу селянських мас.

Цікаво відзначити, що те саме сталося і з Національно-Визвольними Революціями в Білорусі, на Дону, на Кубані, на Кавказі і в Туркестані тощо. По всіх тих, щойно завойованих колоніях червоної Москви, як і на Україні, ще багато років кипіло по селах, станицях, аулах і кишлаках. Такі глибокі, такі органічні, і такі щиро-народні були і є ті Національно-Визвольні Революції поневолених Росією народів.

1920 рік був на Україні третім роком Національно-Визвольної Революції. І це впадало в очі кожному сторонньому глядачеві.

У кожному українському місті і майже в кожному селі була «Провсвіта», осередок українського національно-культурного життя. Школи і гімназії були стихійно українізовані, без жодного втручання різних урядів, що з калейдоскопічною швидкістю змінювали один одного кілька разів протягом цих трьох бурхливих років. З'явилося нечуване до 1917 року явище: по великих селах закладено було гімназії. Молодь рвалася до науки. В цьому не було нічого дивного: адже все в книжках було зрозуміле, бо писане рідною мовою. І тому й національна свідомість розквітала пишним цвітом. Часи глузувань «рідних» малоросів з української мови (згадаймо хоча б відоме «самопер попер до мордописа») безповоротно минули і здавалися давніми, хоч то було всього ще тільки 1917 року. Українська мова вільно й гордо лунала всюди, навіть у церкві, великою вірою посталій, рідній Українській Автокефальній Православній Церкві. По руках ходила сила різної української національно-освідомчої літератури.

Міста, особливо повітові, пишно розквітали. Звільнена з-під казенної опіки народня енергія била, як з джерела. Міста прикрашалися молодими посадками, парками, пам'ятниками Шевченкові, Сковороді тощо. Засновано було чимало музеїв, вибудовано театри. Буяло українське життя, ширилась, росла українська культура.

Молодь палала захопленням і прагнула боротися за Україну. Навіть старше, виховане на російщині покоління повітової інтелігенції намагалося влитися в загальне русло українізації мови, звичаїв і думання. Той стихійний процес захопив був не лише українців. Серед міської й сільської інтелігентної молоді російського, жидівського та іншого етнічного походження було чимало таких, котрі відчували себе синами тієї землі, на якій народилися. Ця молодь охоче вивчала українську

мову, намагалася всюди її вживати і була опозиційно наставлена до більшовиків. Деякі з них на все життя пристали до українського народу і понесли разом із ним його тяжкий хрест.

Все це було таке нормальне і таке закономірне, що коли б тільки ми мали тоді свою, українську державу... Але саме те й було ненормальне, що по українських містах стояла окупантська залога, що на околицях міст щоночі лунали постріли і росли братські могили розстрілюваних, що над містом нависала мара ЧК, а в помешканні жіночої гімназії стояло озброєне до зубів ЧОН (частини особого призначення), що життя і смерть кожного залежали від чужинців у шкіряному одязі. Словом, ненормальне було те, що український народ не був господарем у своїй хаті, бо в ній панопшився озброєний до зубів і брутальний чужинецький бандит із великої дороги. І тому все, що було здобуте за років Національної Революції, починало в'янути, не встигши розквітнути.

Більшовицький удав, щойно проковтнувши Україну, ще лише починав її перетравлювати, але вона вперто жила, ворухилася в його череві і завдавала йому відчутних болів. Більшовика тоді можна було пізнати по тому, що він день і ніч усюди був при зброї, як зненавиджений окупант у ворожій країні. Безпеку, та й то певною лише мірою, більшовики могли мати тільки в місті, великою мірою неукраїнському своїм складом населення. Село для більшовика було країною постійної смертельної небезпеки і окупант наважувався з'являтися на селі тільки під сильною охороною війська. Але й те не гарантувало йому там безпеки.

Село тоді жило своїм замкнутим життям. Економічні зв'язки його з містом та з паралізованою промисловістю останнього були обірвані. Все потрібне для життя і праці село виготовляло собі само. З міста на село, на ситі харчі, тікало все, що мало в руках ремесло: шевці, кравці, столярі, ковалі тощо.

По всій Україні відгомін збройної боротьби українського війська ще голосно лунав, навіть після того, як визвольна війна вичерпалась. Село чекало на чудо, на вимріяного Петлюру, на рідного збавителя від повсякчасного грабунку різних перехожих денікінських, більшовицьких та махновських банд. Більшовики влаштовували планові збройні експедиції на село «выкачивать» (тобто випомповувати), попросту — грабувати, хліб. Ці грабіжницькі рейди не минали для більшовиків безкарно: їхні «продотряды» раз-у-раз недолічували «продбойцов» і кожного разу привозили, вертаючись до міста, поранених і вбитих. Зброї на селі після світової війни було досить, партизани росли, як гриби після дощу. Кожен ярк, кожен перелісок був місцем можливої небезпечної засідки, звідки на окупанта чигала смерть.

Одним із найрадикальніших заходів окупантської влади проти такого становища була мобілізація молоді кількох років народження, від 1900 і молодших, яку більшовики оголосили 1920 року. Ця мобілізація мала на меті, крім усього, вибрати з населення молодь, що становила резервуар поповнення повстанських лав. Мобілізація ця провадилася головню на селі, а тому при окупаційних військових частинах

і при ревкомах більшовики створили т. зв. комдези, тобто «комитети по боротьбі з дезертирством», які вишукували, головню по містах, тих, хто ухилився від служби в Червоній армії, а по селах окупаційні загони влаштовували справжні лови, що нагадували колишні полювання на чорних невільників в африканських джунглях. Мобілізованих через «комдез» малося на увазі надсилати до «штрафних» частин, але оскільки це було масове явище, то приділяли їх просто до місцевих окупаційних частин, а за першої можливості відправляювано їх кудись подалі, здебільшого в Петроград і Москву. Мобілізовані через «комдез» не мали довір'я, їх тримали в касарнях за дратами, під суворою охороною, і не давали їм у руки зброї. Всяке пересування більшовицьких військових частин обставлялося заходами посиленої бойової поготівлі, як на фронті чи у ворожій країні.

Загальний настрій ворожості до окупанта був такий, що українська мова становила свого роду пароль довір'я. Хто говорив чистою українською мовою, тому можна було, зовсім незнайомому, десь у поїзді чи на дорозі, сміло й одверто розповідати останні чутки (що заступали тоді новини, бо газет, практично, не існувало) про Петлюру, про повстання на Правобережжі чи Лівобережжі, про дії отамана Зеленого, чи Ангела, чи інших, давати відозви Повстанкому тощо. Якщо ви йшли кудись із дорученням від місцевого Повстанкому, то на селі ви були в повній безпеці. Тисячі очей оберігали вас, сотні вуст попереджали вас про небезпеку:

— Не йди, сину (або: «Не йдїть, діти...»), зараз у те село, там саме продотряд, «качають» хліб.

Вам усюди забезпечена була гостинна ночівля, радо пропонований харч. І так було майже аж до 1925 року.

Все чекало чуда, українського чуда. Та його не сталося. Кажуть, що чудес узагалі не буває. Але вже й те чудо, яке сталося з українським народом, чудо його пробудження 1917 року, було подиву гідне. Однак український народ прокинувся після надто довгого сну і не встиг він ще якслід розправити заклакні уві сні руки, як на них уже лягли знову московські більшовицькі кайдани, ще важчі, ніж щойно скинені царські.

Року 1930-го повітові міста на Україні вже справляли сумне враження глухих, покинутих Сонгородів. Вони й справді були покинуті. Нещодавнє буйне життя покинуло їх. Приїжджий не пізнавав давно не баченого рідного міста. На вулицях — ні одного знайомого обличчя. Всю українську інтелігенцію, що її так густо було тут у 1919-21 роках, наче вода змила. Частина їх лягла в сиру землю з чекістською кулею в грудях, частина тяжко каралася в далеких суворих краях, решта повтікали світ за очі: до Києва, до Харкова, а що й там неможливо було всидіти, то й іще далі — в Москву, Ленінград, Алма-Ату, Ташкент...

Немає чого й говорити про «Просвіти», їх уже давно не було, навіть і згадувати про них уже було небезпечно. На запорошеній траві розгородженого парку — обривки паперу, на молоді дерева деруться кози:

їх завели міські злидні, розплоджені більшовицькою революцією. Всюди запустіння, порожні вітрини порожніх крамниць із одноманітними казенними вивісками »Робкооп ч. Н«, нужденний, прибитий вигляд міщан, потухлі погляди.

Особливою новиною в місті були: полк Червоної армії (до речі сказати, — до революції ніколи в місті військо не квартирувало), що обернув будинок гімназії в касарню, і пара жидівських колхозів, що торгували на захирілому базарі городиною...

Ідучи пішки на село такою знайомою й такою рідною вам стежкою, нарешті зустрічаєте знайоме, хоч і постаріле, змучене обличчя. Василь, із Заріччя, ваш одноліток, іде вам назустріч, і в пам'яті встає такий же самий день, десяток років тому, коли ви удвох із ним несли тією ж стежкою відозви Повстанкому...

Помічаєте, що він вас пізнав, бачите мить вагання, стрічний хотів би змінити напрям чи повернути назад, але вже пізно. Його пізнано — і з закам'янілим обличчям він іде далі, просто назустріч, очі його минають ваші.

Я читаю його думки:

— Хто зна, хто він тепер. Може комуніст. У городській, добрій одежі. Може сексот. От, халепа! І треба ж було мені напоротися!..

Я сам думаю:

— Привітатися? Ти ще тут, милий Васю... Він, мабуть, колгоспник, у лахмітті, несе гілляку з лісу, на паливо, мабуть. А хто зна, може став сексотом... А як і ні, то хтось побачить, донесе, і будуть його мучити, допитувати, звідки він знає чужого чоловіка... Та він і сам мене боїться...

І ми розминаємося мовчки, без знаку привіту, немов зовсім чужі й байдужі один одному люди у великому місті. Ні, не байдужі... Коліна мої тремтять і, мені здається, я чую, як шалено стукає серце в грудях мого друга дитинства...

На селі картина для того, хто там давно не був, теж уражлива. На голому вигоні, без огорожі, стоїть обдерта, облуплена церква зі збитим набік, повислим у повітрі хрестом. На дверях сіріє дерев'яна, косо прибита табличка. Підходите з цікавістю, читаете кривулі, виведені хемичним олівцем: »Сыпной пункт Райзаготзерна«.

Несподіванка.

— Рай і пекло. Рай і заготзерно... Рай і церква... — механічно перебирає ваша приголомшнена думка слова, мов тверді камінці. Ви згадуєте колишній...

Колись, давно, в забутому дитинстві, над землею, в небесній безмежності був таємничий світлосяйний, приманливий Рай. А під землею, у темних тісних глибинах, було страхітливе Пекло з розпеченою смолою, з муками і скреготом зубовним...

А тепер?..

Оглядається.

Кругом... десь позникали охайні колись плоти й огорожі; садки поріділи; двори стоять пустою, немов ви в колишньому жидівському

містечку на Правобережжі. Хати стоять обдерті, немазані, зі стріх стирчить розкуйовджена стара солома; повітки, рублені комори, сажі й льоху кудись поділися; таких типових колись для Лівобережжя великих пірамідальних клунь на чотирьох сохах нема по дворах; сумно бродять по гарячому поросі дороги, шукають лопуцьків понад ровом худорляві, обшарпані, замурзані діти з великими животами від вічної картопляної юшки без хліба на сніданок, на обід, на вечерю. Людей мало, вони непривітні, залякані, з недовірливими очима...

— Грім революції розбив, а вітер комуни розвіяв, — з вимученою усмішкою пробує жартувати місцевий засмучений чоловік, колишній сусід, вказуючи рукою на невідрадну картину.

Як особливу новину, бачите серед чистого поля три-чотири невеличкі земляні бугри, якісь ями. То — землянки. В одній із тих нір, у страшному лахмітті, в нужденній обстановці крайніх злиднів, ви могли побачити змарніле від горя чорнобриве личко тієї, з якою ви колись, років дванадцять тому, із завмираючим серцем пройшли тур вальсу по блискучому від воску паркеті шкільної залі на вечірці, коли вона ще носила темnobрунатну з білим мережаним комірцем уніформу гімназистки, і до якої ви тоді написали були наївну, але палку, віршовану «секретку». Тепер вона (дочка «куркуля», що повісився в стайні під час виселення з села) жила з того, що ходила на поденне полоття до жидівського колгоспу, а стара мати доїла жидівських колгоспних корів.

І хоч би ваше серце розривалося на шматки, ви більше нічого не могли зробити, як тільки закусити до крові уста, щоб не закричати від болю, і, не витримавши, відвернутись і заплакати соромливими, скупими сльозами дорослого мужчини...

Не була українська нація ошукана більшовицьким «самоопреділенням», бо вже на початку 1918 року, незабаром після того, як Ленін кинув це підступне гасло, московські червоні банди рушили на підбій України, а що далі, то ясніша ставала кожному грабіжницька ціль («За украинский хлеб, уголь и руду!») цього походу червоних імперіалістів на Україну.

Не були ошукані й інші поневолені Москвою нації тим гаслом більшовицького облудного федералізму, бо там, де ступала злочинна нога російського окупанта, там лилася кров кращих людей завойованої нації, там хутко пустошила завойована країна. І тому стихійна боротьба партизанських загонів, не скріплених, на жаль, єдиним пляном і не керованих єдиним центром, а тому безвиглядна, хоч і одчайдушно-завзята, тривала на Україні аж до 1924 року включно, майже стільки ж на Кавказі і ще кілька років довше в Середній Азії. І це були прояви глибоких, органічних, народніх Національно-Визвольних Революцій поневолених Москвою народів. На лихо, ці Революції не були тоді об'єднані єдиним фронтом, а це допомогло більшовикам придушити їх, одну за одною.

Яким же способом більшовицька Москва придушила ці Національно-Визвольні Революції? Яким способом більшовицька чума спустошила квітучу, молоком і медом текучу, благоуханну нашу Україну, обернула

її в страшну пустку і розкидала її синів по еміграції, по далеких містах, по тайгах і тундрах російської півночі, по пісках і пустелях Середньої Азії?

Різними способами. Розстрілами чільних, свідомих людей, що могли б бути керівниками протибільшовицької боротьби. Мобілізаціями найактивнішого чоловічого молодого населення. Руками мобілізованих українців душили більшовики Національно-Визвольну Революцію в Туркестані, руками мобілізованих татар із Казані розстрілювали Національно-Визвольну Революцію в Україні.

До тих, хто вже кілька років вели партизанську війну, окупант застосовував диявольську тактику підступу, виманюючи з лісу обіцяною амністії слабших духом. Але досить було простягнути чортові пальця, як він уже втягав руку, а за нею й цілого грішника. Ті одиниці, що виходили з лісу з покайням, мусіли ставати провідниками для карних загонів, показувати лісові криївки і поповнювати до кінця свою зраду. Деяких найподатливіших, більшовики силували ставати провокаторами, змушували вертатися до лісу і намовляти своїх зрадчених товаришів, обдурених прикладом непокараності провокатора, виходити з лісу й складати зброю.

Але всі вони, всі до одного, були знищені. Врятувалися лише ті, хто затамив собі, що «Москва сльозам не вірить», і коли вже не стало надій і зброї, нишком повтікали світ за очі з України, з чужими паперами.

Окупант страхував себе подвійно: перших зрадників більшовики змушували, щоб «искупить свою вину», ставати катами, розстрілювати своїх же зрадчених товаришів, а потім і цих зрадників розстрілювали вже професіонали катівського ремесла з ЧК, щоб не лишилося свідків, щоб більшовики змогли потім зфабрикувати й пустити гуляти по світу байку, що «український народ, при поддержке великого братского русского народа, сбросил с себя иго своих угнетателей, буржуазной Центральной Рады...» і т. д., і щоб 1946 року псевдоніми Радченко і Батир у своєму підпільному журналі в Баварії могли написати:

«Арифметична більшість українського народу пішла тоді за жовтневими гаслами» (див. цитовану статтю Радченка і Батиря, «Наша Боротьба», ч. 3, стор. 46).

Таку страховинно підлу брехню могли б зважитися написати, та й ще тут, на еміграції, лише українські квіслінги, чи, по нашому, кочубеї, які теж мусіли були докласти тоді, року 1920 й дальших, своїх зрадницьких сил до того, щоб допомогти більшовицькому окупантові задушити Українську Національно-Визвольну Революцію і сплюндрувати Україну.

Шкідливий чи нешкідливий?

Цю паскудну брехню більшовики експортують за кордон із наліпкою: *правда*.

І за кордоном ця фальшивка довгий час ішла, а подекуди й тепер іще йде за щирю правду.

Хто бачив восени 1939 і на весні 1940 року, як «одноставно» відбувалися голосування «за приєднання» у Львові, Каунасі, Ризі й Таллінні, хто бачить тепер, як «одноставно» відбувається голосування в наш час в Угорщині, Югославії, Болгарії, Румунії, Польщі і на советській зоні Німеччини, тобто по тих країнах, де тубільних комуністів є всього від 2 до 5%, але де стоїть багатотисячна окупаційна советська армія, той міг би дещо зрозуміти з цієї наочної лекції советської політграмоти. А коли б він ще зіставив із цим те, як розвиваються події по тих країнах, де комуністів без порівняння більший відсоток (сучасні Франція й Італія), але де нема советського окупаційного війська, то йому б вище-згадана «правда» здалася б меншою мірою підозрілою.

Але не так уже багато людей на світі схильні самостійно думати, а ще менше їх *уміє* думати.

Хто рахував тоді «аритметичну більшість» прихильників «жовтневих гасел» на Україні?

Коли б панове з «Нашої Боротьби» схильні були думати і вміли думати без забобонів і упереджень, коли б вони могли дивитися на речі не крізь марксистські окуляри, то вони б бачили той відомий факт, що більшовизм опанував Україну, Білорусь, Кавказ, Туркестан тощо після збройної боротьби та пасивного опору аритметичної більшості населення цих країн, а тоді вже всіма йому притаманними засобами витворив там умови для «одноставного» голосування, точнісінько, як це він робить тепер, даймо, в Угорщині. Але засадничий погляд «Нашої Боротьби» на події 1917-1924 років на Україні є той, що, як пишуть Радченко і Батир, «Жовтнева революція» була «поглибленням революційно-визвольної боротьби народів Сходу Європи».

Один наш таборянин, походженням із західноукраїнських земель, якось, у нападі відвертості, заявив авторові цих рядків:

— Е! Не морочіт мені, пане добродію, голови. Щосьте хтіли, тосьте мали. Хтілисте більшовизму і малисьте го.

Я не дуже здивувався його щирій заяві, бо той пан, доки ще його не обрано було на команданта нашого табору, мав ще й такі напади відвертості, коли він любив про себе казати:

— Пане, не дивуйтеся мені, я зізнаю: я є варіят, але не шкідливий.

Між іншим, тепер ця хвороба в нього вже минула. Кажуть, що її вилікували йому 5 пачок американських цигарок, які він дістає тепер, як командант табору, щотижня на приділ.

Твердження, що ми «хотіли більшовизму і ми його мали», чуємо в тих словах Радченка і Батиря про «аритметичну більшість». Пан Залужний у своїй брошурі намагається «грати варіята», точнісінько як той наш щойнозгадуваний пан із ЗУЗ. Той теж вигукував (доки його не обрали):

— Ви, селяни, ви робітники, я вам обіцяю... і т. д.

А п. Залужний гукає в своїй брошурі, мов на передвиборчому мітингу:

— Ви, селяни, що кинули рідну землю... і т. д. (див. його згадувану брошуру, стор. 14).

Що таке? Може п. Залужний і його кумпани з «Нашої Боротьби» хочуть, щоб їх обрали на «команданта»?

Пан Залужний «грає варіята» і запевняє, що його УРДП не шкідливе: — Ми не неокомуністи, то лише окремі особи в нас за колгоспи, ми... (див. там же, стор. 9).

Ми не думаємо, що кумпани з «Нашої Боротьби» варіяти. Але чи справді вони «не шкідливі»?

Коли б їх хтось обрав на «команданта», тоді, без сумніву, напади відвертості припинилися б і всяке скоро б побачило, шкідливі вони, чи не шкідливі. Але тим часом ще доля вберегла нас від цього стихійного лиха і тому питання про шкідливість чи нешкідливість тих панів покищо лишається відкритим.

«Як? І свої теж?»

Війна молодій Українській державі проти імперіялістичного нападника 1917-20 років, а потім кількарічна збройна партизанська боротьба українського народу проти окупанта, а ще далі — одностайний пасивний спротив усім його заходам із повною очевидністю доводять, що українська нація не була ошукана більшовицьким «самоопределенієм». Не були ним ошукані також і інші нації, що поділяли долю України.

А хто ж був тим «самоопределенієм» ошуканий?

Ошукані були нечисленні квіслінги, що знайшлися у тих націй. На Україні «рідні» квіслінги мають стару історичну назву — кочубеїв.

Оці то наші новочасні кочубеї, як це вже було й раніше в українській історії, повірили були тоді, року 1919 і дальших, «москалеві на квиток». Покута прийшла для них року 1937; тоді ж то вони й зненавиділи того, хто ошукав їх і кому вони тепер, із Баварії, погрожують помстою.

Трохи запізно вони схаменулися. Але така вже доля всіх квіслінгів, така вже «історична закономірність», що зрадники бувають потрібні ворогові лише доти, доки він не стане їхньому народові ногою на горло.

Ось чому, нехай знає Бабенко і Ко, до українських квіслінгів НКВД постукало саме 1937 року. Бо саме тоді Сталінові здавалося, що Українська Національно-Визвольна Револуція вже цілком задюшена і йому квіслінги вже були більше не потрібні.

Коли б наші квіслінги були трохи розумніші, або коли б вони знали, що таке честь (чисто ідеалістичне поняття), то вони б іще задовго до 1937 року могли зрозуміти, що «мавр зробив своє, мавр може йти собі геть». Розумніші і чесніші з наших маврів такі зрозуміли це ще 1933 року і тоді вже стрільнули собі до лоба. Але не Бабенко і Ко.

Кожен окупант потребує квіслінгів, особливо на перший час, доки не всядеться міцно на карк поневоленому народові. І кожен окупант квіслінгів шукає, як тільки приходить із окупацією на чужу землю.

Більшовики теж шукали квіслінгів (по-українському — кочубеїв), коли вдерлися на Україну з окупацією 1919 року. За походу Муравйова на Київ на початку 1918 року вони спробували були покінчити з Україною самим лише вистрілюванням українців, покладаючись на

твердження Рози Люксембург, що їх тільки жменька (отже можна було б їм їх легко всіх вистріляти). Однак виявилось, що українців було трохи більше понад жменьку, а також і те, що такий спосіб дає зовсім протилежні наслідки: голий, неприкритий гвалт родить ненависть і за кожного застреленого стає проти ворога сотня. Отоді то партія більшовиків засудила дії Муравйова як авантюристські і почала шукати українських квіслінгів. Довго шукати їм не довелося, бо квіслінги вже били себе в груди, заявляючи про свою щиру ідейність, і вже самі просилися до послуг.

То були...

Та пощо нам пригадувати, коли ми можемо просто вичитати їхні імена? Звідки? Та ж із «Нашої Боротьби», з усіх трьох чисел, а спеціально зі статті Радченка і Батира «Українські радянські державницькі концепції» («Наша Боротьба», ч. 3, стор. 6-59). Довга стаття. Докладна. Великий список прізвищ. Тільки, на нашу думку, заголовок трохи невдалий. Це вже закид на карб редактора журналу, п. Бабенка. Статтю можна було б назвати: *«Мемуари радянських кочубеїв або історія ганьби і зради»*. Звучало б краще. І зміст був би виразно окреслений.

Отже, за згаданою статтею, ті радянські кочубеї були... однак усіх їх ми не перелічимо на пальцях обох рук. Навіть і роззування нічого не допомогло б, а довелося б нам списати пару сторінок. Та це вже зробили панове Радченко і Батир. То ж нам залишається навести тільки їхній короткий підсумок: *боротьбісти й укапісти*.

Згадують, правда, Радченко і Батир ще й якихось «кобеляцьких комуністів», але то вже, мабуть, чисто автобіографічні спогади авторів.

У кожному разі — це якесь нове відкриття в більшовицькій археології. Ми знаємо лише, що вік боротьбістів і укапістів був не довгий, а далі радянські кочубеї вступали вже просто до КП(б)У, та то вже був товар другого і третього ґатунку.

«Бортьбісти» (пишуть пп. Радченко і Батир, там же, стор. 49) «були єдиним живим зв'язком, що еднав окупаційну більшовицьку владу в Україні з народніми, особливо селянськими масами».

Красно сказано. Одверто. Який же то був зв'язок?

А ось який.

Коли з «продотрядом» на село приїздив більшовицький оратор (росіянин) і на мітингу закликав українських селян віддати хліб «для рабоче-крестьянского государства» без спротиву, а не то... то селяни бачили й чули, що це москаль, розуміли, чого він прибув на Україну і ясно бачили на цьому прикладі, як Москва грабує Україну; вони згадували, що за Петлюри у них хліба не відбирали, а за гетьмана хоч і брали, так брали німці і брали тоді хліб не таким гвалтом, та ще й платили за нього гроші.

Коли ж із «продотрядом» на село приїздив боротьбістський промовець (українець), який теж закликав віддати хліб «для робітничо-селянської держави» добровільно, а не то... то селян це приголомшувало. Як? І свої теж? Грабувати нас, своїх?

Ще не окріпла національна свідомість хиталася, українська мова і український інтелігент утрачали довір'я, зникала з-під ніг остання точка опертя, остання надія на Петлюру, на Україну...

Так боротьбіст, так боротьбізм виконував свою кайнову роботу, далеко згубнішу, ніж звичайні послуги окупантам звичайних квіслінгів усіх інших націй, за всіх інших окупацій — минулих, сучасних і майбутніх — у всіх інших країнах.

На щастя, боротьбістів було мало. Ні про якусь арифметичну не то більшість, навіть про якийсь один відсоток (не нації, а лише інтелігенції) навіть і говорити не можна. Їх була, може, якась одна тисячна відсотку до всієї української інтелігенції, та й то навряд.

А українських комуністів було й того менше.

Різні були це люди. Деякі з них були миршаві, невиразного вигляду, малограмотні люди, що говорили якимсь «суржилом», кумедною мішаниною з української й російської мов, і були використовувані, як допоміжний персонал при окупаційній Червоній армії на весні 1919 року, коли ревкомівцям треба було десь на селі чи в містечку промовити до населення мовою зрозумілішою за «кацапську».

Але зрідка траплялися серед них і люди великого формату, такі як Шумський, Гринько, Хвильовий. У тих Україна була на першому місці, а на другому — все інше. Вони довго вагалися з ким іти: з Центральною Радою чи з більшовиками. Бачивши кволість і непорядність Центральної Ради, після відступу уряду й війська УНР до Кам'янця, вони круто повернули до більшовиків, думаючи заповнити своїми кадрами всі адміністративні посади і таким способом випхати фактично московських більшовиків з України.

За інших історичних і географічних обставин вони могли б домогтися того, чого досяг по другій світовій війні Тіто в Югославії. Але боротьбісти не мали своєї збройної сили, — головного чинника, який тоді вирішував долю України. Опинившись на становищі другої після КП(б)У партії в країні, окупованій чужою, московською збройною силою, вони замислили підкопати КП(б)У «тихою сапою». Але могутній апарат таємної поліції (ГПУ) був не в їхніх руках. І вони мусіли були піти на капітуляцію, влитися в КП(б)У. Потім, як то завжди буває, окупант передусім їх одного по одному.

Вони мають великі заслуги перед українською культурою, що її широкий розмах у 20-х роках підтримали, поки ще мали голос в УССР. *Це вони надали українізації характеру совідної державної справи.*

Суб'єктивно, вони боролися за українську УССР. Але об'єктивно, вони допомогли більшовикам (виступаючи самі, як більшовики) приманити до рук і пізніше приборкати українську інтелігенцію й українське селянство, які в роки Української Національної Революції боролися проти наїзників з півночі і ненавиділи їх подвійно: як більшовиків, що несли громадянську війну й терор у країну, яка хотіла миру й спокою, і як чужинців-окупантів.

І тому, незважаючи на всі їхні добрі наміри, жертви й навіть заслуги, історик убачатиме в них, мабуть, передусім квіслінгів-невдах.

Укапісти з'явилися на політичному обрії пізніше за боротьбістів і вони виконали солідніше, ніж боротьбісти, своє об'єктивне завдання — вивалити в бруді українську ідею.

Перші із «загартованих»

Батьком укапізму, тобто українського націонал-комунізму, був Василь Шахрай, брошура якого «До хвилі», як кажуть Радченко і Батир (у тій же статті, «Наша Боротьба», ч. 3, стор. 49) «лягла в основу укапізму, теоретичних концепцій М. Скрипника». Залишім на совість пп. Радченка і Батиря те, що вони шахрайським способом роблять члена Політбюро ЦК КП(б)У і кандидата до членів ЦК ВКП(б) М. Скрипника послідовником В. Шахрая і укапістом.

Постать В. Шахрая, його особиста доля і доля цілої родини його батька цікавить нас, як яскравий приклад того, які дивовижні плоди дає протиприродне схрещування українства (як ідей) з марксизмом.

Ми переконані, що кожен марксист, якщо він послідовна і чесна людина, є ідейно безборонний перед комунізмом (чи більшовизмом, що є одно і те ж саме). Ми бачили не раз живі приклади цього (про це далі) і це є основна причина того, чому ми виступаємо з нещадним викриттям марксистських мітів.

Що сталося б, коли б заражений чумними бацилями лікар ходив по хатах і розповідав людям, що чума страшна хвороба і її легко занести звичайним одвідуванням? Чи ж не в такому самому стані є і той марксист, який виступає проти більшовизму, але за безвласницьке, тобто комуністичне суспільство?

Раніше чи пізніше прихована хвороба проявиться в лікареві, але також і в тих, кого він обходив, в останніх, можливо, в ще гострішій, ніж у лікаря, формі. Раніше чи пізніше, а зі світоглядом Радченка і Батиря можна дійти і треба, якщо маєте почуття логіки, дійти до висновку, що проти комунізму, проти того, чого хотів Маркс, боротися безглуздо і злочинно. Коли ви переконані, що, так чи інакше, людство йде до комунізму, то ви мусите колись визнати, що злочинно боротися й проти більшовиків, бо більшовики вже, так чи інакше, пройшли більшість дороги до комунізму і вже мають безкласове і безвласницьке суспільство. До того самого логічного висновку мусять неминуче доходити і всі чесні зі своєю думкою соціялісти.

Цю ідейну безборонність і обеззброєність перед більшовизмом, та оці самі чумні бацили марксистської ідеології ми ясно бачимо в писаннях Радченка і Батиря та більшості інших авторів із «Нашої Боротьби», хоч як вони дихають ненавистю проти Сталіна, НКВД і сучасного більшовизму.

«Кожному вільно мати свої переконання», — пише І. К. в ч. 2 «Нашої Боротьби», стор. 46, заявляючи, що «ми» проти більшовизму «не тому, що він більшовизм, а тому, що більшовизм є російський імперіялізм і тому, що він окупував Україну».

Ця думка дещо розходиться з трактовкою Радченком і Батирем «жовтневої революції», як «поглибленням революційно-визвольної бо-

ротьби народів Сходу Європи» («Н. Б.», ч. 3, стор. 46), але, можливо, пан І. К. вийшов не з «марксистської школи», можливо, він емпіріокритик (є й такі «діячі» в рядах УРДП за заявою Залужного), можливо, пан І. К. є навіть «чистий ідеаліст» (тоді хто зна, чого він прибився до «Нашої Боротьби»). Того ми не знаємо. В кожному разі йому «вільно мати своє переконання», — натурально, тут, у Баварії. Там, дома — навряд. Бо там — більшовизм, проти якого треба боротися, крім усього, хоча б уже тільки для того, щоб вибороти собі право мати своє переконання.

Батько Василя, Матвій Шахрай, мав понад сто десятин землі і п'ятеро синів, Василь, і наступний за ним, Петро, були, мов з дуба тесані. Було і з чого їм викохатися: навіть для численних Шахраєвих наймитів, не то для синів, смажене порося не було незвичайною стравою. Як і більшість українських спадково заможних селян (а не якихось там скоробагатських дуків із дьогтярів), старий Матвій (або, як його по-місцевому звано — Махтей) був не скупий. Він був людина лагідної, навіть плохкої вдачі, трохи письменний, любив у свята почитувати Біблію або Ділля, знав напам'ять псалми царя Давида і деякі поеми з «Кобзаря». Він не шкодував грошей на освіту своїх дітей.

Його рідне село Харківці було в своєму роді типове: воно було поспіль «козацького сословія», тобто ніколи не знало панщини. За кріпацтва харківські козаки, як і по всіх інших козацьких селах (нащадків лейстрових козаків), ніколи не одружувалися з «крест'янами», тобто кріпаками з навколишніх сіл, бо це тягло за собою втрату волі, і так збереглася була своєрідна раса чорнобрових, рослих, дебелих, гордих українських хліборобів, що за царя їхніх синів здебільшого брали до лейбгвардії, до кірасирських, драгунських та інших привілеваних показних полків.

До революції у Харківцях за бідного вважали того козака, який мав менше 30 десятин, але таких було не так то вже й багато в селі. Нема нічого дивного в тому, що в Харківцях ще влітку 1917 року відкрилася «Просвіта», а восени вже була заснована українська гімназія, що молоді харківчани масово пішли до «Вільного Козацтва» і потім до Української армії, а ще пізніше довго відсиджувалися в лісах і в очеретяних плавнях над Удаєм, чекаючи на Петлюру.

Нічого дивного нема також і в тому, що більшості харківчанських хліборобів ще за років НЕП-у довелося під примусом і під озброєною вартою покинути Україну і під тією ж вартою корчувати тайгу чи добувати золото в снігах Сибіру, а харківщанська інтелігенція, що її чималоросло було перед революцією, хто зацілів — розбіглася по білому світі.

Саме село більшовики, як висловився вже аж на початку німецько-советської війни один недокатований харківчанський колгоспник, «із грязцю змішали». Нема там тепер, натурально, ні гімназії, ні ситих коней, ні круторогих сивих волів, ні овечих отар, ні багатих пасік, ні пишних садків, ні чудової вроди гордих дівчат у намістах, плисах, стрічках, у черевичках на кованих міддю підборах, а лише миршавий,

голодний, обдертий, зачучверений колгоспник без неділі, без свята, без відпочинку, день і ніч, із потухлим зором, виконує й перевиконує пляни »партії й уряду«.

Василь Шахрай здобув вищу освіту в Санкт-Петербурзі і там же, ще перед першою світовою війною, дістав посаду вчителя в одній гімназії (а не на Полтавщині, як пишуть Радченко і Батир). Ще студентом зійшовся він у Петербурзі зі студенткою з України на прізвище Тєпер, яка з любови до Василя вихрестилася, вийшла за нього заміж і була йому цілий свій вік вірна, навіть і після його загадкової смерти.

Чи то вже була така стихійна сила українськості у Василеві, чи таке сильне кохання до нього його дружини, але Оксана Іванівна, як звалася вона, стала україною. У Харкові, де вона прожила як удова чимало років, ніхто не чув від неї російського слова. Багато з її знайомих навіть і не здогадувалися, що Оксана Іванівна, в її зеленявій чумарці, перешитій із англійської (через денікінців) шинелі і в смушковій шапці, в які вона незмінно була вбрана в холодну пору року, походить із жидівської родини. Своїх дітей, Оксану і Юрка, виховала вона українцями і... комуністами.

Тоді, ще до більшовиків, вільно було кожному мати своє переконання. Вільно це було і Василеві Шахраю. Марксизм був наймоднішою соціально-філософською теорією серед студентства передреволюційних років у Росії. Василь, син свого часу, ретельно студіює »Капітал« і стає переконаним марксистом. Як людина цільної думки і нерозлучної з нею дії, Василь Шахрай, визнавши Марксову схему розвитку суспільних форм — первісний комунізм, рабовласницький лад, феудалізм, капіталізм і комунізм — цілком послідовно і логічно згоджується з думкою Леніна, що меншовики (їх тепер популярно звуть соціалістами) — це »соглашатели, опортуністи, дрібно-буржуазні примиренці« тощо. Для Василя логіка — річ залізна. Хто сказав А, той неминуче мусить сказати й Б. Хто визнав, що комунізм є найвища стадія розвитку суспільних форм (як каже Маркс, Енгельс, Ленін, Сталін), той мусить боротися за досягнення його без компромісів і не шукати обхідних шляхів. Тому Василь стає членом партії більшовиків.

Цей більшовик був твердокам'яний у своїй переконаності. Це відповідало його цільній натурі. Але водночас Василь був ще й українець чистої води, українець до найменшої клітини свого могутнього організму. І тому він не може не внести в це інтернаціональне вчення свого, українського, націоналістичного корективу. 1918-го року, коли українська держава набрала була реальної, намацальної форми, Василь Шахрай, як колишній член маріонеткового советського Народнього Секретаріату в Харкові, не вважав для себе за безпечне провести літо, за звичаєм, у своїх рідних Харківцях, а волів лишитися »на еміграції« в Саратові. Там він пише (разом із своїм однодумцем, Сергієм Мазлахом) брошуру »До хвилі«.

Він має лише дві мрії: комунізм і Україна. Їх він палко бажав поєднати. В Україні, як це він добре знає з досвіду, до моменту написання брошури не було свого органічного більшовизму, а тільки принесений

туди на багнетах російського окупанта. Українець-комуніст Шахрай хоче комунізму «рідного», в чумарці, смушевій шапці і в синіх шараварах, а тому й випускає ту свою брошуру нібито від «Української Комуністичної Партії (більшовиків)», яка існує ще тільки в буйній уяві авторів брошури.

У ній він домагається від Леніна проголошення на наступному партійному з'їзді самостійної і незалежної «Української Робітничо-Селянської Республіки». Автори брошури шанобливо звертаються до Леніна з побажанням, якого ніколи не міг би схвалити комуністичний самодержець, «цар і бог СРСР Росії» (як пишуть автори в своїй брошурі), «товариш» Ленін. Ось ця цитата з брошури: «Ми гадаємо, що ми висловимо свою пошану і до України і до вас, т. Леніне, коли побажаємо широко Україні свого Леніна».

Яка велика наївність! Яке різке незнання людської природи! Вони вимагали від Леніна, щоб він сам добровільно і радо віддав якійсь новій і від Леніна незалежній українській компартії на чолі з двома наївними зухвальцями щойно завойовану Україну!

Звичайно, ніякої відповіді на ту брошуру не надійшло і не з'явилося в жодному органі Ленінової компартії. Палкіший із цих двох українських комуністичних «самостійників»-авторів (другий був менше палкий, може через своє неукраїнське походження) безслідно згинув десь по так званій «Таганрозькій нараді більшовиків України» (що відбулася 19-20 квітня 1918 року). «Наша Боротьба» обвинувачує в його розстрілі денікінців, які й близько від Таганрогу тоді не були. Твердження, що Василь Шахрай за другої советської окупації повернувся на Україну, теж абсолютно неправдиве. Оксана Іванівна жила влітку 1919 року з дітьми в Харківцях у свого свекра, де про її існування довідався на весні того року (десь так наприкінці травня) автор цих рядків, завітавши до свого близького друга, третього сина Матвія Шахрая, попрощатися перед від'їздом по закінченні т. зв. «трудової школи», в яку була перетворена колишня гімназія. Оксана Іванівна чекала там, дождаючи, що може Василь повернеться. Але він не повернувся. Пізніше в родині його батька жило переконання, що Василь був забитий самими більшовиками. У цій версії його загибелі напевне є більше ймовірності, ніж у висловлюванні «Нашою Боротьбою» та у версії Івана Майстренка у другому виданні брошури Мазлаха і Шахрая, 1967 року, що Василя Шахрая денікінці нібито розстріляли в Катеринодарі на Кубані.

У всякому разі Василь Шахрай звернув на себе увагу своєю брошурою і своїми виступами на згаданій Таганрозькій нараді. І більшовики оцінили його як слід. Вони небезпідставно вбачали в ньому зародкового вождя «української смуты». У їхніх (і в Ленінових) інтересах було його якнайскорше і потихеньку «ліквідувати». Чи зроблено це з прямого наказу Леніна, невідомо. Та в кожному разі всеросійський і, як він думав, всесвітній Ленін не міг би допустити існування «українського Леніна» — Василя Шахрая, на запит якого Ленін не обізвався, а советські історики старанно викреслюють прізвище цього самостійницького й самозванного «Леніна» у всіх випадках, коли (як в УРЕ,

напр.) наводиться прізвища членів Народнього Секретаріату України, в якому він мав теку військових справ, або т. зв. «делегатії робітничо-селянського уряду України», тобто щойно згаданого «народного секретаріату», що прибула до Берестя 1. 2. 1918 року на пленарне засідання мирних переговорів із т. зв. центральними державами, Німеччиною та її союзниками, і заявляла про свої претенсії (проти делегації Центральної Ради) на те, що тільки вона представляє дійсний уряд України. Ця харківська «советська» делегація складалася з Є. Медведєва і В. Шахрая⁵.

Закінчуючи про В. Шахрая, автор хотів би подати тут власний спогад про цього видатного українця. Одного дня, мабуть чи не в травні, чи може в червні, чи навіть у липні 1917 року, Василь Шахрай, учитель якоїсь петроградської гімназії, зробив візиту учителеві хутора під Пирятином, свій давній знайомий ще з Харківцев, і тоді автор цих рядків мав нагоду бачити його. Був він одягнений у т. зв. гімнастюрку кольору хакі й чорні цивільні штани, досить високий на зріст, приємної інтелігентної зовнішності, простоволосий, у рогових окулярах і з чорним, кучерявим чубом. Він був братом шкільного друга автора цих рядків і тому саме й викликав особливу зацікавленість останнього.

Найраніше знайомство з великим двором Шахраїв на Зарудні в Харківцях трапилося авторові цих рядків мати ще семирічним хлопцем. Одного дня влітку дістав він був доручення від батьків понести записку до Матвія Шахрая, Василевого батька. Як тільки малий посланець клацнув клямкою височенної хвіртки, відчиняючи її, з глибини величезного двору назустріч йому з лютим гавкотом звідкілясь вирвався величезний сирій собака (мабуть, то був т. зв. «вовчур») і шалено кинувся до хлопця. Страшенно переляканий, хлопець знайшов собі тісний, але безпечний сховок у маленьких суточках, що створилися, коли він забіг у тісний куточок під стіною хліва і причинив за собою хвіртку, так що вона, будучи розчинена навстіж, торкалася до тієї стіни. У тій імпровізованій схованці, чуючи скажений гавкіт і грізне гарчання розлютованого пса, що намагався дістатися до нього, хлопець і перестояв, доки не надбігла з хати, утихомирюючи по дорозі пса, огрядна Махтеїха, та взявши хлопця за руку, повела його до хати.

⁵ Згадані в двох останніх абзацах дані з пізніше виданих книжок автор уводить у цей рукопис уже на початку 1969 року, за остаточного готування рукопису до друку.

Принагідно автор хотів би зазначити тут, що на весні 1919 року йому трапилося мати в руках і читати великого формату тонкий, у дві колонки, зошит, що був, як видно, відбиткою матеріалу, раніше вміщеного в газеті, а потім видрукований з того ж шрифту у вигляді брошури. Як пам'ятає автор цих рядків, прізвище одного з авторів було подане як Рай-Шах. У брошурі декілька разів повторювалося підсумкове твердження німецькою мовою: *Da liegt der Hund begraben!*

З усього того можна було б зробити висновок, що бачена автором брошура під тим самим заголовком «До хвилі» була, як здається, первісною версією і являла собою полеміку проти єдинефеліміців у Леніновій партії. Тон її був значно гостріший, за тон пізніше виданої «До хвилі», ще й безапеляційний, і вона не зверталася до Леніна.

Пізніше, вже гімназистом, бував він у тій хаті кілька разів. Була та хата в основному звичайного селянського типу, як і інші хати на Полтавщині, тільки мала чимало простірнішу «хату», а замість однієї хижі, мала їх дві. В останній, як перейти хату і першу хижу, були полиці на книжки, стіл та кілька простих стільців. Тут готували свої домашні завдання Матвієві сини.

Цікаво, що більшовики довго не зачіпали другого співавтора брошури «До хвили», Сергія Мазлаха, постать, помітну хіба що своїми довгими вусами та виглядом діда з пасіки. Вони навіть тримали його деякий час, як заштатного наркома, на посаді начальника ЦСУ (Центральне Статистичне Управління), де тоді гулився майже весь отой укапістський «легіон», що його так дбайливо перелічують Радченко і Батир у своїй статті в «Нашій Боротьбі».

Автора цих рядків дуже втішило, зокрема, знайти в тій статті серед списку «славних» також і Якова Замочника, співробітника жалюгідної газетки, видаваної тим же ЦСУ, «Радянський Статистик», з якої авторів цих рядків довелося (без сорому казка!) починати своє практичне знайомство з друкарнею і пресою.

Що Замочник був коли-небудь робітником-складачем (Радченкові й Батиреві дуже було потрібно дати йому пролетарськість!), того автор цих рядків не знає, а що Яків розпочав своє самостійне життя з кількох років послушництва в Києво-Печерській Лаврі, то це йому сам Замочник оповідав. Був цей колишній кандидат у ченці завжди досить неохайної зовнішності, з вічним запахом навколо нього дуже заносеної сорочки і непровітрюваної кімнати, і належав до того сорту людей, про яких німці звичайно кажуть: *Der erfindet wohl kein Pulver!*

Але був він чоловік порядний, а до того ж ще й добродушний, смішливий і такий «свой в доску», що майже все ЦСУ кликало його, з-панібратська, «Яшка». Автор дозволяє собі думати, що навіть і Яшка Замочник був би здивований, коли б вичитав своє прізвище у списку «найвидатніших провідників УКП». Але наші баварські реставратори укапізму мали спеціальний інтерес у введенні його до списку «провідників», бож він один тільки з усіх був той, кого можна було б представити «пролетарем». Бож, бачте, догма комуністичної партії вимагає, щоб партійні ряди були заповнені робітництвом, а щодо цього, цілком певно, партія УКП мала просто непоборні труднощі.

Петро Матвійович Шахрай (другий Махтеїв син), теж здобув свою вищу освіту ще до революції. Під час війни був він старшиною царської армії (до речі сказати, що Василь Шахрай, як учитель гімназії, не підлягав призову до царської армії під час війни і припущення п. І. Майстренка, що він був офіцером, доводить тільки незнання Майстренком дійсних обставин за першої світової війни). Який був його фах, автор цих рядків не знає. Але знає, що загинув Петро майже одночасно зі своїм старшим братом. Був він заангажований по іншому боці барикади, а саме в армії УНР.

За другого наступу більшовиків на Україну, якийсь Шахрай, як кажуть, відкрив був червоним український фронт під Полтавою в

кінці зими 1918-1919 років. Чи не був то, часом, Петро? Цього автор цих рядків не знає. Тільки одне певне, що саме в той час Петро Шахрай і загинув, а від чийої руки — про це його рідні потім уникали говорити.

Третій син Матвія Шахрая (не будемо називати його імені, як і наступних за ним братів, щоб не пошкодити їм, бо можна думати, що вони всі ще живі) вивчився на землеміра, в політику не мішався, засів ув одному з маленьких міст на Україні і тихенько собі існував. Цей чоловік ніколи в житті не бував, мабуть, далі Полтавщини або, можливо, Києва (якщо пізніше не познайомили його червоні власті з далекими околицями СРСР примусово і під конвоем), але любив пригоди і подорожі, що їх він переживав у себе на канапі із книжкою в руках, і навіть свого найстаршого сина назвав Роальдом на честь норвезького мандрівника Амундсена, як він пояснював незвичне на Україні ім'я свого хлопця. Йому, як найстатечнішому, довелося взяти до себе, доживати віку, старого батька, коли того розкуркулено наприкінці НЕП-у.

Четвертий із молодих Шахраїв — одна з найцікавіших постатей у цій родині. Він закінчив гімназію вже як «трудову школу» 1919 року. Як і ціле його покоління, він не зміг здобути нормальної вищої освіти (а тільки вже років із десять пізніше вступив був екстерном до т. зв. Інхоз-у), бо вищі навчальні заклади років військового комунізму не функціонували, а як почали функціонувати вже за НЕП-у, то до них спочатку кілька років приймано тільки «рабочих от станка». У цього Шахрая «станка» (верстату) в минулому не було, а було за плечима невідповідне вимогам влади «соціальне походження».

Четвертий Шахрай теж, як і небіжчик Василь (найперший із Матвієвих синів), уважав марксизм з усіма його прогнозами за науку, щось на взір, скажімо, алгебри чи геометрії, з якою сперечатися годі. Автор цих рядків дивився тоді на марксизм, а надто на обґрунтований ним комунізм (як теорію), як на лише гіпотезу, може й найбільше розроблену теоретично, але цілком апріорну, ще не підтверджену дослідом чи досвідом (тепер автор цілком переконаний, що досвід довів з очевидністю її хибність), і на цьому ґрунті між ним і згаданим четвертим Шахраєм не раз відбувалися тоді дружні суперечки. «Капіталу» цей Шахрай, скільки знаю, не прочитав, але перебував під сильним впливом Оксани Іванівни Шахрай, яку він дуже поважав і з якою кілька років жив у тісному сусідстві.

Один видатний французький журналіст якось висловився про свою професію, що журналістом частенько стає той, кому не пощастило стати чимсь іншим. Отож і четвертий Шахрай став журналістом. Бувши безпартійним, у своїй журналістській кар'єрі він доходив, як до найвищої, до посади секретаря комсомольського журналу, бо на цій посаді треба було мати письменну людину, а партійний редактор, маючи такого секретаря, міг бути й малописьменний, як це часто й бувало в ті роки.

Був він людина здібна і до вищої міри чесна. Живучи комуністичним світоглядом, мусів він переїнятися свідомістю приречености, як виходець із класи, що підлягала «ліквідації». До партії його не раз за-

прошувано, він уважав і сам, що в партії йому місце. Проте він також дуже добре розумів, що сталося б із ним, коли б він тільки признався (як те й вимagalося) про своє соціальне походження і про свою сподриденність із батьком укапізму, своїм найстаршим братом, Василем.

Бо хоч УКП й «самоліквідувалася» ще 1925 року, але дальших років, надто після голосної історії з боротьбістом Шумським, найменший минулий зв'язок із нею вже був партійним злочином. Брехати Шахрай не хотів, це було нижче його гідності. Всяка кар'єра була перед ним, він ясно те бачив, закрита. Все це довело до того, що якось увосени 1929 чи 1930 року він стрельнув собі в груди, залишивши передсмертного листа на ім'я Оксани Іванівни.

Проте кулька з його малесенького пістоля тільки поранила йому край серця і Оксана Іванівна, через свої ще не порвані зв'язки із впливовими особами в ЦК, спромоглася покласти його до привілейованої лікарні, де хворих доглядали найкращі лікарі Харкова. За пару місяців четвертий Шахрай вийшов із лікарні з не дуже рожевими перспективами, але видужалий. Донос про те, що його батька (з яким він, із обережності, вже багато років уникав мати будь-який зв'язок) розкуркулено, дійшов до його начальства і всяка можливість праці в пресі, чи коло преси, для нього скінчилася. Він опинився в стані парія, до якого правовірним гріх доторкатися. Років із пару він тяжко бідував, був без роботи, аж поки, нарешті, влаштувався якось викладати німецьку мову в одному технікумі, в глухому селі, далеко від залізниці. Це стало можливим для нього лише тому, що незадовго перед тим усіх німців було виарештувано і на викладачів німецької мови виник великий попит, який і змушував директорів шкіл не дуже допитуватися в кандидатів на викладачів про такі делікатні речі, як соціальне походження.

Автор цих рядків провів одного літа свою відпустку в нього, в чудовому колись, а тоді запущеному парку однієї славної в українській історії родини, в палаці якої, посеред парку, й містився технікум. Це було вже напередодні війни. Вже бухали гармати десь на Хасані. Шахрай був прибитий духом, його мучив привид його куркульського походження, він уже був одружений, його обсіли діти, життя було перед ним нецікаве, без надій. Але й тоді, в одвертій розмові зі своїм давнім другом і шкільним товаришем цей чоловік, якого життя було знівечене комунізмом, стояв на тій точці зору, що все, що ми бачили, що саме відбувалося тоді перед очима всіх нас, безпартійних і партійних, і що всіх однаково гнітило, було, на його думку, неминуче й закономірне, що то були лише «раніше непередбачувані провалля і халчі на шляху людства до комунізму». Він і далі вірив у комунізм і був, по своєму, логічний і чесний.

Бо хто визнає комунізм як ціль руху людства, той не може боротися проти більшовизму, навіть якщо останній його переслідує і нівечить його життя. Бо більшовизм, нехай що завгодно про нього кажуть, але він усіма способами, проти глузду, проти очевидності, проти самого життя, проти добра й свободи сотень мільйонів людей пре з усіх сил

і всіх своїх рабів жене не куди інде, а до того самого комунізму, у який вірить і «Наша Боротьба».

Той комунізм, щоправда, немов степова *fata morgana* не стає ближчий до них навіть і на крок. Але така вже доля всіх фанатиків. *»Trotz alledem!«* — вигукують вони і пруть, міцно заплющивши очі, дедалі хутчій, до прірви...

Ми розмовляли про те, скільки то людської крові, скільки народного горя довелося нам побачити за роки більшовицького режиму.

— Може це все не було вже так конче потрібне для щастя людства? — спробував я поставити обережний запит.

Шахрай помовчав. Далі поволі сказав:

— Я вірю в комунізм. Я зрісся з думкою про нього. І хоч би він навіть мав цілком розчавити мене, я все буду казати: *»Ave, caesar, morituri te salutant!«* (У дужках зазначу, що мій шкільний товариш любив час від часу блиснути своєю латиною). Бо інакше, — він суворо, з раптовим ворожістю глянув на мене і вигляд його враз нагадав мені тих давніх поклонників жорстокої богині, що в нападі релігійного шалу кидалися під смертодайні колеса її важкої колісниці, — *иначе нечего было и огород городить*.

Ця російська фраза, що, очевидно, найкраще відбила його думку, і досі стоїть у моїх вухах.

Це було останнє наше з ним побачення.

П'ятий із молодих Шахраїв учився вже в советській школі, вступив у комсомол, потім скінчив Політехнічний інститут, належного часу перейшов до партії і перед війною керував, як головний інженер, великим трестом. Як він обійшовся зі своїм соціальним походженням, — це для мене теоретична загадка, бо практично це мене ніколи не цікавило.

*

Боротьбісти й укапісти були лише «першими хоробрими» на шляху національної зради. Вони не були підкупні. Вони щиро вірили в комунізм і хотіли самостійної комуністичної України. Але об'єктивно вони виконали безславну роль українських квіслінгів, які допомогли більшовикам міцно всістися на карк українському народові. Їхня зрада дискредитувала перед народом українську ідею. Але не змогла погубити її зовсім.

З роками членство в комсомолі і комуністичній партії українців ставало дедалі звичайнішим явищем. Але теперішні українці-комуністи вже зовсім далекі від будь-якої ідейності. Це — просто пристосуванці, люди кар'єри, або жертви життєвих обставин. Свій комунізм вони скинуть із себе за першої ж нагоди, як позичене з чужих плечей убрання. Серед них є чимало путніх, ділових і вартісних людей, що будуть корисними членами суспільства і в майбутній Україні.

Чи відіграли укапісти якусь помітну роль? Ні. Ні одне з імен, наведених у «Нашій Боротьбі», не лишило по собі якогось, хоч трохи помітного сліду. Згадуваний там Шумський вийшов із боротьбістів,

Скрипник і Хвильовий — це діячі КП(б)У, вони, як і безпартійний Волобуєв, ніколи в УКП не були.

«Наша Боротьба» слушно зараховує до «загартованих революціонерів», тобто квіслінгів, також Шумського, Скрипника і Хвильового, а Радченко і Батир пишуть ще про якихось загадкових і невідомих нам (а думаємо, що й їм) «хвильовістів» і протиставлять їм (цитуюмо) «тичин, рильських і бажанів» (стор. 58 і 59, «Н. Б.», ч. 3), при зустрічі з якими «хвильовісти» ніби «не спускали очей вниз», а «з призириством і погордою проважали»⁶ тих (тобто Тичину, Рильського і Бажана, — С. Д.) з опущеними очима.

Щодо «погорди й опущених очей», то це, звичайно, лише стилістичні квіти пера панів Радченка і Батиря. Але щодо Тичини, Рильського і Бажана, — а можемо цей список продовжити й далі — Крушельницького, Бучми та інших їм подібних, то правдиво, що ці талановиті люди ніколи не належали до фантастичної «аритметичної більшості» чи до «загартованих революціонерів», до яких почувають такий пієтет панове з «Нашої Боротьби».

Згадані й чимало інших талановитих людей є просто нещасні жертви більшовизму, його полоненики. Вони ніколи не були квіслінгами, тобто добровільними зрадниками. Це — просто люди, що виявили свій великий талант надто рано і надто яскраво, щоб можна було його сховати (як ховало тоді свої таланти багато талановитих людей, що негативно ставилися до режиму і були чесні з собою). Отож більшовики своїми засобами поставили їх на коліна. Можна тільки жаліти їх, бо це люди — знівечені окупантським режимом. І хай що вони тепер пишуть, нехай вони як виступають проти «українських націоналістів», нехай вони на всі способи вихваляють Сталіна, хай дістають які завгодно премії й нагороди, але в тайниках душі кожного з них, глибоко захованих від усепроникливого ока НКВД-МГБ, вони нещасні. Це — переможені і приборкані, а не перебіжчики, не квіслінги.

Цих майбутня Україна, віримо, не судитиме. Для них самих, якщо більшовики їх не знищать перед власною загибеллю, майбутня Україна буде визволенням із «бусурменської неволі» і не один ще Самійло Кішка виявиться серед них.

*

Скільки ж було їх, тих «загартованих революціонерів»? Д. Рябовол (див. «Н. Б.», ч. 1, стор. 7 і ч. 2, стор. 36) двічі оцінює їхню кількість як «легіон». Радченко і Батир перераховують той «легіон» у своїй статті. Але «легіон» їхній досить жалюгідно виглядає, коли вони вже й Яшку Замочника зараховують до нього для його поповнення.

У кожному разі «аритметична більшість» виявляється мізерною купкою квіслінгів, радянських кочубеїв та й тільки.

(Далі буде)

⁶) Залишаємо в цитатах скрізь правопис «Нашої Боротьби».

Микола МЕЛЬНИК

МІЖНАРОДНО-ПРАВНІ ОСНОВИ БЕРЕСТЕЙСЬКОГО ДОГОВОРУ

I

Серед різних національних і організаційних святкувань минулого року майже незамітно проминула 50-та річниця підписання Берестейського миру. Це була може найзамітніша подія під час наших Визвольних Змагань, коли молода, відроджена, Українська держава ставила свої перші кроки на міжнародній арені.

9-го лютого 1918 р., о год. 1,51 по півночі, державний секретар Німеччини барон Рішард фон Кольман відкривав кінцеве засідання мирової конференції такими словами:

»Ніхто з Вас не може бути байдужим до історичного значення цієї хвилини, коли зібралися в тій залі представники чотирьох держав із представниками молодої Української Народної Республіки, щоб підписати перший в цій світовій війні мир. А мир буде підписаний з молодого, з великою майбутністю державою, яка постала серед бурі цієї великої війни.

Хай цей мир започаткує цілий ряд успішних мирових договорів для Держав Згоди і для Української Народної Республіки, для майбутнього якої ми всі складаємо найщиріші побажання.

*

Берестейський мир підписаний. Делегати ховають собі на пам'ятку пера, якими підписували цей договір. Про ту хвилину згадує голова української делегації Олександр Севрюк у своїх споминах:

»Україна, визнана Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною як самостійна держава, заключила перший міжнародний трактат.

Десь у пляшках хлюпають корки. Розносять шампанське.

Всі цокуються, висловлюють побажання. Стою і я зі своїм кришталевим келихом. В ньому шумує вино, з ним я вітаюся з ф. Кольманом, гр. Черніном, ген. Гофманом та іншими.

Ось підходить з келихом якийсь пан; обличчя його мені незнайоме.

— Пане, дозвольте і мені щиро привітати Вас і в Вашій особі в цей великий день нашу Україну, — чую я по-українськи.

Голос у незнайомого тремтить, він видно зворушений; зворушений і я почути тут українську мову.

— Микола Василько, — я чую далі.

Перше українське привітання!

В ясну, зоряну ніч верталися ми до нашої хати з першими грамотами нашої держави.

У Київ у ту ніч вступали большевики».

(Олександр Севрюк: *«Підписання берестейського договору»* — Календар «Червоної Калини», 1939, стор. 57-61)

Саме в той день, коли большевики займали столицю України, Українська Народна Республіка була визнана «Державами Згоди» самостійною державою. Підписання Берестейського договору рятувало українську державність, бо в слід за тим наступ німецьких і австро-угорських військ на цілому східному фронті допоміг українським частинам звільнити Україну від большевицьких військ.

Від Віденського Конгресу в 1815 р., який правно закінчив наполеонські війни і встановив «вічний мир» в Європі, Берестейський договір є найбільшою подією в дипломатичній історії світу. Вперше в історії цей договір започаткував розподіл Російської імперії на окремі національні держави, починаючи Україною. Наступним договором у Берестю з Російською Федеративною Соціалістичною Республікою дня 3 березня 1918 р. відірвано від Росії Фінляндію та Балтицькі краї, однак цей другий договір є тільки наслідком обставин, що витворились у зв'язку з підписанням миру з Україною.

Не зважаючи на те, що Берестейський договір незабаром був анульований і заступлений Версальським миром, його значення таке велике, що жодна історія не могла викреслити його зі своїх сторінок.

З найбільшою їддю згадують цей договір большевицькі джерела, називаючи його «зрадою українського пролетаріату» та зламанням «братнього союзу» з москалями. Насправді ж тому, що він започаткував розподіл Росії на окремі національні держави, звужуючи Росію до чисто московських областей та ліквідуючи її як світову потугу. Вона мала бути подібною до Австрійської республіки по розвалі Габсбурзької монархії.

Для поляків цей договір був «четвертим розподілом Польщі», бо відкрюював від майбутньої польської держави непольські землі, перекреслюючи польські амбіції до відбудови Польщі в границях з-перед 1772 року.

Для Альянтів цей договір був остільки небажаний, що давав Центральним Державам можливість вести далі війну, яка в той час ще не була остаточно вирішена на їхню користь.

Для Центральних Держав (Держав Згоди), а зокрема для Німеччини, він не тільки давав економічні ресурси для продовжування війни та рятування розхитаного війною господарства, не тільки давав можливість перекинути із східного на західний фронт свої дивізії, а й на майбутнє мав запевнити економічну експансію на Сході, створюючи базу для розвитку німецької індустрії. Ця економічна експансія охоплювала не тільки Україну та Балтицькі краї, а й посувалася далі на схід, охоплюючи Область Великого Війська Дону (проект укладення цілого ряду господарських договорів), а пізніше проектованого Південно-Східного Союзу (Дон, Кубань і Терек).

Для України цей мир був, може, найважливішим дипломатичним успіхом, бо він правно оформив на міжнародній арені українську державність та спричинив фактичне звільнення більшості українських земель від большевицької окупації східною офензивою (18 лютого 1918 р.) саме в час, коли Українська Центральна Рада була позбавлена повністю військової сили, за виїмком около 3 тисяч військ у Житомирі та Вільного Козацтва на Звенигородщині.

II

Підписання Берестейського договору з Україною викликало ворожий спротив із боку москалів, поляків та держав Антанти.

Одні (москалі й поляки) всіма засобами намагалися не допустити до закріплення Української держави. Для інших у той час найкраще відповідав розподіл українських земель поміж собою, що й було пізніше правно оформлене трактатом в Ризі 18 березня 1921 року.

Проти України большевики вже під час мирових переговорів робили різні заходи, щоб не допустити до окремого договору з Україною. До цього належить зарахувати домагання включити до мирових переговорів польську делегацію, а потім спробу введення большевицького, т. зв. українського, представництва від харківського уряду, замість делегації Центральної Ради. Вкінці Троцький ішов на всякі поступки (напр., резигнація з Балтицьких країв), за виїмком укладення сепаратного договору з Україною, погрожуючи зірвати переговори, що й сталося під гаслом: «Ні війна, ні мир».

Всякі твердження, що Троцький своїми заявами з 12 січня і 1 лютого 1918 р. визнав самостійність Української Республіки — позбавлені правних основ, є тільки наслідком інтерпретації уривків із його промов, у яких він повторював пропагандивні фрази з «Деклярації прав народів Росії», щоб федеративними гаслами задержати неросійські народи в російській державі. Це він докладно вияснив у своїй промові 3 лютого і 10 лютого 1918 р., коли зірвав мирові переговори.

Сама участь української делегації в Берестю насторожила поляків у Галичині. Вони побоювались, що західні кордони України будуть визначені за етнографічним принципом, що Східня Галичина в майбутньому може бути включена до Української держави, що польська земельна власність на Україні (понад 2 мільйони гектарів) перейде в українські руки без жодного викупу, згідно з постановою Третього Універсалу.

Напрявні польської політики відносно України висловило польське віче Соціал-Демократичного Об'єднання, що відбулося 11 січня 1918 р. у Львові під головуванням д-ра Антона Верещинського. На цьому вічу схвалено наступні протестні резолюції, що їх переслано Міністерству закордонних справ у Відні:

- а) Мешканці міста Львова категорично протестують проти історично і правно-безпідставних намагань т. зв. українців (рутенців) включити коронний край Галичину, а спеціально його східню частину, до ново-проголошеної «російської» республіки України;

б) ...протестують проти проєкту т. зв. українців (*der so genannten Ukrainer*) утворити зі Східної Галичини окремий коронний рутенський край;

в) ...підносять найгостріший протест проти рутенської (української) агітації в справі вивласнення польської великої посілості в користь рутенського селянства;

г) ...проти конфіскації польської великої земельної власності на «російським» Поділлі і Волині. Підносять протест перед цілим культурним світом проти мордів, пожарів та насильства, вчинених російськими і українськими мешканцями «російської» України проти польських землевласників¹. (Підкр. мое — М. М.).

22-го січня 1918 р. у віденському парламенті виступив проф. Станіслав Гломбінський з протестом проти еventуального обкороєння Польщі в переговорах у Берестю. Він домагався допустити польську делегацію на переговори у Берестю та склав протест проти конфіскації Центральною Радою польської земельної власності на Україні (понад 2 мільйони гектарів). У зв'язку з цим, просив австрійського міністра закордонних справ, гр. Черніна, заопікуватися польською меншістю на російських і українських теренах.

Якраз тоді, коли у Відні була загальна радість, коли ціле місто було прикрашене з цієї нагоди прапорами, польські часописи появилися в чорних рамках із заголовком: «*Czwarty rozbiór Polski*». Одночасно посипалися протести Регенційної Ради та визначних польських діячів, відбувалися демонстрації, страйки, заворушення. Це була однастайна польська акція, спрямована на повалення миру з Україною, а спеціально проти залучення до Української держави т. зв. «відвічних польських земель» Холмщини й Підляшшя.

Австро-угорський посол у Варшаві барон Стефан Угрон у телеграмі до міністерства закордонних справ у Відні повідомляв 10 лютого про реакцію польських регентів на підписання Берестейського миру з Україною, а головню на відступлення Україні Холмщини і Підляшшя. Він казав, що трудно описати, яке враження викликали його слова. Князь Любомирський цілий дрижав і ледве знаходив слова, щоб дати вислів своєму обуренню: говорив про четвертий розподіл Польщі, що Австрія продала Польщу за кілька вагонів збіжжя. Менше гостро говорив Островський, підкреслюючи, що цей мирний договір не може бути зреалізований і що поляки будуть протестувати перед нейтральними державами й цілим світом. Сам Угрон просив гр. Черніна звільнити його з обов'язків посла у Варшаві.

14-го лютого 1918 р. Регенційна Рада (Архиепископ Александер Каковський, граф Юзеф Островський і князь Здзіслав Любомирський) оголосила «Маніфест до польського народу», в якому урочисто протестувала проти відлучення від Польського королівства Холмщини. В цьому маніфесті, між іншим, говорилося:

¹) "Protest gegen die eventuelle Vereinigung Ostgaliziens mit der Ukraine oder die Bildung eines besonderes Kronlandes aus Galizien sowie die Agitation für die Enteignung des pol. Grundbesitzes". (*Ereignisse*, I Dok. 121)

»Ми присягали перед Богом бути сторожами щастя, свободи і могутності Польщі і нині, пам'ятаючи свою обітницю, підносимо свій голос перед Богом і перед світом, перед людством і трибуналом історії, перед німецьким народом і народами Австро-Угорщини, і протестуємо проти нового розподілу (Польщі), відмовляємось його визнати і п'ятуємо цей крок, як акт насильства«.

(*»Ereignisse in der Ukraine«, В. II, S. 241-2)*

9-го лютого 1918 р. у Варшаві відбулося віче Польського Національного Центру, яке схвалило резолюцію, щоб до Польського королівства прилучити цілу Галичину і цілу Польську державу об'єднати в персональній злуці з Австро-Угорщиною.

По всіх містах Галичини та Польського королівства відбулися польські демонстрації, які перетворювалися у заворушення, що його ліквідовано збройною силою. Так демонстрація в Кракові перетворилася у заворушення, під час якого здемольовано залізничний дворець і будинок німецького консуляту при вул. Асника. Було 5 убитих та 97 ранених. У заворушеннях на Люблинщині було 5 осіб убитих та кілька десят ранених. Демонстранти зривали австрійські орли і вішали їх на вуличних ліхтарнях, публічно палили портрети австрійського та німецького цісарів, а відзнаки легіоністів причіплювали псам. Всі уряди оголосили одно- або дводенні страйки.

Спільний Комітет всіх польських партій і організацій у Варшаві звернувся до поляків із закликом провести 18-го лютого загальний крайовий протестаційний страйк. У тій відозві, між іншим, говорилося:

“Polacy,

Pokój zawarty w Brześciu między mocarstwami centralnymi a Ukrainą wymierzył nam cios straszliwy.

Prastare ziemie polskie: męczeńską Chełmszczyznę i Podlasie oderwano od Polski.

Ten ohydny gwałt, stanowiący nowy podział Polski i będący zapowiedzią dalszych gwałtów, które nas oddadzą w moc Niemców, wymaga ze strony polskiej ludności stanowczego i energicznego protestu, wymaga jednolitego działania i zespolenia wszystkich sił narodowych.

Nie dopuszczono reprezentantów naszego narodu do pertraktacji pokojowych — bez nas, kosztem naszego narodu, zawarto pokój. Tym silniej musi zabrzmieć głos polskiego społeczeństwa...

Wielka sprawa niepodległości i zjednoczenia ziem polskich wymaga wielkich sił, wielkich i poważnych czynów.

Połączeni stajemy do tej pracy i wszystkich Polaków do niej wzywamy.”

(*»Materiały archiwalne do stosunków polsko-radzieckich«, t. I, st. 235-236)*

На знак протесту частина польського допоміжного корпусу, який перебував на Угорщині (у кількості 1.500 легіоністів та 100 офіцерів), вночі з 15-го на 16-го лютого пробилася через австрійсько-угорський фронт у напрямі на Могилів. Командував цією частиною полковник Галлер. Коли німці увійшли на Україну, частина легіоністів із полк. Галлером окружною дорогою продісталася до Франції і стала зав'язком

відомої армії, яка на весні 1919 р. вирішила українсько-польську війну в Галичині.

Наслідком цих подій було навіть зірвання дипломатичних взаємин між Радою Регенційною і Віденським урядом.

Як відрух проти Берестейського договору з Україною, постала політично-військова організація «Страж Кресова», яка мала забезпечити для Польської держави східні терени (Волинь і Полісся, білоруські і литовські землі). Про це читаємо в меморіялах організаційного відділу «Стражи Кресовой»:

“Straż Kresowa powstała w lutym 1918 r. po zawarciu traktatu brzeskiego, jako organizacja społeczna, mająca na celu obronę Podlasia i ziemi chełmskiej przed zamierzonym zaborem.

Zarząd Główny Straży Kresowej zorganizował się w Lublinie na mocy porozumienia instytucji społecznych i wszystkich grup politycznych jako ściśle bezpartyjna władza kierownicza.

Straż Kresowa rozwinęła usilną akcję na Podlasiu i Chełmszczyźnie, skierowaną przeciwko traktatowi brzeskiemu, organizując wiece protestacyjne, zebrania manifestacyjne, pochody, zbieranie deklaracji protestujących przeciwko traktatowi i t. d.

Akcja Straży Kresowej ujęła w sposób zorganizowany żywiołowy odruch ludności przeciwko traktatowi brzeskiemu, co zmusiło władze okupacyjne do uznania polskości Podlasia i Chełmszczyzny i wyciągnięcia stąd praktycznych wniosków, przekreślających możliwości realizacji traktatu.

Straż Kresowa, działająca w ścisłym porozumieniu z POW w listopadzie 1918 roku, miała tak silnie rozgałęzione stosunki organizacyjne, że rozbrowienie okupantów i obsadzenie powiatów przez oddziały polskie dokonane zostało na Podlasiu i Chełmszczyźnie bardzo szybko. W niektórych powiatach Podlasia Straż Kresowa dokonała rozbrowienia oddziałów niemieckich za pomocą własnej organizacji wojskowej po stoczeniu szeregu walk pociągających za sobą ofiary z obu stron.”

(«Dokumenty i materiały do stosunków polsko-radzieckich», t. II, st. 363)

«Страж Кресова» справді об'єднала поляків всіх політичних напрямків. Її засновниками були: фізик В. Натансон, Вл. Бохенек, В. Сроцкі — журналіст, М. Ваньковіч — письменник, С. Свентожедкі — педагог та інші.

Своєю діяльністю «Страж Кресова» охопила не тільки Королівство польське, а також терени Австро-Угорщини, Відень і Париж. Вона готувала поляків до перебрання влади в Галичині, а пізніше очолила польське протиукраїнське повстання у Львові. Користаючи з протигетьманського повстання на Україні, вже в перших двох тижнях вона збройно зліквідувала німецькі відділи та українську адміністрацію на північній Холмщині і Підляшшю та прилучила ці землі до Польської держави.

Оцінюючи її заслуги для відбудови Польської держави, начальний вождь Й. Пілсудський наказом з 2-го жовтня 1919 р. створив окрему референтуру «Стражи Кресовой» при II-му Відділі Верховного Командування. Між двома світовими війнами діяльність «Стражи Кресо-

вей» була спрямована на закріплення східних теренів (українських, білоруських і литовських земель) за Польською державою.

Відносини, спеціально в Австро-Угорщині, були такі напружені, що польські посли у віденському парламенті висловили недовір'я урядові Зайдлера.

Щоб дещо заспокоїти поляків, у Берестю 4 березня 1918 р. складено додатковий протокол, на основі якого український уряд погоджувався пересунути границю дещо на схід, відповідно до етнографічних принципів та бажання населення. На жаль, Регенційна Рада уважала це тільки за тактичний крок. Вона була проти поділу Холмщини на польську (західню частину) і українську (східню), не зважаючи на те, що згідно зі статистикою поляки мали тільки релятивну більшість у повітах Замосте (52,36%) та Білгорай (49%). З другого боку, вона була свідомо, що український уряд не зречеться українських повітів.

Якраз у той час виявився таємний договір про поділ Галичини й утворення із Східньої Галичини й Буковини окремого «коронного краю». Це викликало ще більше обурення поляків, які зміцнили свою акцію не тільки в справі Холмщини й Східньої Галичини, а й у справі націоналізації українським урядом польської великої земельної посілости на Правобережній Україні.

Мавши великий вплив на віденський уряд, поляки впливали і на австрійсько-українські взаємини, що ставали все більше неприязні. Австро-угорська армія на Україні із союзної ставала окупантською. У висліді, на вимогу австрійського уряду, знищено таємний договір про утворення із Східньої Галичини та північної Буковини окремого «коронного краю». Австро-угорський уряд відмовився передати українській адміністрації окуповані австрійськими військами терени Холмщини, а вкінці, єдиний із договірних сторін у Берестю, не ратифікував договору з Україною.

III

Велике обурення висловлювала й преса держав Антанти. Підписавши Берестейські договори (9 лютого з Україною і 3 березня 1918 р. з РСФСР), Німеччина вже в березні перекинула на західній фронт 40 дивізій війська і провела найбільшу в першій світовій війні офензиву під назвою «Kaiserschlacht», з трьома наступами — в березні, квітні і травні. Вже перший наступ у березні приніс великі шкоди альянтам (около 90 тисяч убитих, 225 тисяч полонених та понад 600 тисяч ранених). 29-го травня 1918 р. французький уряд був розпочав евакуацію Парижу.

Цю офензиву вдалося альянтам стримати завдяки значній американській допомозі, а коли друга німецька офензива в липні загломила, Німеччина зближалася до капітуляції.

Загроза поширення большевизму на західню Європу спричинила деякі зміни поглядів на проблеми Східньої Європи, особливо відносно новопосталих політичних творів, у тому й України.

В офіційних коментарях до XIV точок президента Вілсона, що були ним затверджені й передані в жовтні 1918 р. Мировій Конференції, береться виразно до уваги й українську проблему. Авторами тих коментарів були: державний секретар Роберт Лансінг і Валтер Ліпман, що користали з архіву полковника Гавза (House).

В тих коментарях говорилося, що російської території не можна утотожнювати з територією колишньої російської імперії. Якщо т. XIII заповідає незалежну Польщу, то це вже виключає реставрування (re-establishment) імперії. Що признано за правильне для поляків, повинно бути визнане також для фінляндців, литовців, лотисьів і, можливо, для українців. З того часу ті національні підмети вже появились і нема сумніву, що їм буде дана можливість для свободного розвитку. Тому Мирова Конференція повинна визнати *де факто* цілий ряд таких держав, як Фінляндія, Литва, Україна. Це визнання має бути тимчасове, доки не будуть скликані Національні Збори й усталені границі на основі етнічного принципу.

Англійський посол у Парижі, лорд Берті, писав у своєму щоденнику під датою 6 грудня 1918 р.:

«Нет больше России! Она распалась, исчез идол в лице императора и религии, который связывал разные нации православной вери. Коли только нам удастся добиться независимости буферных государств, граничащих с Германией на востоке т. е. Финляндии, Польши, Украины и т. д. и сколько би их ни удалось сфабриковать, то по-моему, остальное может убираться к чорту и вариться в собственном соку».

(«История Дипломатии», т. III, стор. 67)

На початку 1919 р. рішено вислати делегацію під керівництвом Вілліама Буллита, якому Лойд Джордж подав умови миру з большевиками. В тих умовах, між іншим, було зазначено:

Точка 2: Всі існуючі *де факто* уряди залишаються на зайнятих ними територіях.

Точка 3: Залізничні шляхи і порти, необхідні для сполучення Соевської Росії з морем, повинні підлягати правилам, які існують на міжнародних залізничних лініях і портах Європи.

Але під впливом успішних наступів білої армії влітку 1919 року, Антанта перестала продовжувати дальші переговори.

IV

Про величезне значення Берестейського договору для України, проф. Leon Wasilewski у своєму творі «Kwestja ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe» (стор. 112) пише так:

«Дня 9 лютого 1918 р. українська делегація підписала мировий трактат з 4-ма Центральними державами в імені Української Народної Республіки, як цілком самостійної держави.

По сотках літ бездержавности Україна через Берестя верталася до ролі самостійного міжнародного чинника, використовуючи для власного народу ситуацію, яка витворилася у висліді великої війни.

Берестейський мир — найзамітніша подія в історії відродженої України. Події, що відбувалися на всіх воєнних фронтах, були тим чинником, який висував на міжнародну арену українську проблему — неначе мимо волі самих українців.

Розвал Росії пхав українців автоматично до все більшого усамостійнювання, аж ось оголошено державну незалежність України, а через неповний місяць представники тієї держави диктують (як висловився австрійський міністер гр. Чернін) умови миру переможним у той час центральним державам.

Загальна ситуація і специфічна кон'юнктура випхали, як можна висловитись, українську проблему на міжнародну арену».

Можемо до цього додати, що саме Берестейським договором чотири Центральні держави (Австро-Угорщина, Болгарія, Німеччина і Туреччина) перші визнали (де юре) Українську Народну Республіку самостійною державою.

В історії наших Визвольних Змагань маємо три вирішальні дати для державного існування України.

Осередньою датою є підписання Берестейського договору, себто — дата 9 лютого 1918 року. Берестейські переговори, коли українська делегація заявила, що хоче виступати самостійно, висунули конечність правно оформити повну самостійність України.

І справді заявою гр. Черніна з 12 січня 1918 р. визнано українську делегацію самостійною, але із застереженням аж до підписання миру (визнання умовне). Вже наступного дня ген. Гофман відвідав українську делегацію і заявив, що український уряд мусить оголосити повну незалежність, щоб можна було укласти з Україною сепаратний мир. З цією заявою українська делегація виїхала за дальшими вказівками до Києва. Заява ген. Гофмана та рівночасний наступ большевиків вплинули на певного роду примусову зміну політичної орієнтації українського проводу — *від федералізму до повної незалежності*. Як важко було нагло змінити свої напрямні, свідчить передовиця, поміщена в офіційні соціал-демократичної партії «Робітничий Газети» з 19 січня 1918 р., начальним редактором якої був тоді Володимир Винниченко:

»Серед української демократії запановує думка про конечність проголошення Української Народної Республіки самостійною, як вислід з утвореного тепер незалежними обставинами становища і яко єдиний шлях до справжньої федерації.

Самостійність цілковита (без усяких зв'язків державного характеру з іншими країнами) впливає для української демократії з того, що в ці тяжкі для нас дні вона зрозуміла як ніколи всю необхідність для працюючих мас жити в формах національно-самостійної держави взагалі (не виключаючи федерації з іншими державами), бо лише

в ній може розвинутисть на всю широчінь класова боротьба, лише в ній може бути найкраще забезпечена успішність цієї боротьби.

Через самостійність до федерації!»

(Млиновецький: «Про що історія мовчить», т. II, стор. 151)

Проголошення Четвертого універсалу дало Центральним Державам правну основу відкинути большевицьку делегацію Харківського уряду (т.т. Шахрая і Медведєва). Рівночасно з тим була заява гр. Черніна (1 лютого 1918 р.) про визнання Української Народної Республіки самостійною державою без жодних застережень (визнання де факто).

Урочисте й формальне визнання (де юре) наступило з хвилиною підписання мирового трактату.

Гетьманський переворот 29 квітня 1918 р. продовжив існування Української держави. Без нього Берестейський договір залишився б клаптиком паперу, не ратифікованим. Замість Української держави, ми мали б терени з окупаційною німецькою владою, подібно як поляки.

Німці мусіли йти на схід, щоб рятувати своє харчове становище і далі вести війну, для чого в них була ще вистачаюча мілітарна сила. John Bennet-Wheeler назвав Берестейський договір «забутим миром» (The Forgotten Peace), а ген. Гофман у своїх військових споминах назвав цей період часом невикористаних можливостей.

Ми можемо назвати його цілком справедливо «прогайнованим миром». Він давав нам останню нагоду закріпити нашу державність, але так не сталося через брак належної співпраці між українським урядом та німецьким командуванням за Центральної Ради, а також через відмову українських політичних партій співпрацювати з гетьманським урядом. Наслідок був такий, що гетьман опинився зданий виключно на німецькі сили.

В нашій визвольній революції наступив конфлікт між двома елементами революції, соціальним і національним, і це спричинило упадок.

Таку ситуацію використали москалі, які за всяку ціну хотіли зберегти Російську імперію, монархічну або большевицьку.

V

Німецька політика була спрямована на розподіл Російської імперії на цілий ряд окремих держав, економічно зв'язаних з Німеччиною або узалежнених від неї. У рамках цієї політики Україна мала бути самостійною державою і ця засада залишилася незмінною аж до капітуляції Німеччини.

Прийнявши в липні 1918 р. спеціального висланника від от. Краснова (Дону), цісар Вільгельм заявив йому, що Росія має бути поділена на п'ять частин, а одною з тих частин має бути самостійна Україна. В тому дусі, з доручення Верховного командування, була написана брошура Вернера Дая «Der Aufmarsch im Osten, Russisch Asien als deutsches und Wirtschaftsziel».

Промовляючи в райхстагу наприкінці серпня 1918 р., віцеканцлер фон Паєр заявив, що немає мови про зміну договорів з Україною,

Росією та Румунією, не зважаючи на те, чи це подобається західнім сусідам. Німеччина може погодитися на відбудову Бельгії, але стано-вище на Сході мусить залишитися бездискусійне і незмінне.

Німеччина узалежнила виконання додаткових протоколів, укладених з РСФСР 27 серпня 1918 р., від підписання Росією мирового договору з Україною.

Під час побуту проф. Д. Дорошенка в Берліні 9 листопада 1918 р., міністер закордонних справ Зольф, між іншим, заявив: «Для нас важливе тільки, щоб Україна вдержалась як самостійна держава».

Якщо докладніше проаналізувати обставини, що вплинули на фактичні українсько-німецькі відносини по підписанні Берестейського договору, то на перший плян висувається брак економічної співпраці між німецьким Верховним командуванням та українським урядом. Безперечно харчова проблема була головною для Німеччини й Австро-Угорщини. За цей хліб німецькі війська допомогли Центральній Раді повернутися до Києва та викинути большевиків з української території.

На жаль, вернувшись до Києва український уряд не зорганізував справного державного апарату, не запровадив порядку, тому не міг виконати свого зобов'язання — доставити Центральним Державам майже 1 мільйон тонн збіжжя, що було для них засадничою проблемою.

Сумну роль відіграв тут закон про землю, ухвалений після проголошення Третього універсалу, але оголошений в урядовому «Віснику» щойно тоді, як Центральна Рада вернулася до Києва. Цей закон націоналізував землю, яка мала бути передана для ужитку селянам у певних обмежених розмірах. Насправді селяни хотіли тільки побільшити свої господарства, як власники, а ніколи, як ужитковці. Цей закон не міг стати протигаєм до большевицького декрету про землю, що давав землю селянам на власність, і большевицька пропаганда це відповідно наголошувала.

Як доповідав секретар земельних справ Б. Мартос на засіданні Малої Ради, цей закон викликав у господарському житті хаос, самовільне відбирання землі від великих землевласників. А разом із тим відбувалися грабежі, підпалювання дворів, нищення садів і пасік, руйнування спеціальних господарських надбань.

Землевласники, в обличчі большевицького перевороту й загрози його поширення, були схильні погодитися на далекойдучу земельну реформу. Вони відвернулись від Центральної Ради, а з приходом німців на Україну мріяли про повернення до ранішніх часів.

Студіюючи земельні відносини на Україні, бачимо, що — може за виїмком Слобожанщини — не було голоду на землю і повністю вистачала земельна реформа. Із стабілізацією Української держави, мусів наступити вплив населення до міст, до інших галузів господарства та державного управління.

Земельне питання було актуальне не тільки на Україні, а також у Польщі та в Балтицьких краях. Але там політичні проводи на перше

місце висунули національне визволення, за яким мала наступити також земельна реформа.

У Польщі земельна реформа була схвалена сеймом щойно в квітні 1925 року. У Балтицьких краях, де політичний провід був у руках консерватистів (як пише «Историкъ и Современникъ» — «курляндское и финляндское баронство») — не бачимо жодних «всенациональних повстань» проти свого уряду і тому вони врятували свою державність від наступу большевиків².

Німецьке командування було засипане петиціями і протестними резолюціями як з боку великих землевласників, так і від німецьких колоністів. Проти цього земельного закону виступила і делегація від Українських Хліборобів-Демократів, але Центральна Рада відмовилась навіть прийняти її на авдієнцію.

Мавши великі впливи на віденський уряд, протести польських поміщиків були одною з причин, чому австрійський уряд підтримав поляків і навіть не ратифікував Берестейського договору³.

Німці поставилися негативно до націоналізації землі, відкладаючи реформу на повоєнний час. Побачивши безсилість Центральної Ради, а також (після 29 квітня 1918 р.) відмову всіх українських політичних партій співпрацювати з гетьманським урядом, вони стали фактичними панамі й вирішальним чинником правопорядку на українській землі. Кажуть, що ген. Гренер (Gröner), до якого належала фактична влада в Україні, мав москвофільську орієнтацію. Пригадаємо, що після гетьманського перевороту, коли делегація від українських партій домогалася міністерських портфелів і хотіла щоб гетьман називався президентом, ген. Гренер, сміючись, відповів: «Україна буде самостійною державою, а яка в ній буде культура, це залежатиме від вас, мої панове!»

Тепер порівняймо заяву члена Центральної Ради Стасюка, який на засіданні в березні 1918 р. сказав, що «Україна має бути хлопська, або жодна».

У випадку інакшого підходу до справи, ген. Гренер міг стати великим прихильником України. По війні він був одним із засновників Українського Наукового Інституту в Берліні та першим головою його Кураторії.

Не обгрунтоване і твердження, що німці не виконали умови, що на кожне жадання Центральної Ради вони опустять українську територію. Центральна Рада мала владу завдяки німецькій військовій силі і не відомо, чи вона будь-коли висувала таку вимогу. Крім цього бракує відповіді ще на друге питання: хто мав заступити німецьку армію, коли Центральна Рада не тільки не організувала української армії, а й далі демобілізувала існуючі українські військові частини? Дві сердюцькі дивізії здемобілізовані в січні 1918 р., себто два тижні перед

²) В. Липинський: «Листи до братів хліборобів», стор. 432.

³) «Unsere Politik in der Ukraine». (Д. Дорошенко: «Історія України», т. II, стор. 13-15).

крутянською трагедією. Постановою з 15 березня 1918 р. Центральна Рада розв'язала Вільне Козацтво і рівночасно переговорювала з німецьким командуванням про демобілізацію Дивізії синьо-жупанників, яку німці 24 квітня 1918 р. роззброїли. Центральна Рада дебатовала тільки про організацію міліції, яка мала складатися лише з партійних людей.

Проф. Д. Дорошенко згадує, що ставлення до німців невдовзі було таке жалюгідне, що могло знівечити всі симпатії німців до України, якби й такі в них були. Всякі непорозуміння надмірно роздмухувано, хоч і можна було полагодити їх по-приятельськи.

Український уряд зобов'язався доставити німцям збіжжя, але цього не виконав. Уже в той час, коли відносини псувалися, 21 березня в «Новій Раді» появилася передовиця, яка закликала уряд завернути із фальшивої дороги. Закінчувалась вона зверненням до уряду: «Ми знаходимося перед небезпекою упадку нашої молодой держави, котра може як метеор зникнути, щоб більше на політичнім небосклоні не появилися. Завіса піднесена, починається п'ятий акт драми. Від нас залежить, чи скінчиться так, як ми собі бажаємо, чи нечуваною катастрофою. Коби люди, яких історичні обставини видвигнули на провід українського уряду, схотіли це зрозуміти».

Політичні партії, які відмовилися співпрацювати з гетьманським урядом і хотіли повалити його, далі дебатували про збереження «здобутків революції», про збудування соціалістичного інтернаціоналу або світової федерації. «Гасло самостійности як самоціль являється лише зброєю в руках реакційної буржуазії» (З резолюції ЦК Укр. Партії Соціалістів-Революціонерів із 3 червня 1918 р.).

З'їзд Соціалістів-Федералістів, що відбувся 10-12 травня 1918 р., у своїй резолюції (в «Справі Федерації і Самостійности») стверджує, що «найкращим, найреальнішим і найкориснішим для України є федеративне єднання з Росією. Тільки ворожість москалів до правдивого федералізму та большевицька авантюра (наступ Муравйова) висунули ідею самостійности Української Держави».

Наслідком було те, що до урядів у Берліні та Відні йшли дуже часті звідомлення «Die politische Lage in der Ukraine», в яких підкреслювано дальший нахил провідних кіл України до федерації з Росією, що розлам з Росією (проголошення самостійности) не має тривкого характеру і що справа «воз'єднання» в майбутньому не тільки можлива, а й правдоподібна⁴.

Все це давало нашим політичним противникам підставу твердити, що тільки Берестейський договір висунув самостійність України, як явище кон'юнктуральне.

Центральна Рада мала антимілітарне наставлення. Для неї вистачала тільки міліція, що мала складатися з людей політично (партійно) певних. Такої соціалістичної армії (чи міліції) боялася Німеччина, тому

⁴ Prinz Hohenlohe an Graf Czernin — "Österreichische Interessen in bezug auf die Ukraine und die deutsche Politik gegenüber östlichen Randstaaten" — Ereignisse in der Ukraine, B. I, S. 328-330.

в умові з ген. П. Скоропадським із 25 квітня 1918 року узалежнила організацію української армії від своєї згоди.

Натомість большевики зараз по революції почали організувати Червону гвардію. У «Маніфесті до робітників» 22 березня 1918 р. Ленін твердив, що революція без армії — це тільки вода на млин буржуазії. Тільки сліпі люди можуть цього не добачати.

Фінляндці і поляки із самого початку бачили конечність війни з Росією за свою державність. Фінляндці стали на боці свого, перед тим царського, генерала Маннергайма, хоч і між ними діяла большевицька пропаганда та розповсюджувались »декрети про землю«.

Поляки 10 травня 1917 р. відбули в Стокгольмі політичну конференцію, на якій брали участь делегати з Польського Королівства, Галичини, Відня, Парижу, Петербургу і Москви, та вирішили прямувати до незалежності Польщі, не вірити жодним московським обіцянкам, бо москалі їх ніколи не додержували.

Українці не виявили себе як державники, що здібні використати пригожий історичний момент для закріплення своєї самостійності. А німецьке військове командування керувалося тільки хвиловими потребами, намагаючись витягнути з України якнайбільше дібр.

Так обидва партнери змарнували найкращий договір та витворену ним політичну ситуацію на сході Європи.

Наслідком цього було те, що українці — замість самостійної Української держави — дістали УРСР, а німці — замість політичного впливу в східній Європі та економічного добробуту — мусіли піти на договір у Рапалльо.

Ані перше, ані друге не могло заступити Берестейського договору.

ВИКОРИСТАНА ВАЖЛИВІША ЛІТЕРАТУРА

- Дорошенко Дмитро: «Історія України», Доба Центральної Ради т. I; Доба Гетьманської Держави, т. II.
- Липинський Вячеслав: «Листи до Братів Хліборобів», Відень, 1926.
- Коновалець Євген: «Причинки до історії української революції», Прага, 1928.
- Мазепа Ісаак: «Україна в огні й бурі революції», Вид. «Прометей», 1950, т. I-IV.
- Млиновецький Р.: «Нариси з історії Визвольних Змагань». На правах рукопису.
- Назарук Осип: «Рік на Великій Україні». Вид. «Український Прапор», Відень, 1920.
- Стахів Матвій: «Гетьманський режим у 1918 р. та його правна якість». «Україна в добі Директорії УНР», т. I.
- Христюк Павло: «Українська Революція» — Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр., т. I-IV. «Берестейський мир», спомини і матеріали. Вид. «Червона Калина», 1928.
- «Енциклопедія Українознавства». Вид. «Молоде Життя». «Хліборобська Україна», т. II-IV. «Календар «Червоної Калини», Львів, 1928. «Хліборобський Шлях», Львів 1933-1934.
- Білан Ю. Я.: «Утворення СРСР». Вид. Київського Університету, 1960.
- Заставенко Г.: «Крах німецької інтервенції на Україні 1918 р.». Держполіт-видав, Київ, 1959.

- Карпенко О. Ю.: «Імперіялістична інтервенція на Україні 1918-1920 р.». Вид. Львівського Університету, 1961. »Українська РСР на міжнародній арені«, 1917-1923, збірник документів. »Історія дипломатії«, т. III, Москва, 1945. »Комуністична Партія — натхненник і організатор об. руху за утворення СРСР«, Київ, 1963.
- Hornykiewicz Theophil: "Ereignisse in der Ukraine 1914-1922". Deren Bedeutung und historische Hintergründe, Philadelphia, 1966, 1967, 1968, B. I-III.
- Rev. Isidore Nahayewsky: "History of the Modern Ukrainian State 1917-23", Munich 1966.
- Ludendorf Erich: "Meine Kriegserinnerungen 1914-1918". Berlin 1921.
- Wasilewski Leon: "Kwestja Ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe". Prace Ukraińskiego Instytutu Naukowego, Warszawa 1934. "Materiały archiwalne do stosunków polsko-radzieckich". Polska Akademia Nauk, Książka i Wiedza, Warszawa 1957, t. I. "Dokumenty i materiały do stosunków polsko-radzieckich", t. I-II. Polska Akademia Nauk, Książka i Wiedza, Warszawa, 1962. "Stosunki polsko-radzieckie w latach 1917-45". Polska Akademia Nauk, Książka i Wiedza, Warszawa, 1967.
- Bunyan, James: "Intervention, Civil War and Communism in Russia, April-December 1918". Documents and Materials, 1936.
- Wheeler-Bennet John W.: "The Forgotten Peace, March 1918". London 1939.
- Robert D. Warth: "Soviet Russia in World Politics". New York, 1963.
- Richard Pipes: "The Formation of the Soviet Union", Communism and Nationalism. Harward University Press, Cambridge, 1964.
- Ferdinand Czernin: "Versailles, 1919 — The forces, events and personalities that shaped the treaty". New York, 1964.
- Walter Laquer: "Russia and Germany" — a century of conflict.
- Pidhajnyj Oleh Semenowycz: "The Formation of the Ukrainian Republic". Toronto—New York, 1966.
- Fritz Fischer: "Griff nach der Weltmacht". Die Krigszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/1918. Droste Verlag, Düsseldorf. "The Great Events of the Great War", Vol. VI.

ВИКОРИСТАНІ СТАТТІ

- Гетьман П. Скоропадський: Уривки зі »Споминів«. »Хліборобська Україна«, кн. 4 і 5.
- Горак Степан: »Мировий договір України з Центральними Державами Європи«. »За Єдність Нації«, 1958, ч. 7-8.
- Дорошенко Дмитро: »Замітки до історії 1918 р. на Україні«. »Хліборобська Україна«, кн. 3.
- Ковалевський Микола: »Як проголошено IV Універсал?«. »Вільна Україна«, 1966, збірник 32.
- Лужницький Григор: »Невідома сторінка з історії українських Стрільців«. »Америка« з 14 березня 1964, ч. 52.
- Мартос Борис: »Чи була Українська Національна Революція?«. »Свобода« з 18 жовтня 1966, ч. 193.
- Олексюк Т.: »Кам'янець — Золотий Вінець«, спомини. »Листи до приятелів« з 1964.
- Севрюк Олександр: »Підписання Берестейського договору«. Календар »Червоної Калини«, 1939.
- Трембіцький В.: »До 40-ліття дипломатичних зносин Української Держави, 1918-1921«. »Вісник«, 1958, ч. 4 і 5.
- Шелухин Сергій: »Доба Центральної Ради«. »Вільна Україна«, 1966, збірник 52.

Проф. д-р Вадим ЩЕРБАКІВСЬКИЙ

ФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

(Продовження, 27)

Боспорська держава

Безперечно, що Дарій дуже знищив і скитів, бо потім уже не чуємо імен скитських князів, і Геродот, що подає нам повний список скитських князів перед походом Дарія, після того походу згадує тільки якогось князя *Аріянта*, ніби скитського, але чомусь без жодного зв'язку з ранішими скитськими династіями. Те, що скити втратили свою силу і вже ніколи не досягли ранішої могутності, доказує ще і той, згаданий вище, факт, що саме в 511 році, себто на другий рік після нібито зовсім невіддаленого, як каже Геродот, походу Дарія, на західній березі т. зв. Керченської протоки, де тепер місто Керч, заснувалася грецька іонійська колонія *Пантікапея*. Це місто, оточене міцними валами й стінами, дуже швидко так розбагатіло, що могло зорганізувати цілу державу, велику й могутню, яка стала новим центром культури не тільки для північно-чорноморського побережжя, а й промінювало культурно далеко на північ і схід, аж у Сибір, а на захід — на Закарпаття, в Семигород та в теперішню Угорщину. Якби скити мали силу, вони б не дали цій державі так зміцніти й розростися. Грецький історик Амміан Марцелін, що жив у IV столітті по Р. Хр., називає Пантікапею матір'ю іонійських мілетських колоній, бо вона об'єднала в союз ті мілетські колонії, які постали на берегах Криму, Озівського моря і на східньому побережжі Чорного моря. Щобільше, вона об'єднала не тільки греко-мілетські колонії, а й тубільні хліборобські народи, що жили в Криму, на узбережжі Озівського моря і над р. Доном, а також ті народи, що жили на берегах ріки Гіпанісу, себто теперішньої Кубані. Пантікапея об'єднала навколо себе всі ці племена не самою силою, не самою зброєю, а головню вигодами торгівлі, тим, що купувала від них хліб, зерно. Це т. зв. *Боспорський союз*, бо Боспором (Кіммерійським) греки звали ту протоку, що лучить Озівське з Чорним морем і тепер зветься Керченською.

Таким чином, поступово, до складу Боспорської держави, або Боспору, увійшли з тих колоній, що в Криму: сама Пантікапея, потім Теодосія, Німфея, Діоскурія, Кіммеріон (тепер Опук), Кітея, Акра, Тири-така, Дія, Мірмікія (тепер Новий Карантин) і Партенія; а з тих, що на кавказькій березі, увійшли до союзу: Фанагорія, що на протилежному березі протоки, на Таманським півострові (пізніше відома як Таматарха, а за часів київських князів як Тмуторокань, тепер там станиця Сінна), потім Кіпа, Патреон, Корокондама (тепер Тамань), Гермонасса, Ахілеон, Апатуріон і Горгіппа (тепер Анапа), яка служила портом для

народу сіндів. Нарешті з тубільних хліборобських народів, що увійшли в союз з Боспором, особливо великим і важливим народом були *меоти*, що жили навколо Меотського (себто Озівського) моря і дали йому назву по своєму імені (Меотіда), та *сінди*, що жили на Кубані, а також *дандарії*. Крім них, пізніше були у подібних стосунках з Боспором ще такі народи Кубані: *аорси*, *геніохи*, *дзюги*, *досхи*, *фатеї*, *керкети* (*черкеси*), *махлії*, *псесси*, *сіраки* і *торети*.

Боспорські династи

Імен перших князів Боспору не знаємо; напочатку правили в Пантікапеї, по грецькому звичаю, виборні архонти. З архонтів перший відомий Археонакт (від 480 р. перед Р. Хр.). Археонактіди були першими відомими архонтами-правителями об'єднаної Боспорської держави (від 480 до 438 р. перед Р. Хр.). Біля Пантікапеї були об'єднані тоді дрібніші поселення, що лежали по обох боках Боспору: Мірмікія, Партенія, Ахілеон та інші.

Уже з другої половини VI століття конкурентами мілетян у понтійській торгівлі стали атеняни, які закріпилися тут остаточно в V і IV століттях перед Р. Хр. Це доказывается, або принаймні ілюструється, чорнофігурною керамікою атенського походження, що її знаходять у більшій кількості в Керчі при розкопках.

В 438 році владу в Пантікапеї захопив тракієць Спарток, що дав початок династії Спартоکیدів, яка панувала аж до Мітрідата Великого (110—63 рр. перед Р. Хр.). За панування Сатира I до Боспору прилучився город Німфей (нині Ельтеген). Левкон I прилучив Теодосію. З того часу правителі вживають такого титулу: «архонт Боспору і Теодосії». Фанагорію заснували теосці.

Перісад I титулується: «архонт Боспору і Теодосії та базилевс (князь) сіндів і всіх меотів». Згодом у склад Боспорського союзу входять кавказці — фатеї, досхи та інші. Тоді Боспор став могутньою державою.

Нижче подаємо таблицю імен правителів Боспорської держави:

	Роки перед Р. Хр.
Археонакт	480 рік
Спарток I	438/7 — 433/2
Сатир I	433/2 — 389/8
Левкон I (Горгіппій і Комосарія)	389/8 — 349/8
Спарток II	349/8 — 344/3
Перісад I	344/3 — 310/9
Сатир II	310/9 — 309/8
Евмел I	309/8 — 304/3
Спарток III	304/3 — 284/3
Перісад II	284/3 — 252/1
Евбоїт	282
Спарток IV	після 282 р.
Левкон II	біля 240 р.
Левкон III	біля 200 р.

	близь 170 р.
Перісад III	118/7 — 115/4
Мітридат Евпатор	110 — 63
Махарес син Мітридата	79 — 65
Фарнак	64/3 — 47/6
Мітридат II	47/6 — ?
Динаміса	?
Серибоніус	?
Полемон I	14/3 — 2/1
Пітодориса	2
Аспург	8 перед Р. Хр. — 38 по Р. Хр.
Савромат	?
Рескупорид I	17 перед Р. Хр. — 38 по Р. Хр.

Роки по Р. Хр.

Полемон II	38/9 — 41/2
Мітридат III	39 — 49
Котис I	45/6 — 62/3
Тиберій-Юлій-Рескупорид I	68/9 — 91/2
Савромат I	93/4 — 123/4
Котис II	123/4 — 132/3
Тиберій-Юлій-Рометалк	131/2 — 153/4
Евпатор Тиберій Юлій II	154/5 — 170/1
Савромат II	174/5 — 210/1
Тиберій-Юлій-Рескупорид II	210/1 — 228/9
Савромат III	229/30 — 232/3
Котис III	228 — 234
Рескупорид III	233/4 — 234/5
Тиберій-Юлій-Гнінтимей	234/5 — 239/40
Рескупорид IV	239/40 — 275/6
Фарсанес	253/4 — 254/263
Рескупорид V	249/50
Тиберій-Юлій-Тейран	275/6 — 279/80
Поторсес	278/9 — 308/9
Савромат IV	?
Савромат V	?
Рамасад	308/9 — 322/3
Рескупорид VI	311/2 — 334/5-342/3
Асандр	перед 360 роком

Подану тут хронологію встановили Латишов і Міннс на основі даних грецького історика Діодора Сіцилійського (I стол. перед Р. Хр.) та інших грецьких авторів, а доповнена вона на основі студій боспорських монет та різних написів на намогильних плитах, викопаних у містах Боспору Кімерійського. (Треба пам'ятати, що в боспорців рік починався на весні, тому в переводі на наше літочислення ставимо в датах подвійні числа (напр., 438/437 або коротше — 438/7).

Слід згадати, що в житті Боспорської держави велику й активну участь брали теж траки, бо трацькі племена теж блукали по наших степах, аж до Кубані. А тому, що вони жили тут вже біля тисячі літ і мали також нахил до міського життя, бачимо траків і в ролі архонтів — князів Пантікапейських та різних достойників і урядовців.

Боспорська держава була своєю монетою. Із старшого періоду відомі монети Спартока, Левкона, Перісада, Гігієнона і Ацесса. Ці монети мають біля імен титули «архонтів», а коли на них трапляється титул «базілевс» (князь), то це тоді, коли вони мають показати відношення до тубільних племен. Монет старших від Спартока IV або Перісада II не знаємо. Спарток вибивав тільки срібні монети, Левкон тільки мідні, Ацесс тільки золоті, Гігієнон — мідні, срібні й золоті. Перісад вибивав електрові й золоті статери та срібні тетрадрахми.

Як бачимо, першою справжньою державою на українській землі був Боспор, а не скити. До нас дійшли імена усіх його 51 архонтів-базілевсів-князів за добу 840 літ. Боспор вів жвавий торговельний обмін сировиною і готовими продуктами з північним материком сухим шляхом, а з заморськими країнами — на своїх кораблях. Боспорські князі били свою власну монету — мідну, срібну й золоту, залишили по собі і писані пам'ятники, і величезні камінні будівлі в приморських містах, і високу культуру — хоч і електричну (збірну), але власну — в той час, як скити ніколи не били своєї монети, ніде не залишили жодного сліду письма чи грамоти і завжди були степовою номадською ордою, грабіжниками й розбійниками. Тож говорити про скитську державу зовсім не доводиться.

Ольвія, Тирас

Старша іонійська колонія *Ольвія*, як і *Тирас*, що був над Дністром, це не тільки колонії, а й маленькі самостійні держави, відповідно до грецького розуміння держави-міста. Вони об'єднували довкола себе територію, заселену тубільцями-хліборобами, але ці території не були такі значні, як при Пантікапеї. Окрім того і самі міста та їх території були виставлені на дуже велику небезпеку від номадів. І справді, Ольвію, як і Тирас, за час її існування, вороги багато разів здобували й руйнували. Майже кожна грецька колонія була своєю монетою, оздоблену відповідними емблемами.

Греки були справжніми культуртрегерами й організаторами життя на чорноморському побережжі, бо вони були купцями-торгівцями, а торгівля організує життя на вищому рівні, постачаючи нові предмети, а разом із предметами і нові ідеї та прямування.

До колонії прибували, як завжди це буває, різноплемінні й різномовні авантюристи, хитрі, спритні одчайдухи, але прибували і всякі нещасні, вигнані з дому лихою долею. Особливо багато таких утікачів мусіло прибувати із Закавказзя, з Малої Азії і з самого Кавказу, бо там уже, починаючи з VII століття, йшла руйнація. То кіммери, то скити, то меди й перси руйнували сотні квітучих міст, перетворюючи їх мешканців на рабів. Хто був спритніший, дужчий чи талановитіший,

утікав, куди міг, і багато втікачів діставалося морем до іонійських колоній. Кожен з них мав якесь знання-вміння, особливо мистецьке й технічне, дуже цінне в таких далеких від тодішніх осередків культури містах.

Цю різноплемінність особливо видно на речах, що їх знаходять у різних могилах. Тут бачимо і чисто грецькі речі, привезені прямо з Греції, бачимо і такі речі еkleктичного характеру, на яких відбивається рука очевидно місцевого майстра, себто того, що працював у колонії, бачимо прагнення догодити смакові та різним іншим вимогам, зв'язаними з формою одягу, з специфічними потребами або забобонами і т. п. Крім цього видно, що кожен такий автор мав уже готовий, вироблений, свій смак і мистецький стиль, але застосував його до форми місцевих предметів, місцевої зброї, оздоб, амулетів і подібних речей. І велику помилку роблять деякі вчені, називаючи це мистецтво скитським, або виготовленим для скитів. Скити грали тут другорядну роль. Навпаки, ці речі були призначені для хліборобських князьків і магнатів, що — як зазначено вище — вже давно тут витворилися з різних завойовників — траків і киммерів, і які в обмін за хліб вимагали гарних речей. І справді бачимо, що ідеї, вкладені в образки понтійського мистецтва, ніяк не відповідають скитським релігійним ідеям, навпаки — гармонізують з релігією хліборобів, з їх культом великої богині Деметри-Кібели-Купали, з їхніми емблемами. Дуже велику роль у творенні цього мистецтва грали кавказці й закавказці; це ясно видно по тих предметах. (На Конгресі в Брюсселі в 1935 р. я запропонував дати цьому мистецтву назву не скитського, а понтійського, бо така назва є географічна, а не племінна, і більше відповідає дійсному стану речей).

Понтійська культура

З приходом греків у Понтиді дуже швидко витворився свій особливий культурний круг, який сприймав і перетворював вищі досягнення південної грецької культури і надавав їм форму, що була зрозуміліша для відсталих північних аборигенів, наших гіпербореїв та інших хліборобів. Проте речі цього культурного кругу — готові вироби — купували не тільки хлібороби, а й номади: скити, сармати та інші. І всі номади, які проходили по наших степах, попадали у сферу впливу нашого понтійського культурного кругу, купували чи грабували тут вироби цього часу й розносили їх у ті сторони, куди самі попадали. Але одночасно помітно, що роль номадів у поширенні тих речей була значно менша ніж звичайно їм приписують, бо деякі речі знаходять тепер і в таких далеких місцях, куди нога скита-номада ніколи не могла ступити, наприклад, у верхів'ях Нілу. Культурний вплив понтійського кругу відчули на собі не тільки східні азіати — скити, сармати, алани, а потім авари, що приходили одні за одними, а також і північні індогермани — готи, про яких мова буде далі. Одним із проявів понтійського мистецтва було вживання звірячих орнаментів, які грали роль амулетів і були тісно зв'язані з передньоазійським культом Великої

Матері. Цю особливість Ростовцев та інші вчені звуть звиринним стилем і приписують його витвір тут виключно скитам. І перше, і друге зовсім не слушне. Зображення цих звірів не є проявом мистецького стилю, вони характеризують релігійні уявлення, що були властиві не номадам-скитам, а хліборобам і ранішому пеласгоїдному населенню.

Релігії Боспорської держави

На релігію Боспорської держави звернув у свій час пильну увагу Ростовцев. І хоч він визнає за іранством велике культурне значення і на всім просторі України бачить дуже сильну іранізацію, проте він не обминув зовсім впливу Малої Азії, особливо релігійного. Ростовцев підкреслює значну роль азіяської Великої Богині-Матері і каже, що в Меотії її дуже шанували, як тубільне населення (меоти), так і греки, до того ж культ цієї Великої Богині був зв'язаний теж і з Великим Богом, що мав тут свої тубільні імена: Sanerges (Санерг) і Astara (Астара).

У римський період, приблизно біля Різдва Христового, Велика Богиня часто виступає на боспорських монетах, битих за королеви боспорської династії. Це вказує на відродження і зміцнення культу Великої Богині, який перед тим був трохи послаб.

Давні святині Великої Богині ніколи не переставали існувати в Боспорі, були навіть протеговані боспорськими суверенами. І хоч у римський період великої сили набрав синкретизм, себто нахил до мішаних релігій, проте Велика Богиня зберегла свої панівні позиції¹. Треба тільки додати, що в Малій Азії вона звалася «Кібела», а по місцевому — Купапа, Кубаба, Кубіле і т. п. На Кавказі звалася Копала², а в Меотиді, або й у хліборобів, що жили далі на північ, могла зватися Купалою. Це ім'я досьогорні збереглося у нас на Україні, на мою думку, ще з того часу. У всякому разі, культ Великої Богині не був нічим зв'язаний ані зі скитами, ані зі сарматами, бо в іранців у той час панував культ Мітри, чоловічого бога, який був зв'язаний із війсьничим характером іранців. І коли знаходимо в могилах образки (напр., золоті рибки), зв'язані з культом богині, то ці зображення не належали іранцям (все одно: скитам чи сарматам), а належали або меотам, або іншим хліборобам.

В часи скитів і сарматів українські степи мали досить води, тому пояснення Ростовцева, що кінські оздоби в формі риби служили амулетами проти посухи і були зв'язані з іранською Анагітою, видається мені переборщенням на користь іранства. За римських часів після Р. Хр. на Боспорі помічається зріст віри у Великого Бога (theos hupsistos) і, так би мовити, тенденція до монотеїзму (однобожжя). Деякі вчені, наприклад Seton і Shürer, пояснюють це впливом жидівських колоній на Боспорі. Але Ростовцев цілком слушно висловлюється, що

¹ Rostowtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, p. 178-179.

² Март, «Легенды», *У.Р.А.У.М.К.*, том III, стор. 262, 269-271.

жидівські колонії хоч і були на Боспорі, вони найбільше займалися самі собою³, а тенденції до монотеїзму були скрізь за римського періоду, особливо на сході. Окрім того, хоч за римського протекторату слово «сармат» уживалося так само, як за грецького протекторату слово «скит», проте ці слова не обмежувалися тільки іранським елементом, вони охоплювали значно більший круг племен не тільки іранських, а часто і трацьких, що своєю численністю були дуже значні, тому кількість правителів Боспору з трацькими іменами значно більша ніж із сарматськими. Але жидівські впливи на релігію, мабуть, збільшилися з проповіддю християнства, з чим пов'язана і легенда про Андрія Первозванного та Київської гори. Окрім того не можна забувати, що на цілій Україні було дуже численне хліборобське населення, ще передскитське, яке зберігало віру у Велику Богиню-Матір, і не тільки в нас, а також і на захід від Карпат. У германів Велика Богиня теж існувала під ім'ям Nertus. В іллірській області ця сама богиня була в особливій пошані ще задовго перед Р. Хр., як доказує відома з Штреттевегу бронзова група із статуеткою богині, оточеної оленями і людськими постатями.

Мені здається, що й на Україні всілякі зображення оленів стосуються не до скитської релігії, і взагалі не до іранської, а до малоазійської релігії Великої Богині Кібели, нашої Купали. До цієї самої релігії стосується теж і зображення вепра, особливо золоті зображення вепра з крилами, що їх знайдено як у нас, так і в Малій Азії, як зображення, мабуть, бога Атеса, що в Малій Азії був спарований з Кібелою. Всі ці зображення відносяться не до іранської релігії номадського населення скитів, сарматів, аланів та інших, а до релігії тубільного, хліборобського, передскитського або взагалі передіранського населення України. І ця передіранська релігія Великої Богині-Матері, як бачимо, уперто зберігається ввесь час ще з передскитської доби аж до того часу, коли грецькі колонії на побережжі Чорного моря прийняли християнство, а назва Купала збереглася у місцевого населення України досьогодні. У чисто трацького населення була подібна богиня Бендіс. Дуже можливо, що це вона була спарована із Сабазієм, але в написах знаходимо ім'я Астари. Астара дуже нагадує семітську Астарту, і ця назва могла прийти з Вавилонії через Кавказ, хоч могли її принести і жидівські колоністи.

В той час, як на Балканах, в Дунайській області і над Рейном існував величезний вплив іранських вірувань, від яких залишилося багато мітрайських зображень і навіть цілих святинь-храмів мітрайської віри до Англії включно, на Україні навпаки — не завважуємо жодних слідів мітраїства, ані зображень іранської релігії взагалі. Це пояснюється тим, що ні скити, ні сармати не були скількинебудь культурними народами, не мали свого мистецтва, і, як інші номади, не мали зображень своїх богів. Антиобразотворче магометанство прийняли і араби, і монголоїди, але перси зберегли образотворчість, бо були правдивими іранцями-арійцями.

³) Rostowtzeff, *op. cit.*, p. 179.

Ростовцев уже давно звернув увагу на культ Великої Богині-Матері в Меотії, зв'язаний з Великим Богом, який існував як у місцевого населення, так і в греків, але вони мали тубільні імена: Астара і Санерг. Ці імена нагадують нам гітїтські малоазійські. Їх бачимо в гелленістичних написах. За римського панування роля, яку грає Велика Богиня на монетах Динамії вказує на відродження або свіжий прояв старої віри, а також на те, що старі святині цієї богині ніколи не переставали існувати й були протеговані боспорськими суверенами. В Пантікапеї, як і всюди, римська епоха була добою релігійного синкретизму (змішаних релігій), але протягом того періоду синкретизму Велика Богиня зберігала свою домінуючу позицію⁴.

Далі Ростовцев звертає увагу на те, що на Україні культ *theou hupsistou* стосувався передусім до культу Сабазія, найвищого бога Тракії, тим більше, що недавно доведено, що сабазіясти самі не мають нічого спільного з іудейською релігією, але були зв'язані з культом малоазійської Великої Богині. Та поруч з культом Великої Богині зростає культ Великого Бога і разом з тим стає помітною тенденція до монотеїзму, до поняття *theos hupsistos* — Найвищого Бога. Він з'являється у варварських розмальованих гробах III століття по Р. Хр. в супроводі оргіастів, що беруть участь в ритуальних обрядах. Щоправда, в могилах можна знайти зображення Деметри і Персефони, але це не дивно, бо вони були хтонічними божествами і оборонцями покійників у потойбічному світі. Присутність орфічного впливу теж природна за римського періоду. Але, мабуть, завдяки тубільному впливові й культові Великої Богині, сцени, намальовані в гробницях, взяті майже виключно з *елевзіно-орфічного* циклу. В II і III стол. по Р. Хр. тубільний вплив на Боспорі сильно помітний і тоді дуже віджив культ Великої Богині в офіційній релігії. Велика Богиня, опікунка Боспорського королівства, з'являється на зворотній стороні майже всіх боспорських бронзових монет, почавши з III століття. Це саме бачимо і в Херсонесі⁵.

Маємо підстави вважати, що після Р. Хр. іранство дуже занепало на території України, натомість віджили маси тубільні, хліборобські, а разом із ними і їхні релігії. Згаданий вище синкретизм і нахил до монотеїзму, підготували ґрунт до прийняття тут християнства. І справді, вже в IV стол. по Р. Хр. на Боспорі з'являється християнство. Цікаве те, що вестготи на Балканах прийняли аріанство, а остготи в Криму прийняли православ'я від християн Малої Азії (від Григорія Нісського); боспорці прийняли християнство теж, мабуть, з тих самих джерел. Цікаве й те, що в той час, як на Балканах знаходимо багато пам'ятників іранського бога Мітри, на Україні таких пам'ятників зовсім не знаємо. Натомість трапляються зображення трацьких верхівців, хоч дуже рідко.

⁴) *Ibid.*, p. 178-179.

⁵) *Ibid.*, p. 179-180.

Теодосія (Феодосія, Кафа, Ардабда)

Перше ім'я цієї мілетської колонії — Ардабда. Старі терракоти показують, що вона була заселена в VI столітті перед Р. Хр. На Теодосію в 390 р. перед Р. Хр. напав правитель Боспору Кіммерійського Сатир, а здобув її його наслідник Сатира, Левкон, що зробив з неї порт для експорту пшениці у Грецію. Цей експорт продовжувався до днів Мітридата VI Понтійського. Проти Мітридата VI піднялося повстання. Теодосія згодом стала частиною Боспорської держави, але з власним правлінням. Била своєю срібну і мідну монету в V і IV століттях перед Р. Хр. Тут існувало теж гарне грецьке ювелірство. У III стол. по Р. Хр. Теодосія ще була населена, але пізніше стала спустошена.

Ім'я Кафа вперше згадане для неї в IX столітті. Генуезці звали її Сарфа, а турки Кефе. Генуезці закріпилися в ній після 1266 року, тоді Кафа стала складом товарів, які звідси направлялися до Китаю. В 1475 році Кафа перейшла в руки турків, що назвали її Кучук Стамбул, себто Малий Константинопіль, або Крим Стамбул. В 1771 р. Кафу завоювали російські війська, а в 1783 році її прилучено до Росії. Тоді більшість населення залишила місто. Сьогодні Феодосія гарний морський порт.

(Далі буде)

У 40-річчя ОУН ЗАМОВЛЯЙТЕ, КУПУЙТЕ, ЧИТАЙТЕ КНИГУ НАРИС ІСТОРІЇ ОУН

в опрацюванні д-ра П. Мірчука, том I-ий (1920-1939), 640 сторінок, 137 світлин; показник прізвищ охоплює 36 сторінок.

Ціна книжки в твердій оправі разом з пересилкою:

в США і Канаді	12 доларів	у Франції	47 фр. фран.
у Великій Британії	4 фунти	в Австралії	11 австр. дол.
в Німеччині	38 нім. марок	в Австрії	250 австр. шил.
в Бельгії	475 б. франків	в Аргентині	2190 пезетів

в інших європейських країнах — рівновартість 38 нім. марок.

Замовлення слати до Українського Видавництва в Мюнхені на адресу:

**»Ukrainischer Verlag«
8000 München 80, Zeppelinstrasse 67.**

Тарас НЕПОКІРНИЙ

З ВОГНЮ У ПОЛУМ'Я

(На рідній, не своїй землі)

(Закінчення, 5*)

З Нестерівського району, де мене приписали на постійний побут у селі Грибовичі, я вертався щасливий. Нарешті успішно закінчилася моя довга й тяжка боротьба за право жити на рідній землі. «Прописка»! Мабуть важко людині у вільному світі уявити собі, що від цієї «прописки» узалежнені життя і праця людини у московсько-большевицькій імперії. Без цієї «прописки» кожного заслання-поворотця чекає знову далеко непривітно-холодна північ — Сибір.

Але у Львові мене чекали нові клопоти. Треба було знайти працю і тут виникли знову труднощі. Ні один завод у Львові не приймав на працю тих, хто був «приписаний» поза Львовом. Саме в той час появився КГБ-івський наказ усім фабрикам і заводам не приймати на працю нікого, хто не має львівської «прописки». Мене хотіли прийняти на працю у фармацевтичній фабриці на Підзамчу, в якій працювали мої товариші та знайомі. Але у відділі кадрів, де оформляли документи на працю, урядовець побачивши, що я не маю львівської «прописки», а мій паспорт виданий Іркутським КГБ, навіть не хотів говорити про можливість прийняти мене на працю. «Чи хочете, — казав він мені, — щоб і я опинився без праці так, як ви? Ні, цього не зроблю!» І на працю не прийняв. Відмовну відповідь я одержував усюди, де тільки зголошувався на працю, не зважаючи на те, що електро-газо-зварювальників (це був мій фах) особливо бракувало.

За деякий час мій брат повідомив мене, що у Львові постало нове підприємство — «Нафто-провід Дружба», яке потребує різних фахівців. Керівником цього підприємства був С., колишній мій начальник з установи СУ-542. Він походив із центральних земель нашої батьківщини. Дуже добра і чесна людина. За «батька Сталіна» був арештований і засуджений на 10 років тюрми. Я пішов до нього, він відразу пізнав мене і по короткій розмові прийняв на працю.

На другий день я виїхав у «командировку» в околиці Бродів. Там розбудовували велику газо-станцію, до якої привозили нафтову ропу. Тут цю ропу випомповували з цистерн центробіжними насосами і трубним проводом відправляли до Чехо-Словаччини та Східної Німеччини.

Так після довгого поневіряння я почав працювати — заробляти на хліб щоденний. Жив у «гуртожитку» — у переїзних вагонах, що стояли

*) Див. «Визвольний Шлях», кн. IX, 1969 р., стор. 1025.

в лісі. Околиця гарна, у лісі ще всюди окопи з другої світової війни та повно воєнних залишків — «баклашок», порозбиваних шоломів тощо. Працювали на цьому підприємстві люди з різних міст та сіл України, а навіть з Московщини. Одесити були спеціалістами від зварювання велетенських цистерн, а москвичі мали закладати різні електричні пристрої.

Наша, львівська, санітарно-технічна бригада складалася із львов'ян та місцевих людей. Мене призначено її керівником (бригадиром), мабуть тому, що з поблизу сіл на вербовано багато людей, щоб якнайшвидше закінчити будову й обладнання цієї станції, але між ними не було відповідних фахівців, а я вже мав довголітню практику. Місцеві люди працювали за невеличку платню, заробляли по 50-60 карбованців місячно, але й ця платня була для них великим заробітком у порівнянні з тим, що вони могли дістати в колгоспі.

За кілька днів приїхали москвичі й розмістилися в сусідстві нашого гуртожитка. Вони одержали авансом гроші та робоче убрання. Ввечорі з їхнього вагону долітав звук балалайки, було чути брудну лайку й крики. Страшна «культура» цього «старшого брата». На столі повно пляшок із «водкою», вони п'ють, матюкаються, ригають, викрикують, а за деякий час починають бійку — балалайка розбивається на голові котрогось «Жорки», зчиняється несамовитий галас... Отак «гуляли» москвичі майже цілу ніч.

Рано до них прийшов начальник і казав іти на роботу. А вони насміхаються з нього і співають ті самі блатні пісні, що їх я уже чув на Сибірі. Було ясно, що за кілька днів вони зникнуть, пропивши всі гроші, що дістали авансом. І справді, так і сталося. За кілька днів їхній вагон був порожній. Всі «Ваньки» і «Жорки» зникли...

На цьому заводі «Дружба» біля Бродів я працював майже шість місяців. Потім мене з кількома хлопцями перекинули на Волинь, де будувався газо-провід «Дашава—Мінськ». Попрацювавши газозварювальником газопроводу у Володимирі Волинським, я виїхав з кількома хлопцями на Полісся до містечка Ратне, поблизу Берези Картузької. Тут встановляли компресори, працювали і місцеві люди за дуже низьку платню. Начальник цього участка, Рудович, був великим п'яницею, він просто грабував робітників і їхніми гріними напивав свої кишені, а потім пропивав.

Одного разу на станцію привезли цистерну з причепкою, у якій був дерев'яний спирт для відморожування газової лінії, що десь була замерзла під землею. Коли робітники довідалися, що в причепці є спирт і жодної охорони нема, кинулись до того спирту і кожний набрав собі його, скільки міг. А потім почали пити... Над вечір від цього спирту померло одинадцять робітників...

На щастя, мене в той час не було в Ратні, мабуть і я був би «підтримав» це товариство.

В Ратні я працював майже чотири місяці, а потім мене перекинули до Львова на монтаж і обладнання спец-пральні на вул. Пасічній.

В 1961 році я покинув цю працю і перейшов працювати в «таксі-парку» (гаражі) у Львові. Я вже мав досить цієї циганської мандрівки. До того ж платня була така низька, що ледве вистачала на прохарчування.

На працю в «таксі-парку» мене прийняли по знайомстві, без львівської «прописки». Так без «прописки» я знайшов собі й кімнату у Львові за десять карбованців місячно, але жив «зайцем», без відома міліції. Працював газозварювальником легких машин, одержував 90 карбованців місячно. Директор «таксі-парку», Буньов, був жидом, а механіки та інженери, що працювали в адміністрації, переважно старшини армії у відставці — майори й полковники, що мали пенсію (300 карб. місячно), а тут додатково одержували ще 150 карб. місячно. До речі, вони нічого не робили, тільки тягнули від шоферів «копійку» і пили. Очевидно, для тих партійців життя справді було добре. Звичайному робітникові від тяжкої праці та матеріальних недостатків аж в очах чорніє. А партійці тільки накази дають і тягнуть з робітників бариші. Шофери таксівок — це переважно партійний елемент та співробітники міліції. Між ними — багато жидів. Вони також «вміють жити» — підшахровують лічильник таксі й тягнуть від пасажирів додаткову «копійку», а потім частину дають своїм начальникам, а частину лишають собі. Звичайний «таксист» (шофер) міг заробити до 70 карб. місячно.

Як відомо, советська «тьохніка» — «висока»! Деякі таксі, переважно марки «Волга», проїхавши кількадесят тисяч кілометрів псувалися і треба було направляти. Я зварював на них латку на латці, а після ремонту вони мали зробити ще 50-60 тисяч кілометрів дороги. Коли ж час від часу спровадили кілька нових «Волг», то тов. Буньов знав, кому їх дати. Вони йшли в руки того, хто дав йому 100 карб. хабаря і добрий «могорич». До того ж — не так легко було дістати працю шофера. Треба було дати директорові 200 карб., а за «справне діло» обов'язково випивку-могорич. За будь-який випадок на дорозі, непартійного шофера звільняли з праці, а на його місце підшукували іншого, від якого знову брали хабар. І так «інтерес» ішов...

Слюсар заробляв 60-80 карб. місячно, але він мусів наробитися, як віл. Щоправда, деякі шофери, що заробляли на пошахрованому лічильнику, час від часу кидали кілька «копійок» зварювальникові або слюсареві. «Мийщиці» (жінці, що мила авто, забруднене болотом і пилюкою) платили до 50 карб., а шофери від себе додавали по 20 копійок. А тому, хто смарував авто, кидали по 15 коп. від кожного авта. Всі ті «додатки» до мізерної платні «порушували державний закон» і тому, хто їх давав, як і тому, хто брав, завжди грозила небезпека.

В 1961 році М. С. Хрущов зробив погром на «чорний інтерес». Тоді у Львові викрито широковідому русско-жидівську аферу на трикопійковій фабриці. В цій фабриці працювали переважно наші люди із сіл без львівської «прописки». Заробляли дуже мало — до 60 карб. місячно. Один відділ цієї фабрики працював виключно на партійних «божків». Мільйони карбованців ішли на дачі партійних начальників. Тяжко

запрацьовані гроші наших людей ішли на комфорт, випивку та «гулянку» московських лакеїв. Тоді-то (під час згаданого погрому) кол. генерал Овсянко, що в той час був першим секретарем партії у Львові, застрілився у своєму кабінеті. В нього зробили обшук і знайшли багато золота та доларів. Цей факт не є жодним виїмком, бо кожний партієць — це передусім злодій, що вища його посада, то більше він краде. Викрита у Львові афера викликала серед населення сміх і кпини з «мудрої партії». Така компромітація примусила партію засудити винних на 10-15 років режимної тюрми. Тоді-то в жидівській синагозі також знайдено велику кількість золота. На жидів почалась нагінка. Населення Львова на вулицях та в трамваях голосно сипало різними анекдотами на адресу партії. А обурені на Хрущова жиди теж видумували різні анекдоти, як ось: «Жилі, білі, три бандіти — Гітлер, Сталін і Нікіта. Гітлер вішав, Сталін бив, а Нікіта голодом морив».

Одного разу, коли я їхав Руською вулицею, з будинку «городського совету» (міської ради) крізь вікно, з четвертого поверху, вискочив якийсь чоловік і впав біля трамвайної зупинки. Він забився. Для всіх це була загадка: хто той чоловік і чому він вчинив самогубство? Догадувались, що йому хтось «допоміг» вчинити самогубство, себто — хтось викинув його крізь вікно.

Викриття «трикотажної афери» у Львові було наочним доказом, як московські гнобителі та їх вислужники жирують на праці українського населення. Зубожіле українське населення мусить рятувати себе різним крутіством, а то й малою крадіжкою, бо не має засобів на прожиток. Наприклад, майже кожний львівський трамвайний кондуктор намагається дещо «заощадити» на продажі квитків. А роблять це так: коли пасажир виходить із трамваю і віддає кондукторові квиток, то кондуктор подякує йому, але квитка не нищить і продає його іншому пасажирові, що увійшов до трамваю. Так народ примушений видумувати різні комбінації, щоб вдержати себе при житті.

В 1964 році нашу родину відвідала сестра мого батька, що живе в Америці. Вона їхала через Польщу (через Перемишль) і ми вийшли назустріч на львівську станцію. Потяг прибув, ми кинулись шукати за нашою тіткою. Але її не було. Я пішов до кондуктора потягу і від нього довідався, що погран-військо скинуло на кордоні якусь старшу жінку. Ми відразу догадалися, що це, мабуть, наша тітка. Найняли з братом таксівку й поїхали на кордон. Приїхали до Мостиськ, зайшли до митної «контори». І тут побачили нашу тітку — залякану, розібрану з верхньої одежі. Один з митників тримав у руках тітчину сукенку, заглядав і мацав рубці, а потім наказав тітці пороти сукенку. Інший митник рився у валізках тітки. Він знайшов в одній валізці золотий тітчин годинник і злорадно вигукнув: «Ось контрабанда!» Годинника в декларативному листку справді не було записано. Митник оглядав його з усіх боків, а потім той годинник зник у його кишені. Той злодюга знав, що тітка безборонна, а він у протоколі запише, що годинника

взагалі не було. Тітка мала зі собою сім валізок із подарунками для своєї родини в Україні, усі ті валізки склали в багажні, заявивши, що їх не можуть пустити до СРСР. Польські митники дозволили тітці перевезти ті валізки, але взяли від неї митну оплату — 25 тисяч золотих. Тепер, коли московські митники завернули тітчині валізки, польські митники знову наклали на них мито — ще 25 тисяч золотих. Так польські митники разом з московськими обкрадають людей на кордоні. Щоправда, польським митникам, що роблять обшук, можна впхнути у жменю гроші й вони стають «лагідніші». Але наша бідна тітка не знала ні польських, ні московських митників-зłodіїв.

Дивно таке писати, але сьогодні на польсько-російському кордоні виглядає так, як за німців у воєнні часи, коли німці у поїздах грабували наших людей, відбирали від них навіть роздобуті харчі, які мали врятувати не одну родину від голоду. По митних урядах на польсько-російському кордоні сидять і тепер такі самі «фольксдойчі» і обкрадають бідного колгоспника, який їде до Польщі подивитися на свою прадідівську землю, з якої його викинули, або відвідати своїх рідних чи купити якийсь крам у Польщі, бо в СРСР його нема. Їде, хоч знає, що «надвое бабка ворожила»: або йому вдасться щось купити й привезти, або все це заберуть митники на польсько-російському кордоні.

Отак і нашу бідну тітку, пограбовану на кордоні, врешті пустили на Україну. Але цей 14-денний побут в УРСР був для неї не відпочинком, а хворобою-мукою. Вона із великим жалем дивилася на свій бідний, тероризований народ. У Львові їй заборонили перебувати, а за мною вже слідкували кагебісти. Вона (тітка) хотіла за всяку ціну якось мені допомогти вирватися з цього пекла. У Перемишлі мала родину і сподівалася, що може їй вдасться виробити для мене «ліві документи» на переїзд до Польщі. Але вернувшись до Перемишля переконалася, що таких документів тут не дістане. Я був готовий перейти кордон «на зелено», вже навіть мав плян і чекав «гасла» від тітки. Але так не сталося. Тітка вернулася до США.

Я знову опинився в безнадійній ситуації. Агенти КГБ слідкують за мною, підглядають, до кого заходжу, з ким зустрічаюся, розмовляю. Так проминуло дев'ять місяців.

В 1965 році я поїхав до Києва — прекрасна золотOVERXа наша столиця, а разом із тим гострий біль роздирає серце, що рідко де почуєш свою рідну мову. Пішов я на Хрещатик, де є кілька великих «універмагів». Думаю, може щось куплю. І справді, в одному з тих «універмагів» продавали скарпетки, а скарпетки для молодій людини в СРСР — це неабияке щастя! Підійшов ближче, перед «універмагом» величезна черга. Став і я в черзі й довідався від людей, що можна купити тільки дві пари скарпеток.

Довго чекав я у черзі, поки дістався до «універмагу». За прилавком стояла дівчина, що обслуговувала покупців. Кажу до неї по-українськи, що хочу дві пари скарпеток. А вона вдає, що не розуміє мене, питає по-московськи, що я хочу. Я знову, вже з притиском, повторив своє бажання по-українськи. І врешті вона мене зрозуміла.

У Києві українською мовою можна прочитати написи, але розмовляти по-українськи люди бояться. Тут силою насаджується російська мова. Ось так провів я один день серед «чужинців» у рідному Києві, в столиці «суверенної» липової УРСР.

Вернувшись до Львова, я пішов до своєї рідні радитись, що мені робити. Знаю, що КГБ слідкує за мною і треба бути дуже обережним, щоб не потрапити в руки кагебістів. У той час я жив біля Стрийського парку в підвалі, очевидно — без «прописки». У тій пивниці я тільки спав, а свої приватні речі тримав у свого брата. Харчувався у центрі міста в т. зв. дієтній ідальні, бо хворів на шлунок ще з того часу, як опинився був на засланні.

Одного разу, коли я ішов у напрямку центру міста, побачивши мене, вискочив із трамваю мій шкільний товариш Славко Р. і розповів мені ось таке: Вчора його викликали до відділу кадрів. Коли він прийшов, застав там, крім керівника відділу кадрів, якогось, йому незнамого, чоловіка. Той чоловік казав керівникові кадрів вийти і залишився із Славком сам. «Чи знаєте, хто я?» — запитав Славка. Славко відповів, що не знає. «Я з органів КГБ» — продовжував незнайомий і почав випитувати Славка, чи він знає у Грибовичах (в тому селі я був приписаний) усіх людей. Славко відповів, що знає. «А хто з Грибович був вивезений на Сибір? Хто був засуджений за політичну діяльність?» Славко назвав кількох людей, що справді були везені, але заявив, що не знає, за що їх судили і за що вивезли. Кагебіст подивився на нього і відповів, що він ще «замолодий знати про такі речі». Далі він подав моє прізвище і запитав, чи Славко добре мене знає. Славко заявив, що знає мене з праці, бо разом зі мною працював газозварювальником. «Значить, ви його товариш! — вигукнув кагебіст. — Оце й добре, нам такого треба. Ви повинні й далі підтримувати з ним дружбу, зустрічатися якнайчастіше, дивитися, де він ходить, з ким зустрічається, що говорить. А як будуть потрібні гроші на випивку, ми дамо. Маєте якісь потреби вже тепер, кажіть — ось вам гроші». Славко відмовився і від грошей, і від пропозиції, заявивши, що знає мене як чесну людину і нічого підозрілого в моїй поведінці не бачив.

Але кагебіст закінчив розмову просто наказом: «Ми хочемо про нього (себто про мене) все знати. Ви мусите в наступну неділю зголоситися в будинку ч. 5 на Площі Перемоги і розповісти нам усе, що знаєте про нього. Розвідайте, що треба, бо інакше будете самі відповідати перед нашими органами».

Ця вістка від Славка мене, очевидно, не заскочила. Я знав, що за мною слідкують агенти КГБ. Славко не пішов на «явку», хоч був дістав окреме повідомлення-виклик із КГБ. А я почав думати, як вирватися з цього пекла.

Поїхав до Гусакова попрощатися з могилою батька, з мамою та всіма добрими сусідами. Переді мною непевне завтра, я живу в темряві, до мене все ближче простягаються кігті кривавого КГБ. Що буде зі мною? — не знаю.

Я вернувся до Львова, зійшлися мої друзі, з якими я був у Сибірі, прийшла і моя родина немов на останнє прощання. Всі дивилися мені у вічі, не один утирав сльозу, бо кожный знав, що моя доля непевна. »Як вирвешся з цього пекла, — говорили мені, — як будеш колись на волі, розкажи всім про нашу воюючу страдальну Україну, про наших героїв з ОУН-УПА, що впали в нерівному бою з московськими наїзниками, про наших каторжан, що караються на Сибірі. А найголовніше: хай знають наші брати й сестри у вільному світі, що ворогові не вдасться нас покорити, що Україна вічна і вічний її народ!«

*З підпільних поезій
і пісень в Україні*

Україно моя

На скрижалях віків, в роздоріжжі сторіч
Ти виходиш моя Україно
З буйним поривом сил, до свого життя,
На прою з ворогами єдина.

В тебе воля і гарт, в тебе сила і міць
І завзяття борців невстрашених
Викликає на ринь світової борні
З пройдисвітом синів незборимих.

Ти жила забуттям проминулих віків
В поневірці, у кпинах, в знуцанні.
Та виходиш ясно, з ореолом святих
Діадем перемог осінить тебе у світлім змаганні.

В тебе кров поколінь, твої муки і чад
Освятили майбутність і славу.
В твоїх стіп простяглись ненаситні кати,
Що загарбать перлись твоє ім'я, добро і державу.

Україно моя, непоборна, свята,
В тебе вічність, могутність і сила
Від віків прореклась твоїм Богом святим,
Якщо будеш одна, нероздільна, єдина.

Безсмертним Лицарям

Невже ж і не судилось вам
Вернутися у славі
З вінком лавровим на чолі?
Невже ж і не судилось
Народу вашого синам
Завісти у свободних колі
Панами власної землі?!

О, ви преславні лицарі — герої,
У ваших стіп складаємо вінки
За ваші почини і бої,
За ваш безсмертний змаг до волі
Хай буде вічна хвала вам.

Ви йшли в одчайному змаганні
Крізь бурі, терня і страждання,
Життя і голови буйні
Ви клали в жертву вітчизні.

Та ваша кров не йшла намарно
На ній росли новії кадри.
Новітні лицарі — борці
За вашим прикладом значили
Свій шлях у борні.

Хай буде вічна хвала вам,
Що ви створили міт борцям
Й Україна, надхнена в огні,
Здобуде волю й кращі дні.

Вже йде цей світлий день побіди,
Вже б'ють літаври, сурмлять труби,
Вкраїна зрушилась у сні,
Хай буде хвала вам, борці.

Вкраїно, нене пресвята,
Ти житимеш во вік
Могутня, сильна і одна,
Бо в тебе лицарі — борці,
Що клали голови в огні.

Народе, встань!

Народе, встань, бо вже іде великий день твого воскресіння!
Збудись зі сну, бо вже іде година довгожданна!
Сповнилась міра, прийде кінець
Великого твого терпіння...

Господь вложив на твої рамена
Велику місію з'єднання його народу,
Щоб насталих твоїх до бою рамена
Ти мусів іти крізь ад, вогонь і воду.

Вже піднялись вгору уми й серця
Владик і мирян усіх правовірних.
Вже тронута любов'ю брата
Здригнулась вмить душа і честь
Братів усіх православних.

Народе, встань! Тобі одному з первих
Стелити путь у великому змаганні,
Рівнять стежки, засипувать яри у єднанні
Прийшлося тепер Господнім повелінням щедрим.

Тож мусиш ти найперше з усіх народів
До єдності святої рівнять свої стежки.
Народе, встань! Рівняй стежки, всі болі і терпіння,
Щоб міг прийти вже світлий день України воскресіння!

Ярослав КУРДИДИК

ЧЕРНИЦЯ

Навколішках. Чорний завій закрив їй голову й обличчя.
Чорнота похилила її голову. Спливає по раменах і по силуеті,
всякає в камінну долівку.

Не видно, чи вона мовчить, чи молиться...

Підносить безкровну білу руку, хреститься. (Біла рука пересовується, мов цятка по чорному доміно).

Вітражі вікна пропускають скупі світло. (Світло тремтить, немов скіпетр різнокольорової музики).

Клячить похила постать і молиться. Може просить Творця, щоб Він врятував людські серця від байдужості. Щоб відвернув їх від гордості й ненависти в скромну відданість. Щоб вивів їх із самолюбства до кожночасної посвяти. І підняв їх до вершин героїзму...

Святомир М. ФОСТУН

ЕТЮДИ

ПАРК

Парк просторий і весь у зелені.

У верхів'ях дерев вітерець пісню наспівує тиху.

Крислаті дуби гордо рамена розправляють і обіймають соромливі гнучкі берізки.

Побігла в каштанах доріжка. До ставка повела.

На зеленотемному килимі грайливим кольоритом і райдужними барвами квіти розкинулись.

Багато їх... велике суцвіття.

І людей у парку.

Коло них, воркуючи, сірими грудочками метушаться ситі голуби.

На деревах скачуть звинні білочки. Збирають горішки та витріщують цікаві оченята на людей.

Над парком висне голубе небо. Золотим кружком по ньому сонце мандрує.

За деревами вирує велике місто.

Мчать авта, гримить залізниця, на розпечених вулицях метушаться мурашнею заклопотані люди.

До неба пнуться хмарочоси.

Ростуть коробки зі сталі, бетону і скла. На шляхах лягають залізні кістяки.

Химерне покруччя механічних сплетінь мертвим бездушшям давить людей.

До парку я втікаю...

Геть, від скреготу гальм, бетону, скла, від гуркітливих вулиць, що їх сонце вогнем поливає, від холодних, шорстких, себелюбних людей —

Хай спочине зболіла душа.

До парку я втікаю...

МОДЕРНА ДОБА

Вона пригортає до грудей хмарочоси, а з її рук рвуться ракети і летять у зоряний безкрай космічні кораблі.

Гарчать атоми на припоні.

У склостальних палатах людську гідність висмівають.

Громадяться у глибоких підземеллях пекельна зброя, а вчені сліпнуть над смертоносними винаходами —

Щоб убивати людину...

Та хіба ж вона й сама не губиться на стрімколомних шляхах модерної доби?!

І чи не стоїть вона обдертою і порожньою в темряві духового хаосу?

Чи знайшов би сьогодні Діоген... людину?!

Вмерли вже філософи.

У хмарах науки розкуйовджений бітнік бешкетує.

Розтерзані лжепророцтвом нидіють юні уми.

Тріумфує тиранія й розгул розкоші. На хрестах умирає розп'ята правда.

Землею йде Бог.

У нього заплакані очі...

Його святині порожніють. Їх закривають, продають, розвалюють.

Людина ж низькоклоніння робить паперовому богові, ставить йому золотостінні храми.

Куди ж прямуєш, людино, модерної доби?!

Ніч...

Коли буде ранок?

КНИГИ

У мене багато книг...

Стоять вони на полицях рівненькими рядочками. Мовчазні. Ані чичирк. Але, я знаю, що вони живі, бо в них живуть цілі епохи людства.

Нічого мертвого немає в книгах. Вони вічні, як людська душа, і таємничі, мов Сфінкс. У них древня мудрість говорить, буття вагітніє сучасним і народжується невідоме завтра.

Добрі книги — це мудрість життя. Убогий той, хто їхньої мудрости не шукає.

Я часто одвідую своїх друзів.

Книги...

На весні, як сади сміються грайквітінням, а безжурна травнева юнь на вулицях гуляє —

Влітку, як пишні рожі заглядають у кімнату, а на блакитній мармуровій стіні небозвіддя сонце золотом палає —

Восени, як вікна плачуть дощем і надворі блукає та скиглисть глуха самота —

Взимку, як летять перші сніжинки на земну твердь, а місячні морозні ночі зорями розсипають —

Тоді я приходжу до своїх друзів.

Вони сходять повагом із полиць і диспут ведуть зо мною.

Або предивну казку мережуть на канві довгих віків.

Я розповідь слухаю словограйну й мандрую в тисячоліття епох. Розкриваю таємниці старовинного світу, сучасним живу, у міжзор'яні світі забігаю, і крадькома заслону майбутнього хочу відхилити.

Космос обіймаю...

У вічність ідуть століття.

Утомлений, вертаюсь із мандрівки людського буття.

Втомились і мої друзі — книги.

Пізно...

Ранок у вікна заглядає.

Бувайте, друзі!

Олекса ВОРОПАЙ

АНГЛІЯ ЗБЛИЗЬКА (Щоденник нового поселенця)

(6)

1-го січня, 1949 року. Сьогодні наша фабрика не працює, але не тому, що Новий Рік, а тому, що субота. Розповідають про шкотів, що Різдва майже не святкують, натомість Новий Рік — у них велике свято і в цей день вони не працюють.

Вночі проти Нового Року ми з дружиною вина не пили і 12-ої години не чекали: пішли спати ще звечора. Маємо мало надії, що цей рік принесе нам якісь зміни на краще. Правда, маємо намір робити заходи, щоб в цьому році переїхати з Олдгаму до Лондону. Чи ж пощастить нам це здійснити?

Одержав листа від Івана Деснянського, він пише: »Радий привітати Вас і Вашу дружину з наступними Різдвяними та Новорічними святами. Мешкаю в чудовому гостелі поблизу лісу і серед дубів. Кажуть, що це парк на всю Англію. Влаштувався на керамічній фабриці й роблю горшки, тільки не опішнянські, а такі тутешні англійські »сервіси«. Почуваю себе добре, тільки сумно, бо сам...«

З вечірньою поштою одержав кольорову листівку від Софії Парфанович з Берстенгадену. На листівці зображене засніжене німецьке місто зі шпичастими вежами. На першому пляні густо переплетене гілля дерев, вкрите пухнастим білим снігом — гарний зимовий краєвид. На зворотній стороні листівки написано: »Щирий привіт Вам з гір, куди я забралася святкувати Різдво та Новий Рік. Самітня й тут, бо близьких мені людей немає — всі вже повиїжджали десь в інші краї. Надіюся, що в цьому році і я кудись помандрую...«

2-го січня. Неділя. Сьогодні приходили до нас гості: наші нові друзі і знайомі — всі земляки з України, що тут, як і ми, працюють на текстильних фабриках. Приходили поздоровити нас з Новим Роком. Ми добре і весело провели час: випили по склянці вина, поспівали. Потім згадували, як колись святкувалося вдома, як їздили саньми до родини в сусідні села, як хлопці і дівчата зустрічали Новий Рік, як дівчата ворожили, як сніг скрипить під чобітьми на великому морозі... В хаті говорили про сніг та мороз, а за вікном — дощ і вітер. Погода подібна на осінню.

Увечорі переглядав якийсь старий журнал, що випадково потрапив мені до рук, і звернув увагу на коротеньке оповідання про Ганса Андерсена — данського письменника, що писав казки. Коли він був в Італії і збирався вертатися до Данії, один із його приятелів сказав: »І чого це тобі хочеться покидати такий гарний квітучий південь і вертатися до понурої, холодної Данії?« — »А хіба ж матір люблять тільки тоді, коли вона гарна?!« — відповів Андерсен.

3-го січня. Сьогодні на фабриці робітники тільки й говорили що про «New Year». Всі вони зустрічали Новий Рік якщо не з вином, то бодай з пивом, а дехто згадує «джін» і «віскі». Настрій сьогодні на фабриці був веселий і я незоглядівся, коли й вечір настав і треба було йти додому.

Увечорі одержав листа від Петра Павловича, він пише: «Щиро вдячний Вам за думки про Михайла Коцюбинського. Мені дуже приємно, що Ви так високо оцінюєте творчість нашого земляка. Якщо мої матеріальні спроможності дозволять здійснити мій план, то я готую до друку книжку: «Михайло Коцюбинський за кордоном». Там буде описане його перебування у Львові, Відні, Неаполі, Капрі, Женеві. В цій книжці я подаватиму кращі місця з листів Михайла Коцюбинського до своїх друзів і знайомих».

Далі: «Якщо більшість сучасників виконає моє прохання так, як Ви, то я таки видам книжку під назвою: «Сучасники про Михайла Коцюбинського».

Лист кінчається так: «Остогидли табори, таборове болото, яке не завжди можна обійти. Я вважав би себе найщасливішою людиною, коли б вирвався у вільний світ з цього пекла. Але з еміграцією у мене зле. І в Канаді, і в США є у мене багато друзів, але вони такі ж батраки, як і я, та проте надій не втрачаю, а все надіюся на краще...»

5-го січня. Наближається наше, українське, Різдво. Я звільнитися від праці не можу і змушений буду працювати і під час наших свят.

Увечорі одержав листа від ред. М. С. з Лондону. Лист дуже приємний, потішаючий, а вкінці поздоровлення: «З нагоди Світлих Різдвяних Празників і Нового Року будьте ласкаві прийняти мої сердечні поздоровлення і побажання для Вас, дорогий друже, і Вашої милої дружини...» Велике спасибі цьому доброму чоловікові за таке гарне поздоровлення.

9-го січня. Минули наші Різдвяні Свята. Це були робочі дні і ми працювали на фабриці, але ввечорі 6-го січня, на наш Святий Вечір, ми мали і кутю, і узвар, і вареники — все, що в таких випадках належить мати. Сіли за стіл вдвох з дружиною, випили по склянці вина і згадали своїх рідних. Дружина згадала матір, а я сестер, що там десь залишилися... Проспівали «Бог Предвічний» і на тому наш Святий Вечір закінчився.

Ще в п'ятницю одержав різдвяне число «Української Думки» і там знайшов свою статтю: «Свят-Вечір в Україні». Стаття велика і надрукована добре. Одержав також і різдвяне число газети «Укр. Вісті» і там надрукована моя стаття: «Звичай — скарб українського народу».

Сьогодні надворі холодно. Рано падав сніг і вже почало навколо біліти, але до вечора сніг зник і стало мокро, як після дощу. Тут, мабуть, сніг не лежить ніколи, сніг тут тільки малюють на різдвяних картках.

14-го січня. Сьогодні нас відвідав один англієць, що добре володіє російською мовою. Він робітник на фабриці. В розмові виявилось, що він дуже лівий у своїх політичних поглядах і зовсім не вірить, що в СРСР, де немає приватної власності на засоби виробництва, робітники живуть гірше, як тут, де ще існують власники фабрик і заводів. Там, як він собі уявляє, всі прибутки від виробництва йдуть у кишені робітників і тому робітники в СРСР ніколи не страйкують, вони завжди задоволені. Така наївність!

Я пробував йому пояснити, що там сама держава є експлуататором і для визиску робітників вживає всіх засобів, які має у своїх могутніх руках: поліцію, військо, тюрму, концтабори і пропаганду.

Тут, в капіталістичних країнах, робітники, страйкуючи, борються з капіталістом за покращання умов своєї праці, а держава стає арбітром поміж капіталістом і робітниками. Там же арбітра немає. Держава є сама капіталістом, проти якого виступати робітник не має права. Кожний такий виступ розцінюється як протидержавна діяльність або контрреволюція і жорстоко поборюється. І ось через це в СРСР ніколи не буває робітничих страйків. Мій співбесідник був дуже здивований, бо він все це собі уявляв зовсім інакше. Цікаво, чи тут в Англії всі робітники такі наївні?!

16-го січня. Ось уже кілька днів по всьому Олдгамі, навіть у нас на фабриці, розвішені великі білі афіші з портретом Григорія Шведченка. В афішах написано, що це відомий український тенор, що він виступить сьогодні ввечері перед англійською публікою у клубі «Джуніор Рабі». Ми з дружиною теж збираємось піти на цей концерт.

Одинадцята година ввечері. Тількищо вернулися з дружиною з концерту. Враження дуже добрі. Крім Григорія Шведченка, участь в концерті брала англійська співачка Міс Буклей і англійська духовна оркестра, що десь і колись була чимось відзначена чи нагороджена. При фортепіані був Казимир Олешкевич.

У відміну до раніших концертів, на яких виконувались переважно твори українських композиторів, цим разом Григорій Шведченко, крім арії Андрія з Аркасової опери «Катерина», проспівав застольну пісню з опери «Травіята», пісню індійського гостя з опери «Садко» та ще арію Манріко з «Трубадура».

В другій частині Григорій Шведченко співав італійські та українські пісні, як ось «Чари ночі» Безкоровайного на слова О. Олеся та кілька італійських пісень. Відчувалося, що українську пісню англійці сприймають добре. Звичайно всі вважають англійську публіку за холодну і дуже стриману, але цим разом заля просто гула.

Міс Буклей була чарівна, вона дуже добре співала, тільки — як мені здається — заля була завелика для її голосу.

Згідно з програмою, диригент оркестри мав закінчити концерт оркестровою точкою, але він так захопився співом Григорія Шведченка, що сказав: «Після того, що я тут почув, не маю права закінчувати концерт».

В знак подяки, від присутніх українців Григорієві Шведченкові піднесено розкішну китицю квітів. Квіти дістала і Міс Буклей.

Доц не перешкодив, публіки була повна зала. Ми щиро радіємо успіхом нашого приятеля, Григорія Шведченка.

17-го січня. Увечорі одержав листа від Софії Парфанович. Читаю листа: »...Пишу ввечорі, коли вже приліг трохи ненажерливий демон руху й бігатні. Листа і поздоровчу картку отримала. Це було для мене свого роду екзотикою, оці старі англійські малюнки. Це, я думаю, ілюструє психіку народу, серед якого Ви живете...«

Далі: »Найгірше зі всього, що книжка «Загоріла полонина» не розходиться. На днях була я в Берстесгадені на святах і помітила, що одна книжка обслуговує великий гурт людей і другої ніхто не купує. На майбутнє буду ощадніша з авторськими примірниками, бо вони майже в цілості покривають запотребування публіки.

Друга моя книжка — знову новелі, вже вповні готова до друку, але хто і як її видасть — не знаю. Працюю над повістю, якої і так певно не видам, бо коли й де?»

Видавничі справи тепер стоять зовсім кепсько не тільки в Німеччині, а й тут, в Англії. Може за океаном, де існують вже старі українські видавництва, щось і якось можна видати. Європа ж, наша бідна Європа, української книжки тепер не видає, та все ж треба надіятися на краще.

23-го січня. Вчора і сьогодні працював над «Записками». Написав оповідання про свою матір. Щоб воно не згубилося, записую його до щоденника:

»Батько моєї матері, мій дід Остап Михайлюк, був собі працювितим господарем у селі Надлак на Херсонщині. Крім хати, поля та городу, мав ще кілька пар волів, кілька корів і аж п'ять дочок. Середуша з них називалася Ялина — це була моя мати. Мала вона ясні блакитні очі, високе чоло та довге хвилясте волосся, заплетене у дві коси.

Як пішов моїй матері двадцятий рік, вона поїхала до Одеси, »щоб — як тоді говорили — людей побачити і себе показати«. Того ж літа вона зустрілася з моїм батьком, що був тоді офіцером російської армії і постійно жив в Одесі. Зберігся родинний переказ про те, що коли батько з матір'ю брали в церкві шлюб, то »все місто« зійшлося дивитися на дуже гарну пару.

На весілля приїхали з села мій дід Остап і баба Килина. З'явилися вони між панами у тому вбранні, в якому звичайно ходили до церкви: у вишитих сорочках, баба в плахті і в керсетці, хусткою підв'язана. Полковник Галінковський під час обіду пробував насміхатися над дідом і бабою, але мій дід Остап вже не раз бував у бувальцях і знав, як з такими панами поводити себе. Як дійшла справа до подарунків, то всі присутні пани кидали на тарілку по кілька монет і рідко хто міг покласти червінця. Мій дід піднявся останній і сказав: »Дайте мені чисту посудину!« Йому подали порожню тарілку. Дід на очах усіх присутніх витягнув з-за пазухи великий засмальцьований кисет з телячої шкіри, не кваплячись розв'язав його і насипав з того кисету

повну тарілку золотих монет: »Ось на тобі, моя дитино — промовив — те, за що купуються титули й палаци. Круторогих волів тобі не треба, а це череп'я багато місця не займе!«

Кажуть, що полковник Галінковський спочатку був збентежений такою поведінкою »мужика« і коли всі присутні били дідові »браво«, то сидів понурий і насуплений, але потім пересердився і вже ніколи з дідом не жартував...«

24-го січня. Ще вчора дружина почувала себе зле. Сьогодні ж вона зовсім хвора. Був лікар і сказав, що післязавтра її заберуть до лікарні. Я залишуся сам.

26-го січня. Прийшов із фабрики і дружини вдома не застав. Сусідка дала мені листа, якого дружина написала вже в лікарні. Читаю: »Завтра я йду на операцію, лише не знаю о котрій годині. Весь день болить голова. Погано«.

В хаті холодно і непривітно.

Одержав листа з Лондону, в якому написано, що 29-го січня ц. р. в приміщенні СУБ-у відбудуться надзвичайні загальні збори Товариства письменників і журналістів. »...Звертаємо увагу членів Товариства, що справи дуже важливі, а тому просимо прибути до Лондону обов'язково...« Я нікуди не поїду тепер.

27-го січня. Як повернувся з фабрики ввечері, то відразу ж поїхав до лікарні. Дружина вже по операції, бліда і майже непритомна. Спитався сестри: як з дружиною? А вона мені: »All right«, і на тому наша розмова закінчилась. Лікаря вже не було і я нічого не довідався.

Сьогодні на фабриці робітники питали мене про дружину і висловлювали співчуття. Добре ставляться до мене сусіди і навіть намагаються дечим допомогти. Це гарно з їхнього боку.

4-го лютого. Увечері був у лікарні. Дружині краще, вона вже читає книжки і розмовляє з своєю сусідкою по ліжку, полькою.

Одержав листа від Олекси Раня, він пише: »...Я хотів був приїхати до Англії, але не вдалося. Тепер не знаю, куди поїду, власне — куди мене повезуть? Говорять про те, що в скорому часі з нашого табору має виїхати багато людей, то може і я в тому числі...«

Велика шкода, що Англія вже не бере наших людей з таборів у Німеччині. Нехай би їхали сюди на »коттон-міл« — веселіше було б працювати.

8-го лютого. Дружина все ще в лікарні. Мені тут докучають самота і турботи про господарські справи. Минулої неділі пробував продовжувати свої »Записки«, але нічого не виходило...

Увечері одержав листа з Німеччини від М. Ш., він пише: »Давненько я вже Вам не писав, бо життя таке буденне, що писати немає про що. А оце ще був занедужав і пролежав півмісяця хворий. Якось дуже вбого минули наші свята. Прийшов Новий Рік, а що він нам приніс? Хіба що злидні в латаній торбі, як писав колись наш Тарас Шевченко...«

Далі: »Багато наших людей їдуть до Австралії. Кажуть, що там ніби краще, ніж в інших країнах. У Німеччині сидіти нічого. Зі Сходу погані чутки. Коли б часом лихо не захопило зненацька...«

Оце такі листи з Німеччини... Радити немає чим.

17-го лютого. Їздив до лікарні. Дружині вже значно краще. Є надія, що вона невдовзі вернеться додому. Коли б швидше!

Одержав листа від Софії Парфанович. Читаю листа: »...В небагатьох вільних від фаху хвилинах я писала, а тепер вже довший час не пишу. Чому? Не вірю, що видам ще коли-небудь, бо видання коштує великі гроші, а їх немає...«

Далі: »...Є в мене повість, що лежить великим вантажем на мені. Якийсь час працювала з цілим самозаперттям і не бачила світу. Потім нагло я так наче б проснулася і протверезіла та зрозуміла, що не видам її вже в Європі і потім мабуть вже ніде. І нагло осточортіла мені ціла література, ціла самота, ціла лікарня, Авгсбург, Європа і хотіла б я вже їхати, але куди?!«

Далі, згадавши свої родинні справи, Софія Миколаївна пише: »Думаю, що Ви теж в чужині навчилися краще цінити вірне серце своєї дружини, краще розуміти вартість хати і родинного затишку«.

Лист кінчається так: »Отакі мої справи. Хіба досить написала про себе? Ато вже ніч, а я б'ю на машинці, аж гомін іде по лікарні. Буду кінчати...«

Разом з листом прийшла і книжка: »Загоріла полонина«. Бойківські оповідання. З таким підписом: »Олексі Степовому на спогад про Авгсбург і наші розмови про бойків. З дружнім привітом. Софія Парфанович. Авгсбург, 13. 2. 1949«.

Щиро дякую шановній Софії Миколаївні за такий цікавий лист і за книжку.

19-го лютого. Нарешті дружина вдома. Це добре! На роботу вона ще не піде, але вдома вже господарювати зможе. Тепер надворі холодно, мороз, а в нашій хаті весело горить вогонь у каміні, тепло й затишно.

Одержав листа від Олексі Рая, він пише: »Ми думаємо повернути український «літературний світ». Я щойно закінчив писати програму «Об'єднання українських письменників світу». Ідея Івана Манила! Членами Об'єднання будуть письменники-українці, що живуть у різних країнах Європи й Америки. Ви — представник Англії«.

Я думаю, що це жарт. Читаю листа далі: »Юрій Буряківець незабаром від'їздить до Америки, Олексі Запорізький від'їхав до Бразилії, Юрій Балко також іде незабаром до Америки — це еміграційні новини. Літературні ж новини у нас тут такі: вчора Василь Чапленко читав свою бурлескову поему «Ісько Гава». Я дав пропозицію, щоб він змінив назву на «Гуляйпілля». Він, здається, так і зробив.

Проф. Петро Одарченко зробив реферат про «Боярину» Лесі Українки. Реферат був цікавий. Виступаючи, я сказав, що українці-мужчини віддали свою роль жінкам. Насипались на мене, як мухи восени, ледве відбився«.

21-го лютого. Одержав короткого, але дуже приємного листа від Юрія Буряківця. Він пише: «Я, покищо, знаходжуся в Німеччині. Якщо вдасться, то швидко виїду до Америки. Вже на новому місці думаю підтримувати листовний зв'язок з Вами. Дуже шкодую, що Ваша дружина лежить хвора. На чужині хворіти — це велике нещастя. Я оволодів трохи англійською мовою і вже читаю книжки. Думаю університет закінчити вже за океаном. Бажаю Вам сил і здоров'я в Англії. Привіт і шана від Івана та Ліди Манилових!»

24-го лютого. Дружина одержала листа від нашого приятеля Олексі Рая, він пише: «Уявіть собі, що я приходжу до Вас у лікарню, сідаю біля ліжка і говорю з Вами. Ось, що я сказав: Україна — найкращий край у світі, але по ній прокотилося грубе колесо історії. Україна — це ще сьогодні всесвітнє Розп'яття, Голгота, на яку не хоче дивитися збайдужілий світ, але вона — наша Батьківщина — зберегла велику душу, як ніхто. Та душа, як підземне джерело, живить нас усіх великим щирим духом. Нас — вигнанців з Рідного Краю. Ми взяли торби і пішли на вигнання тому, що занадто сильно любили свою Батьківщину і тепер тиняємось по чужих світах та підриваємось на чужій роботі...

Вибачте, будьте ласкаві, за такий сумний лист, але так мені хотілося це Вам написати. Якщо Ви вже здорові і маєте настрій, то напишіть мені щось цікаве про англійців і англійок: як вони проводять час, як живуть в своїй туманній Англії, як ставляться до нас чужинців. Все опишіть, будьте ласкаві.

Я згадав тепер, як ми втрюх колись перепливали якусь річку, ночували на соломі в Штоках і цілий день нічого не їли. Пам'ятаєте?»

Так, пам'ятаємо! Ми справді з Олексом Ранем багато мандрували, переживали скруту і він завжди був добрим товаришем в біді.

1-го березня. Сьогодні рівно рік, як ми в Англії. Цей рік не був надто легким для нас. Дружина підірвалася на тяжкій роботі і змушена була йти на операцію. Що буде далі? Що нас чекає в майбутньому? Нічого невідомо!

12-го березня. Сьогодні ми з дружиною їздили до Менчестеру і там купили друкарську машинку «Ремінгтон» — це річ дуже мені потрібна. Я вже довгий час мрію мати друкарську машинку. Нарешті маю, але вона з англійськими літерами і треба їх змінити на українські. Літери я вже маю, а майстра знайду.

Заходили до Українського Комітету, бачились із своїми людьми і приємно провели цілих дві години. Кажуть, що дехто з наших уже доробився і збирається купувати власну хату в Менчестері, а в Рочдейлі є такі, що вже купили. Наші люди багатіють. Щастя їм, Боже!

19-го березня. Сьогодні тут у нас, в Олдгамі, була Академія на честь Тараса Шевченка. Академію організував Громадський Комітет. Мене запросили прочитати доповідь і я сьогодні прочитав: «Тарас Шевченко

і Україна». Людей було багато: повна заля. Перед такою численною аудиторією виступати було приємно.

Пан Починок продеклямував вірша: »Ще як були ми козаками...« Потім виступив Григорій Шведченко і проспівав дві пісні на слова Тараса Шевченка: »І золотої, і дорогої« та »Три шляхи«. Публіка віддячилась йому рясними оплесками.

Академія відбулася дуже добре. Коли вже все закінчилось, люди ще довго не хотіли розходитись: стояли і говорили, ділилися враженнями. Ми прийшли з дружиною додому вже о 10-тій годині вечора.

Коли вже були в хаті, до нас зайшов серб Райко і його дружина Анніца. Ми розповідали їм, хто такий Тарас Шевченко і чому ми, українці, кожного року вшановуємо його пам'ять. Вони слухали нас із зацікавленням.

24-го березня. Нарешті моя друкарська машинка готова: вже друкує українськими літерами. Я приніс її додому і поставив на свій робочий стіл. Можу тепер друкувати. Насамперед надрукую свої »Записки«, а потім щоденник за минулий рік. Тепер з моїм писанням підуть справи краще.

Увечорі бачився зі своїми людьми. Настрій у них кепський, життям не задоволені. Якось ми тут не можемо пристосуватися до життя. Це погано. Мусимо ж тут жити, мусимо працювати і щось робити для своїх людей, для громади. Мусимо! Бо інакше загубимось для свого народу. А ми ж тут не заробітчани, а політичні емігранти. Про це не слід забувати.

30-го березня. Одержав листа від Софії Парфанович, а разом із листом прийшла і її книжка: »Інші Дні«. Новелі й нариси. Книжка підписана для мене так: »Олексі Степовому з дружнім привітом. Софія Парфанович. 25. 3. 1949«.

Читаю листа: »...Так ото друга збірка перед Вами. Здається мені, що з тих новель Ви нічого не знаєте...«

Далі: »Живу в лікарні, як в монастирі. »Зомме-Казерне« виїхало і я так начеб втралила близьких людей. Отак самотньо я жила тільки один рік колись в Тіролю. Потім знайшла своїх людей, я начеб ожила і зрозуміла, яка страшна річ отака повна ізольованість. Я вирішила, що ніколи не відірву себе від громади. А це, бачите, як життя склалося. Тепер і решта наших людей виїхала звідси, а я залишилася сама, і хто зна, як довго це буде.

Назагал всі виїждять за океан і то так несамовито масово, що аж лячно стає. Начеб погоня яка за ними гналася. Вже давно немає усіх тих наших спільних знайомих, що ми з ними дружили чи сварилися. Ще залишилася оця тільки горстка таких, що через хворість дітей, або через старість, не виїждять ще, але й вони вже мають різні офідавіти, ашуранси, чи як його там? А я, знову через свою відокремленість, сиджу і не знаю: куди і як? Та треба буде якнебудь до Америки вибратися, бо в Канаді немає чого робити... Лікарів там не пускають, та ще жінок«.

Ще далі: «...Вирішила покінчити з літературою. Потім прийшла весна, моя стара жеруча самота підступила до серця і я стала писати — от так собі: про все і нічого, про будні... Отак собі пишу для себе, що власне і не вимагає друкуватися. Пишу, щоб душі стало легше. А що там у Вас? Як виглядає весна в Англії? Які квіти в городцях цвітуть, у лісах чи гаях? Що ж Ви робите тепер поза працею?».

Розглядаю книжку. Тут є надруковані три великі оповідання: «Благословенна ніч», «Інші дні» і «Демон». Кожне з цих оповідань ділиться на кілька менших, і кожне з них має свій окремий заголовок. В кінці книжки надрукована стаття якогось Гр. Шевчука: «Третя збірка оповідань Софії Парфанович». В цій статті є таке місце:

«Більшість наших реалістичних творів останнього часу має характер або щоденника, або етнографічного запису. Не вільні від цих рис і перші дві збірки оповідань Софії Парфанович. «Ціна життя» до певної міри становить собою сторінки з щоденника молодой лікарки. Часом зовсім лірично-настроеві, часом — запис вражень з навколишнього життя. В осередку їх — передусім самовияв авторчиної душі. У «Загорилий полонині» авторчиним пером водить бажання не так виявити себе, як закріпити на папері кусочок землі української — рідну їй Бойківщину».

Далі: «Нова збірка оповідань Софії Парфанович має деякі нові і цікаві риси, в яких можна вбачати початок майбутньої синтези, деякі риси нові для авторки і відродження деяких старих наших літературних традицій».

Стаття кінчається так: «А для читача... ми можемо сказати, що збірка ставить перед ним ті проблеми, які його хвилюють, показує йому героїв, близьких йому, тонко розкриває красу своєї і чужої природи і будить у ньому згадку про покинуту Україну, приносить частку аромату її околиць і її життя і тим самим кличе завоювати Україну знов для її народу».

Отже, рекомендація добра. Треба буде книжку прочитати.

1-го квітня. Одержав листа від Тодося Осьмачки, він, як звичайно, на все нарікає і на всіх жалується. Читаю листа: «Я уже у восьмому таборі і то в польському. Перші сім таборів були українські і що ж, я шукав спокою для творчості, а бачу, що треба перестати це робити і починати кричати: «Гвалт, рятуйте!»

Українці завжди мені давали окрему кімнату, але конче із страшенним гуркотом, грюками і гармидируванням. Так в однім таборі я мав кімнату між двома таборовими коморами, з 5-ти годин ранку до пізнього вечора не мав змоги навіть листа написати, чи щось прочитати, а не то щоб ще думати над твором. В іншому таборі все так виходило, що я ходив голодний. А в передостанньому українському таборі, що є зразком для всіх інших таборів, то я мав кімнату, під якою училась таборова оркестра грати, а напроти дверей стукали шевці молотками. Вночі я завжди прокидався від раптового гуркоту, що був сигналом для моєї сусідньої кімнати, в якій зараз же починали клепати в залізо. А коли

цей «коваль» утомлявся, то починала «працювати» друга сусідня кімната. І коли вже я був абсолютно витрушений від нічних настроїв, які могли стати ґрунтом для творчої мрії, — затихало.

І отак організована «свідома» праця чистіїв духа у всіх таборах без винятку провадилася. Скаржився я голові еміграційного нашого уряду, В. Мудрому, і він двічі вміщувався в це діло листами. Проф. Л. Білецький теж старався аби мое становище яко письменника поліпшити. А він був референтом освіти на всю еміграцію. Ці втручання не помогли. Писав я листи про такі вчинки української таборової адміністрації в газети «У. Вісті» і «Трибуна», але хлопці посоромились таке вивертати на Божий світ».

Бідний він чоловік — цей Тодось Осьмачка! З таким химерним, абсолютно не вживчивим характером, мусить жити в таких складних еміграційних умовах.

Він пише: «Українці завжди мені давали окрему кімнату». І це в таборах, де в одній кімнаті живе по кілька родин навіть з малими дітьми, — йому ж, самотньому чоловікові, дають окрему кімнату, а він ще й не задоволений. В таборі він шукає ідеальних умов для творчості. І докотився, як кажуть, до рубчика: пішов до поляків, український письменник, та ще й хвалиться цим!

3-го квітня. Сьогодні прочитав статтю д-ра Н. Баженова: «Хворі письменники та їхня патологічна творчість». Автор вважає, що для того, щоб проаналізувати твір необхідно знати його автора і умови творчості. Необхідно вивчити самого письменника в його середовищі, в його родині, знати його смаки і звички. Треба знати все його життя і тільки тоді можна уважно розглядати кожну написану ним сторінку, бо творчість — це наслідок різноманітних внутрішніх і зовнішніх факторів життя та діяльності автора.

Далі д-р Баженов пише, що психіка людини взагалі, а зокрема її інтелектуальна сфера, це діяльність синтезуюча, об'єднуюча, сполучаюча окремі елементи духового життя. Ці елементи самі по собі мають постійне прагнення єднатися в групи, що утворюють системи вищого порядку, де і починається творчість.

Стаття цікава. Я прочитав її з великим задоволенням і користю для себе.

16-го квітня. Сьогодні знову одержав листа від Тодося Осьмачки і він знову жалується та нарікає. Пише: «... І ось в атмосфері безправ'я письменника появились просто охотники вести агресію на одного з «українських писателів» аби добити. З ними перегукуючись, повилазили із тьми нашого життя і мародери рідні. Так я видав книжку «Старший боярин». Склав умову, аби мені дали і костюм до гонорару. Але книжка вийшла, а костюма не дали... Але видавці самі не оддали мені матриць, і ось у половині вересня минулого року вийшла моя книжка другим накладом, бо абсолютно розійшлася за перших три місяці. Коли випускали її другий раз, то мене не питали і в умові першій на це не було дозволу. Я звернувся з протестом. Вони мені

відповіли: «Ми затримали перший наклад, аби його пустити на ринок після грошової реформи». Але грошова реформа відбулася в кінці мая, а вони книгу пустили на ринок в половині вересня. Я бачу, що нічого не зроблю і прохав віддати мені матриці. Вони мені матриці не віддали.

Так і лишилося у видавців — видавати книжку досхочу. І я від такого жаху перейшов без копійки грошей у польський табір у Беблінгені. Поляки дали кімнату і поводяться зі мною, покищо, поджентлменськи. Але у них я ще себе ні разу не почував творцем, хоч уже у Штуттгарті написав четверту частину повісті з життя наших людей під советами, бо в них, хоч і не «організована», але така сама гуркотня, як і в українських таборах була».

Далі Тодось Осьмачка пише, як він захворів і потрапив до лікарні. «Ліків я не знайшов, але опинився у вирі подій. І аж тепер це все мені страшенно припекло. Я пішов з польського табору в діпівську лікарню. Вона німецька. Мене поклали у палаті і не дали больничної білизни. Найшли, що у мене склад крові найкращий між усіма хворими. І шлунок здоровий. Але їсти давали юшки німецької картопляної і манної каші. Від цієї їжі я за чотири дні охляв.

В додаток склад хворих попався «організований», бо, як починали зранку розмовляти, то вели настирливо свою голосну балаканину до десятої години вечора. Думати не можна було, читати не можна. І я знов став перед фактом, що гасителі нашої культури знають, кого деструктувати.

Я не витримав і спитався лікарки: «Чи будуть у понеділок мені просвічувати печінку?» — з якою я і прийшов до них. А вона відповіла: «Ні!» Я почав її просити відпустити мене з лікарні до того терміну, коли почнуть фотографувати печінку. Вона щось відповіла. Я не зрозумів. Крім того, там молоді лікарі на диво не вміють збирати аналізи.

Все це мене змусило піти самовільно з лікарні, аби прийти у вівторок на фотографування, що мало тоді бути. Прийшов у вівторок. Лікар Далматі, венгерець, мене звільнив з ніяким правом вступу до інших «ДП»-івських лікарень. Слово чести, все це чистісінька правда. А в мене болить, у мене в роті без перестанку гірко, і я опинився в такому стані. Українці мені зараз так допоможуть, як і творити, а чужинці продовжують далі своє... І у мене завтрішній день малюється словами Франка:

Доки будемо самі себе ми жерти,
Доки будемо ми на одинці мерти.

Я українська людина і український письменник. Я глушився советськими тюрмами десять років. І зараз загнаний під спід громадського життя і відти живим похований стукаю у накриття цієї страшної домовини: «Громадо українська! Чи ти еси ще?!» Бо якби була, то рятувала б своїх письменників, які на еміграції мають підсоветську долю.

У нас і так мало духової сили, а як ця, що є звітріє, то чим же страва нашої душі осолиться?!«

З глибокою пошаною Тодось Осьмачка,
року 1949, Лютого 23.

Далі є така приписка: »Будь ласка, як прочитаєте, то перешліть ці листи до п. Д. Я не знаю його адреси. Бо справді я закручений у якогось емігрантському лабіринті, і треба, коли не Геркулеса, щоб рятував, то принаймні ниток Аріяди.

Вітаю Вас і Вашу дружину. Т. Осьмачка«.

»П.С. Більше вже з цього приводу я не буду писати нікому: дуже вже мені боляче від цього«.

Постараюсь знайти адресу і переслати цього листа так швидко, як зможу. Я думаю, що для Тодося Осьмачки є тільки один рятунок: треба йому їхати за океан. Там наших людей є багато, то може хтось ним заопікується. У Німеччині тепер кожний з наших людей має досить і своїх власних турбот.

24-го квітня. Сьогодні наш український Великдень. Зранку ми з дружиною їздили до Менчестеру і були в православній церкві. Людей було багато. Гарно співав хор. Богослуження закінчилось біля 2-ої години по полудні.

З церкви ми поспішали якнайшвидше добратися до домівки СУБ-у, бо там мене вже чекали, я мав читати доповідь: »Великодні звичаї в Україні«.

Коли зайшли до залі, то вже застали багато людей. Я підійшов до столу, витягнув з течки папери і приготувався. Керівник СУБ-у сказав кілька вступних слів і представив мене слухачам. Після нього виступив я і почав читати доповідь. Читав хвилини 40. Я думаю, що доповідь була успішною. Слухачі виявляли зацікавлення тим, що задавали питання. Дехто виступав і говорив, що такі доповіді треба читати частіше, щоб пригадати нашим людям народні звичаї, що їх треба зберігати тут, на чужині. Особливо корисні такі доповіді для нашої молоді, яка вийшла з дому ще замолодою, щоб з власного досвіду знати і розуміти значення народних звичаїв.

З Менчестеру повернулися додому о 6-тій годині ввечорі, а о годині 8-ій до нас прийшли гості: пан Н. з дружиною. Ми дуже приємно провели час. Пан Н. дуже добрий майстер розповідати про своє дитинство, про юнацькі роки і про своє село, своїх батьків і всю родину. Слухати його дуже цікаво і я радив йому записувати свої спогади, як пам'ятку для своїх дітей та внуків.

Отже, день сьогодні почався і закінчився дуже приємно.

(Далі буде)

Петро РОЄНКО

КОРИФЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

(У 200-річчя з дня народження Івана Котляревського)

*»Будеш, батьку, панувати
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!«*

(Т. Шевченко)

I

9-го вересня 1769 р. у Полтаві народився Іван Котляревський. Коли в Полтаві відкрилася семінарія, в ній учився і десятирічний у той час Іван — майбутній основоположник нової української літератури, розвиток якої силою припинила російська царська влада в Україні. У семінарії навчали загальноосвітніх предметів, латинську, грецьку, російську, французьку і німецьку мови; вивчали тут і твори римських класиків, теорію віршувань. Цілком можливо, що Іван Котляревський знав «Енеїду» Віргілія з оригіналу, а коли пригадаємо, що «ще юнаком Котляревський мав особливу пристрасть до віршів і вмів до всякого слова мистецьки добирати дотепні рими, за що друзі називали його «рифмачем», то стає майже очевидним, що перелицювання «Енеїди» — це цілком самостійний твір Котляревського.

Навчання в семінарії І. Котляревський не закінчив з невідомих причин. Потім бачимо його на посаді канцеляриста в Полтаві, а згодом — губернського реєстратора. Ця праця дала Котляревському можливість добре вивчити характер і поведінку різних прошарків рідного народу, що згодом він влучно й дотепно використав у своїх творах.

Через деякий час Котляревський стає «вчителем у поміщицьких маєтках Золотоніського повіту». Праця в селі дає письменникові ще один важливий досвід: пізнання народного життя, в якому він брав не тільки активну участь, а й «уважно слухав і записував пісні та слова, вивчав мову, спостерігав звичаї, повір'я, обряди українців, ніби підготовляючи себе до майбутньої праці», на патріота свого рідного українського народу. Саме в ці роки Котляревський почав писати свою поему «Енеїда», бо — як показують найновіші дані — «на одному з найдавніших списків «Енеїди» стоїть дата 11 жовтня 1794 року»...

Ближче не відомо, з яких причин Котляревський вступив до війська, кадетом якого він став 1 квітня 1796 року. У вільні від служби години Котляревський далі пише свій твір «Енеїду». А тим часом перші три частини цього твору пішли по руках — «поширювались у списках. Один з таких списків потрапив до рук Максима Парпури», який пізніше був професором Харківського університету. Заходами і коштами М. Парпури видано ці перші три частини «Енеїди». Але Котляревський не був цим фактом дуже захоплений, що пізніше висловив у цьому ж

творі. Тяжко судити, чи справедливо поставився Котляревський до свого популяризатора. Треба припускати, що М. Парпура цинив твір І. Котляревського як якісну літературну працю, а тому відважився заризикувати коштовною справою. Поема мала великий успіх. Кому не вдалося дістати її в книгарні, той намагався мати бодай відпис, тому М. Парпура перевидав поему вдруге в 1808 році.

В 1804 році Котляревський написав «Пісню на новий 1805 р.» У 1806 році почалася російсько-турецька війна, а після її закінчення, у січні 1808 р., Котляревський вийшов у відставку.

Не без підстав можна сказати, що досвід у війську письменник перетілював у батальні картини і епізоди в останні частини своєї «Енеїди». В цьому йому допоміг ще один факт. У час військової служби, Котляревський мав нагоду зустрітися із запорожцями на Дунаї, яких потім зобразив в образах мандруючих троянців, до чого запорожців примусила цариця Катерина II, зруйнувавши підступно Запорізьку Січ.

З 1810 р. І. Котляревський працює завідувачем Полтавського Дому. До цього середньошкільного закладу приймали дітей різного соціального походження. На основі творів можна судити, що Котляревський був доброю, гуманною і справедливою людиною, з чого користали учні та й сам завідувач: за працю в Полтавському Домі Котляревського підвищено до чину майора та нагороджено брильянтовим перстеном й призначено пенсію понад платню».

Крім літератури, Іван Котляревський не тільки любив, а й високо цинив театральне мистецтво і був добрим знавцем цієї галузі української духової культури. І цілком заслужено у 1818 р. його призначено на директора театру в Полтаві, де він був рівночасно мистецьким керівником. Для цього, можливо, театру письменник написав дві п'єси: «Наталка Полтавка» (1819 р.) та «Москаль чарівник» (1819 р.). Вони вперше були поставлені в Полтаві в 1819 році. Крім цих творів, відома ще інтерпретація «Оди Сафо» Котляревського, яка появилася 8 березня 1817 року.

У 1827 році Івана Котляревського призначено на посаду куратора Полтавської благодійної установи. На цій посаді він пробув до 1835 р., а потім вийшов у відставку.

Тепер письменник готує до друку свої твори, допомагає складати словник української мови, складає словник до своєї «Енеїди», записує українські пісні, приказки, прислів'я. Все це народне надбання Котляревський майстерно використав у своїй літературній творчості.

Ще досі не вдалося встановити, коли поет закінчив свою «Енеїду». На підставі деяких даних можна уважати, що вона була готова в 1827 році, бо з листа з цього ж року довідуємось таке: «Він (Котляревський, — П. Р.) просив мене запропонувати книгарям московським, чи не бажають купити повну його перелицьовану «Енеїду» на одне видання або у вічне і спадкове володіння... Поема ним доведена до кінця; до неї додано словник малоросійських слів і виразів, які зустрічаються у ній; за все це він просить 2000 карбованців»¹. Та не довелося Котля-

¹ П. Волинський: Іван Котляревський. Київ, 1969 р.

ревському побачити надрукованою у повному вигляді свою «Енеїду», вона побачила світ у 1842 р., в Харкові, і складалася з шести частин. Щоправда, за життя письменника друкувалися з п'ятої і шостої частин «Енеїди» лише уривки: з п'ятої в журналі «Соревнователь», а з шостої в альманасі «Утренняя звезда» (Харків, 1833 р., кн. 2).

У 1837 році письменника відвідав відомий фолклорист і мовознавець І. Срезневський. Можливо, що при цьому знайомстві Котляревський передав Срезневському свої п'єси для видрукування. «Наталку Полтав-ку» надруковано в альманасі «Украинский сборник» (Харків, 1838 р.), ще за життя письменника. «Москаль-чарівник» вперше побачив світ у цьому ж збірнику (в 1841 р.), але автора вже не було серед живих.

Помер Іван Котляревський 10 листопада 1838 р. в Полтаві, де й був похований. Вся Полтава прощала свого улюбленого сина... «Жив він скромно і просто. Був душею всякої бесіди, мав чудовий дар розповідати розумно — часто серйозні речі, весело, жартував без усякої глумливості, завжди до речі наводив прислів'я і різні вирази з книг, іноді цілий роман... цитував багатьох письменників». Відзначався гостротою розуму, добротою і гуманністю, був шляхетним і виступав проти людської низькості й підлості. За це його шанували друзі і знайомі, а за свою літературну творчість став безсмертним. Таке правдиве призначення кожного великого письменника, бо саме завдяки їхній творчості нація стає невмирущою.

II

«Енеїда» — талановитий твір, наскрізь оригінальний і самобутній, а тому всякі накидання думки про те, що вона постала під впливом «російської літератури» зовсім не обґрунтоване і є нічим іншим, як політичною агітацією, що завжди практикується в т. зв. радянській дійсності.

«Енеїда», як і інші твори Івана Котляревського, пов'язана з ранішою і тогочасною літературою. Щоправда, друкованих творів української літератури в той час було небагато, але чимало з них поширювалось у відписах. Іван Котляревський міг знати твори І. Некрашевича, Г. Кониського, філософа Г. Сковороди, численні твори бурлескно-трагестійного жанру, міг бачити у вертепному театрі гумористично-сатиричні інтермедії та інтерлюдії². І так, наприклад, можна бачити спільність між великодньою віршею, що приписувана Антонові Головатому:

Того святці, попи і ченці не минали шляху,
Хвилозопи, крутопопи набирають жаху... —

і картиною пекла у Котляревського, де також перебувають:

І всі розумні філозофи,
Що в світі вчилися мудрувать;

² Іван Котляревський: Твори. Київ, 1963 р.

Ченці, попи і крутопопи,
Мирян щоб знали научать...

»Енеїда« пов'язана з українською усною творчістю, яка в той час існувала в Україні, але це не означає, що вона не є виключно оригінальним твором цього жанру. »Енеїду« сміливо можна назвати своєрідною енциклопедією життя і побуту України кінця 18-го і початку 19-го століть. Енциклопедією гумористично-сатиричною, що відповідало одночасно і обраному травестійно-бурлескному жанрові і національному характерові гумору українського народу...

При цьому треба відзначити, що Іван Котляревський глибоко любив свій народ, його історичні традиції та й сам пильно працював над вивченням української культури. Взявши це до уваги, зовсім безпідставним є закид, що він ніби насміхався зі свого народу. Зілюструймо це твердження хоч одним прикладом. Ось як зображує письменник українське козацтво:

Так вічної пам'яті бувало
І нас в Гетьманщині колись,
Так просто військо шикovalo,
Не знавши: стій, не шевелись;
Так славнії полки козацькі
Лубенський, Гадяцький, Полтавський
В шапках було, як мак, цвітуть.
Як грянуть, сотнями ударять,
Перед себе списи наставлять,
То мов мітлою все метуть.

Поданий уривок з поеми аж ніяк не можна назвати жартівливим образом. І це не є виняток! Письменник показує прикметні риси нашого національного характеру, з будуючим гумором; зображує народні звичаї: вечорниці, ворожіння, похорон, поминки; описує одягу, страви і напої, танці й розваги, музику, пісні, живопис, імена та назви місцевостей тощо. Все робить із метою виявити характери своїх земляків, що є героями поеми...

»Енеїда« — свідоцтво багатства української мови. І вже хоч би тому І. Котляревського цілком справедливо вважають засновником новітньої української літератури, бо він не тільки зробив народну мову мовою літературною, а й старанно, філігранно обробляв і вдосконалював її, підсилюючи стиль поеми багатством тропів, синонімів, порівнянь тощо; поєднуючи все це з елементами старовинної української літературної традиції.

Віршувана форма »Енеїди« на той час, коли поема з'явилась у світ, була для українського письменника великою новиною. Десятирядкова строфа з правильним і суворим чергуванням рим, чотиристоповий ямб, легкий та дзвінкий, нічого спільного не мають із силябічним у своїй основі, не цілком тонізованим, віршем Некрашевича та анонімних авторів бурлескної літератури. Все це для сучасників Котляревського »було справжнє версифікальне диво« — стверджує тонкий знавець

літератури Микола Зеров. Не зважаючи на деякі невеликі хиби в мові та віршуванні, він зараз же додає, що Котляревський «вміє надати їм легкості і мелодійності... Найбільша заслуга мови Котляревського — це надзвичайне багатство її словника... Котляревський знав ціну своїм скарбам і любив їх показувати... Це мова конкретна, влучна і образна. Порівняння Котляревського прекрасно віддають народну психологію... Котляревський був великим майстром «травестійної» мови і на довгий час утвердив її в українській літературі».

Інший літературознавець³ уважає, що «Енеїда» захоплює читача мовою, зображенням побуту, історичними українськими «подробностями та деякими формальними деталями стилю». Котляревський зумів використати у своєму творі все із «надзвичайно барвистого, багатого та гнучкої мови»; він «кохається в синонімах, вживаючи всюди для кожного й найзвичайнішого поняття по можності щоразу іншого слова. Його словник невичерпальний... Котляревський ніби хоче подати в своїй поемі повний лексикон української мови свого часу... Його мова не завжди чиста. Маємо в ній чимало церковнослов'янїзмів, які, що-правда, тоді напевно ще були живі в українській мові, а почасти належали до мови школярів, семінаристів, з якої Котляревський бере рясно вирази... Не менш цікава і фразеологія Котляревського — різноманітність мовного виразу, в якій він теж використовує скарби української мови якнайширше...»

Драматичні твори Котляревський написав для Полтавського театру. В одній з російських п'єс, «Козак-Стихотворець», виявлено поверховість і карикатурне трактування українського життя. Щоб це спростувати, Котляревський написав «Наталку Полтавку», де й є вказівка щодо причини постановки цієї оперети... Пригадаймо розмову Виборного з Петром про харківський театр:

Виборний: Розкажи ж, що вони робили, що говорили?

Петро: Співали московські пісні на наш голос. Климівський танцював з москалем, а що говорили, то трудно розібрати, бо цю штуку написав москаль по-нашому і дуже поперевертав слова.

Виборний: Москаль, нічого ж і говорити. Мабуть, вельми нашкодив і наколотив гороху з капустою...

Розмова йде далі і Виборний все ще не заспокоюється:

Виборний: От то тільки нечепурно, що москаль взявся по-нашому і про нас писати, не бачивши зроду краю і не знавши звичаїв і повір'я нашого.

Не тільки нечепурно, але й зовсім безлично писати про те, про що не знаєш. І щоб доказати москалеві його незнання, Котляревський написав свою «Наталку», бездоганно виправляючи заподіяну кривду... І своє завдання виконав успішно.

В чому ж причина успіху оперети? Поперше, глибоке знання українського побуту, спостережливість і вміння розпізнавати та відтворити життєву правду. Звернімо увагу лиш на мову — це жива тогочасна

³) Д. Чижевський: Історія української літератури. Нью-Йорк, 1956 р.

розмовна мова. У характеристиці дійових осіб нема перебільшень. І якби Котляревський не «розбивав живу розмову вокальними нумерами, що робить діалоги занадто штучними, та ще сентиментальне забарвлення романсів» — то оперета була б неперевершеною, хоч, тут же треба зазначити, у часи писання твору це сприяло популяризації «Наталки». Чому? Бо деякі місця оперети зігріті невимушеною теплотою почуття і ще й донині торкають навіть не дуже чуле серце.

«Москаль-чарівник» з художнього боку значно поступається своїй знаменитій літературній сестрі. «Наталка Полтавка» майже бездоганна в розумінні архітектури та художньої економії. Дія у ній розвивається швидко, всі повороти інтриги мотивовані — ніщо не порушує простого і ясного плану. Навіть розумування героїв, крім одного, що торкається харківського поставлення «Козака-Стихотворця», внутрішньо зв'язані з дією... »У «Москалі-Чарівнику» українського кольориту менше, гумор елементарніший, дія розвивається не так майстерно, діалоги не такі яскраві... При всіх тім з «Москаля-Чарівника» водевіль талановитий і жвавий, без різкого фальшу і надмірної карикатури... Коли порівняти «Москаля-Чарівника» з усією водевільною літературою, не минаючи легкого типу комедій, — нам стане ясно, що художні хиби «Москаля» — шарж, пересада — властиві всьому цьому літературному жанрові, а його сильні риси, як кольоритна мова і жвавий діалог, повинні бути поставлені на кошті літературного хисту Котляревського⁴.

Крім цього треба відзначити, що «театральні властивості п'єс та їх історична вартість і досі втримують їх у театральному репертуарі... Найсильніший бік п'єс — пісенні номери. Вони різноманітні — російські й українські, типові оперні чи водевільні номери, арії, дуети та ансамблі і наслідування народних пісень... Найліпші з них стали пізніше народними піснями».

Драматичні твори Котляревського цікаві і з погляду ідеологічного, а зокрема «Наталка Полтавка». Тут показано просвічений гуманізм його доби. У письменника перемагає чеснота і добро, переборюючи всі перешкоди. Герої добродішні й чутливі. Вони близькі до дійсності як мовно, так і психологічно, а тому мають національне значення — пробуджувати любов до українського народу. В цьому ще одна заслуга Котляревського супроти своєї батьківщини.

Підсумовуючи все сказане, Котляревський справедливо займає одне з найпочесніших місць в історії української культури. Він один з перших «проорав глибоку борозну на цілині нової української національної культури. Справу його продовжувало вже ширше коло її творців. Йдеться не про тих людей без таланту, які писали травестійно-бурлескні твори й інколи тільки компромітували українську літературу, а про тих, хто творчо й самостійно прокладав нові борозни».

Те, що зробив автор «Енеїди» і «Наталки Полтавки» житиме вічно в нашій історії, бо він справді перший проорав глибоку й широку борозну на цілині нової української літератури.

⁴) М. Зеров: Нове українське письменство. Мюнхен, 1960 р.

Д-р Володимир ЖИЛА

НОВІ ПОЕТИЧНІ ОБРІЇ

(Яр Славутич: *Завойовники прерій*. В-во «Славута», Едмонтон, 1968)

*Ні глум обмов, ні гордощі завади
Не вгнуть пряму, неначе промінь, путь...
Мене й на дальнім заході Канади
Нащадки зваги вдячно спом'януть.
(«Ювілейне», 1968)*

На долю Яра Славутича випали трудні роки. У дитинстві були вони соняшними, згодом стали жорстокими, зате багатими найрізноманітнішим життєвим змістом. З кожного періоду поет зумів винести життєві враження, передати їх у поезії та прийти до своїх, лише йому притаманних, висновків.

Його остання, сьома збірка поезій — «Завойовники прерій» — переносить читача в канадську далечінь, до нових поетичних обріїв. Збірка присвячена пам'яті перших українських поселенців у Канаді. У ній поет хоче до дрібниць, до найтоншого штриха охопити творчі зусилля українських поселенців, яких називає він завойовниками прерій. Їм належить «слава й честь», бо вони відкрили «канадські краї». Славутич яскраво підкреслює вартість цього неперевершеного подвигу:

Ваші руки на славу Канаді
Торували шляхи крізь гілля.
Хай не стане вам плуг на заваді,
Хай лягає вам пухом земля! (Стор. 3)

Поет повсюди знаходить красу, перевтілюючи її в глибинну істину життя. Цієї істини не можуть знецінити ні найтяжчі переживання, ні життєві випробовування, вона для поета надто дорога, виплекана його уявою, облита сльозами близьких і рідних — вона джерело його поетичного надхнення, первопричина мистецьких райдуг. Поет свідомий свого призначення, приймає його спокійно, розважно й невідклично:

Берімося, поети, до красних рим.
Хай славень дзвенить орачам старим.
Хай лине з Канади похвальний спів
Про піднятих прерій плугатарів! (Стор. 5)

У «Завойовниках прерій» Славутич яскраво національний. Він носить Вітчизну в своєму серці, у кожний рядок навантажує глибокий патріотичний зміст:

Поглянь же, Боже, в дальній край!
Пошли посланця в Україну —
Мечем вогненним покарай
Неправду люту, кривду тлінну! (Стор. 46)

Кращі поезії, а їх дуже багато в цій збірці, перейняті глибоким, майже пристрасним почуттям. Дуже часто окремі рядки перетоплюються в поетичному горнілі у візію, як от у поемі про А. Гончаренка:

Стоїть Агапій на горбі —
На гострім камені коліна.
І вікна в хмарах, жовті й голубі,
Йому вістять — не згине Україна. (Стор. 47)

Глибоку віру в силу духа українського поселенця виявляє Славутич у баладі «Трое». Балада цінна не лише формою, поетичним висловом, а й насамперед своїм змістом. Славутич уперше в літературі порівнює духову силу представників трьох народів, що прибули до Канади: англійців, французів та українців — в особах Джона, Жана й Івана. Мета цих трьох поселенців — подолати дикий канадський захід, повернути його для цивілізованого світу. Проте чванливі Джон і Жан не думають старанною працею виконати це завдання. Вони шукають приємного й легкого життя:

Та годі! Ліпше в Монтреаль
Вертаймося на пиво.
І стріне нас, немов на балі,
Не 'дна мамзель щасливо!.. (Стор. 11)

Серед цих обставин на всю величину виростає постать неспіливого Івана, душа якого чиста, а думки пройняті бажанням посвятної праці:

І пахла, пахнула земля,
Не знавши зроду плуга.
Йому ввижалася здаля
Рілля чорнява смуга. (Стор. 12)

Іван виявляє глибокі причини, чому він залишив рідний край, «свою далеку Галич». Він прибув сюди, щоб на розлогих степах Західньої Канади пізнати й відчувти волю, якої не знав на рідних землях. Крім того, у нього живе атавістичне прив'язання до матері-землі, що є частиною його світовідчуження. Не менше виявляється і його українське бажання не зрадити «слову», а виконати задуману місію. Іван важко працював, трудився довгі роки — зорав «тугі цілини прерій». Коли нарешті виконав це історичне завдання,

Тоді вернулись Джон і Жан
Вести ім'ям імперій. (Стор. 12)

У цих останніх рядках поет глибоко відтворив дійсність українського поселення в Канаді та вказав на його історичну вагу. Тут поет поновому подав образ українського поселенця, наповнивши його канадським змістом та емоціями. У постаті Івана він створив своєрідний характер, збагативши новими рисами один із найдавніших жанрів — баладу.

Славутич уміло використовує в поезії фолклорні засоби, зокрема жанр пісні. Вона в нього близька до народної своїми основними мистецькими компонентами. Наприклад, у романсі «Саскачеванка», до

якої С. Яремко склав музику, образ дівчини генетично пов'язаний з подібними образами у фолклорі. Ясна річ, що цей образ поетом своєрідно осмислений і сконкретизований вимогами смаку автора. Як невтомний шукач нових тем, нових ідей, Славутич дбає також про свою мистецьку зброю — мову.

На окрему увагу заслуговує вірш «Ювілейне», написаний 11-го січня 1968 року, коли поетові сповнилося п'ятдесят років. Славутич розкриває перед нами свій внутрішній світ:

Неопалима ватра самострати
Мого піввіку звагло відгула.
Дотла згорівши, з попелу зростати
І досягати високостей гла!

Мені доба, немов гранчасти жито,
Родила радість ваговитих слів,
Коли світами грала снаговито
Прадавня правда, як Орфеїв спів. (Стор. 21)

Цей вірш — приклад інтимно-філософської лірики, що з'являється в нових барвах і по-новому навітлює призначення поета. Мірою зростання поетичного таланту Славутича його зв'язок із суспільним життям дедалі стає глибшим та набирає по-мистецькому осмисленого змісту:

Я присягався краяти живу дич
І переможно братися добром.
О ні, недарма клекотав Славутич
Гінкою кров'ю під важким пером! (Там же)

У цьому монолозі поет уводить нас у сферу своїх роздумів, залишається віч-на-віч із читачем, домагаючись мистецької переконливості. Внутрішній монолог не є засобом саморозкриття, а скоріше авторським самовиразом відчуття ролі й значення поезії.

Поема «Скарга» найбільша розміром у збірці. Поет шукає «слідів отця Агапія» Гончаренка в далекій Каліфорнії. На широкому, епічному полотні розгортаються перед нами події з життя подвижника, що носив у серці «Україну-казку», вірячи, що Україна «не згине». Перший український емігрант в Америці для поета

Фантаст, мандрівник, визволу ратай,
Нащадок роду Богунів завзятий,

«древній Мойсей», що вперто йшов назустріч «явам свого життя». Це, без сумніву, повнокровний і багатогранний образ захисника української правди на американській землі. Славутич вдало показав шляхетність душі отця Агапія, борця з візією Мойсея, що

Будив оспалих і в снажній обнові,
Замість євшану й вірного гінця,
Палючим словом навертав до чину —
На чужині в потомстві без кінця
Плекати незнищенну Україну. (Стор. 42)

Але відмінні кінцеві рядки поеми; в душу поета закрадається сум, бо він не знаходить »священних слідів« отця Агапія:

Водою змило, мулом занесло
Нічого вже немає!

З уст поета виринається майже ремінісценція з Т. Шевченка, коли він у соромі накликає гнів на сучасників:

Коли ж вас Бог у гніві побатожить?
Коли чужий розвіється дурман? (Стор. 48)

Образ отця Агапія — це великий лірично-епічний портрет із тонким проникненням у психологію борця, що змальований з виразним нахилом до історичних деталей.

У циклі »Полярні сонети« поет досягнув значної різноманітності образотворчих засобів мови. Це виявилось зокрема в інтонаційно-синтаксичній будові, як і в глибині змісту. В кожному другому терцеті знаходимо вишукані заключні рядки, що влучно пов'язані з катренами. Сонети дещо статичні, не зважаючи на те, що поет розробляє їхню форму, постійно змагаючи до розгорнення напруженої думки.

Єдиний закид, який можна зробити поетові у цій збірці, — брак вступної статті, що пояснила б ті причини, що спонукали автора написати її, що вказала б на духові нитки, що об'єднують окремі вірші, сонети й поему »Скарга« в одне органічне ціле.

*

Як справжній мистець слова, Яр Славутич постійно шукає нових поетичних засобів, ключів до всебічного осмислення своєї творчості, до розкриття безмежного світу й пізнання душі своїх характерів. Славутич — поет, насамперед, героїчного крою — передає кожную подію чи явище в піднесеній урочистій формі. Мова поета відзначається багатством і розмаїтістю. В кожній його збірці знаходимо немало рідко вживаних слів чи навіть дещо з книжної лексики. Вживання цих слів, на нашу думку, не є для Славутича самоціллю і цим він, думаємо, не хоче »придбати своїм поезіям ще більше врочистості, героїчності, витесаності форми вірша...« тощо. Тут справа скоріше в нерозривності культурного розвитку людства та в актуальності здобутків справжнього мистецтва, яке поет прагне поглибити й поширити.

Яр Славутич, як писав свого часу Богдан Рубчак, це »людина дії — людина чину — поет«. Він наскрізь багатогранний. У його творчості домінує дбайлива поетична форма, велике багатство тем і напружена й витончена філософська думка. Поет освоює також тематику з далекого минулого, на якій зосереджує свою творчу увагу. З усього видно, що він має своє обличчя, думає по-своєму і творить на свій лад. Його віддзеркалення світу, його відчуття наскрізь оригінальні. Недарма в них проявляється справжня поезія — сутий вияв мистецької творчості.

Олекса РАНЬ

»ПІД МОСКОВСЬКИМ КАРАУЛОМ У ТЮРМІ«

(Про твір Олеся Гончара — «Собор»)

Початок твору «Собор» нагадує нам Гоголя із його: «Чи знаєте ви українську ніч? . . О, ні, ви не знаєте української ночі!»

Зникає відстань у часі та творчості Гоголя і Гончара, а появляється думка про дві душі чи двох Гоголів, двох Гончарів, двох Сосюр, двох Тичин, двох Рильських, двох Короленків та інших.

Дві душі в людині, що не роблять її ні більшою, ні багатшою, а перетворюють її на півлюдину. Або: дві душі, з яких одна справжня, але прихована, а друга блазеньська, але виявлена. Або — навпаки. Різниця лиш та, що Гоголь і його сучасники були значно меншими невільниками біло-чорної московської імперії, ніж Гончар і його сучасники у червоній московській імперії. Часи у в'язниці народів змінилися на тірше.

Тому Гончара розглядаємо теж як жертву і невільника, як людину з двома обличчями чи душами: людину українця-письменника і духового московського намісника та поганяча в Україні. І, як побачимо далі, його твір теж має двоє облич.

«Собор» нагадує вічно зелений, свіжий барвінок, що пробивається вперто крізь загуслу кров чужу і свою. А над ним — буре небо, бурі дими та червоні заграви. Це — Україна під чоботом московських наїзників: «Не било, нет і бить не может» та «тащить і не пущать» («Не було, нема й бути не може» та «тягнути й не пускати»).

Гончар змалював нам наддніпрянське селище Зачіплянку, приречену диміти сталеварнею. І, затаївши біль незчисленних глибоких ран, каже своїм персонажам усміхатися та радіти, ховаючи дійсність, щоб не накликати гніву придуркуватої Москви. А над самотою і приреченістю заводу, над його упослідженими робітниками та «облупленим» собором висить крик північного дикуна-поганяйла: «Давай, давай!..»

Гончар ніби дивується, що в ніякій книзі всезнайства (енциклопедії) не знайти Зачіплянки. А вона ж, мовляв, душею, серцем і тілом віддана будові соціалізму-комунізму. Очевидно, і «старшому братові» з Калуги, який хоче поневолити цілий світ.

Чомусь «Собор» нагадує мені малюнок Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові». Але «Собор» — сучасніший. Він нагадує: «Упосліджені й принижені недобитки-запорожці пишуть листа Леніну», або: «Січовики дякують товарищу Сталіну за те, що він не добив їх».

У малюнку Зачіплянки Гончар пішов далеко в минуле, навіть далі за малюнки-образи «Южної Росії» чи «Малоросії» з місячника «Вокруг света» («Довкола світу») за 1900-ий рік. Бо там — лагідна хліборобська Україна, показаний чужими і своїми куточок раю на землі, що дивиться у майбутнє, а тут — безнадійний хутір із зруйнованою душею й тілом, далека околиця неукраїнської України — голодна, боса, обкрадена, обдурена і безмовна.

До того ж — покiрна своїй долi. У Гончара Україна — не призначення, а — приречення. Це — в'язень, що мусить бути вдоволений своїм становищем.

Чого ж московські наглядачі, українського й неукраїнського роду, злякалися Гончарового «Собору»? Очевидно, не Гончара злякалися, а він — їх. Вони злякалися української людини, українського читача, якому піднесено й показано надто багато: його я. Гончар так захоплено проспівав про чар України, що зробив із неї загадку. А серед того чару і загадки живуть українці. Всі вони — жертви. Роздвоївши себе самогубно, Гончар не закликає України до боротьби проти тяжкої і найгіршої неволі, яка будь-коли існувала, проти червоної панщини, проте велич, чар і загадка України, її людей, природи і Дніпра, немов Євшан-зілля нагадують читачеві та питають його: «А хто ти такий? А чому ти такий? Чи в такому чарівному й багатому краю повинен бути раб? Чому люди тут не знають щастя?»

Часто-густо мова твору і дотепа — свіжі, сочисті й несподівані. А сміх та щирість полонюють читача, але відчувається, що це сміх крізь сльози. Насмішкуватий спосіб писання має дві сторони: одна — це непомітне викриття червоної панщини і її наслідків у житті та побуті. Друга — приховування суворої тяжкої дійсності за жартівливими лаштунками. Тут відчувається і сила української людини — духовна й тілесна, яку можна передати словами: і свиту латаю, і співаю.

Вже на самому початку «Собору» подано образ зачіплянців, як праведних людей (вислів Миколи Баглая, — О. Р.). Вони як переможені й упокорені раби — додатки до кривавої чужої доби, чие життя вимірюється годинами і змінами та кількістю пудів заліза й чавуну, виробів із них, що їх Москва забирає даром. Забирає і будує невідьничі табори смерті для українців та інших поневолених народів, літаки та гармати для завоювання світу.

І тому завод — це добровільно-примусова в'язниця. Ми, звичайно, не заперечуємо, що «дим батьківщини дорогий нам і приємний». Але — не чужий дим, не дим поневолювача. Такий дим по-чужому смердить. А завод в Україні, покищо, і наш, і чужий. Знаємо, не з наказу Києва, столиці України, а з наказу Москви, столиці Росії, все від нас забирають, тягнуть, грабують. Україні нічого не залишається.

Гончарів собор зберігся від знищення. Це не подія, а випадок, бож знаємо, що наші церкви і собори Москва понищила, зруйнувала, а духовенство заслала на каторгу або також знищила.

У Зачіплянці між заводом і собором — міст, а на тому мості — українська людина. В неї забрали щастя, волю, мову, навіть душу. І ні один персонаж цього твору не тільки не закликає до боротьби за права і волю України, а навіть не згадує про неї. В цьому творі нема України, її Незалежної Соборної Держави, нема боротьби за неї, нема УНР, нема УПА. Нема навіть Чорновола, Дзюби, Ліни Костенко, Світличного та багатьох подібних. Нема Юрка Шухевича, Горбового, нема тих українців і українок, що виступили проти русифікації України. Нема там і помсти над московськими держимордами та їх прихвоснями-малоросами за знущання над українцями.

І тут Гончар замовчав правду, обійшов її чи затаїв, щоб приподобатися «старшому братові», або просто виконати собачий обов'язок партійного наглядача. У творі переважає вірність раба-служачки і його страх...

Сьогоднішню Україну Гончар подає червоною, а минулу, за часів наших визвольних змагань — махнівською. Знаємо, що Гуляйполе з Махном не було ані Україною, ані добою. Не було навіть подією, а тільки випадком. Це був вибрик-учинок безвідповідального ватажка неладу, що починався: «Гуляйте, хлопці!» — а кінчався: «Бий і ріж!» Таким чином Гончар обезголовлює справжню Україну, викреслює її з історії як державу-націю.

Соковито, свіжо, навіть дотепно показав Гончар Махна і махнівщину, надаючи їм «всеукраїнськості». Натомість замовчує УНР, боротьбу українських армій за волю і державність. Йому вигідніше показати махнівщину, щоб на її тлі звеличувати сучасну червону Україну, закуту в кайдани.

Гончар хоче поєднати дві будови — собор і завод. До того ж він хоче Собор підкорити заводові, як знакові чужої влади, насильства і сучасної панщини. Тут він застосовує московсько-большевицьку «мудрість» — діалектику: єдність протилежностей. Що більше, він хоче поєднати т. зв. жовтневу революцію з українською душею. А це вже зовсім неможливе.

Криваве палахкотіння печей заводу і білизна козацького собору ніби роздирають пекельну добу. Собор, як дім молитви, сповіді й віри, він змалював від'ємно, піднесено і похвально змалював його, як твір мистецтва, як досконалу будову.

Багато хамства, неладу і не життя, а животіння він показав у побуті. Багато нарікань на німців, а про головного ворога — московських займанців — ні слова. Все позитивне виглядає, як вrostання України в соціалізм, а все від'ємне — тільки як помилки, хиби в її розвитку, що не згідне з політикою партії.

Між сучасним заводом і минулим собором Гончар не поставив української людини, її душі, не змалював величі України. Ні, між ними московський ланцюг, яким притягнено давню «Малоросію» до червоної тюрми народів, і то ніби на бажання українців. Це згідне із задумом Леніна, що начебто підписав закон про те, щоб на соборі прибити металеву табличку. Тут Гончар виконав ролі партійного наглядача і писак в Україні.

Він приховує або обминає страшну пекельну дійсність, що її створили в Україні червоний цар Ленін, дикий сатрап Чінгіс-хана Сталін, а потім блазень — Хрущов.

Гончар із великим захопленням пише про вулиці Заціпланки — широкі, веселі. Вживає слова «ферма», але яка ферма? Ферми є у вільних західних країнах, а в Україні — це звичайнісінький колгосп або червона московська панщина, де треба працювати для збереження московської тюрми народів під караулом новочасних московських чінгіс-ханів. Це «квіти доби», що їх виплевав хворий на голову Сталін.

Очевидно, українська природа чарівна й багата — ліси, поля, небо, озера, ріки, ставки і птаство. І чарівний, загадковий, аж сумний, спів солов'я, що став ніби нашим, українським, пташком-загадкою. І коли з'єднатися думкою чи душею з такою природою, то відчуваемо ще сильніший жаль і біль, що злий руйніницький московський дух поширився й на Україну і вона опинилась у кігтях північного хижака.

І коли Гончар захоплено, навіть цікаво й свіжо змальовує «солов'їну» Україну, а побіч того прославляє завод і сталь, що йде в чужу Московщину,

то перед нами виростає постать роздвоєного письменника та роздвоєних дійових осіб його твору.

Насамперед постає питання: Хто такий Гончар? Він людина і щирий українець, чи московський наглядч українського роду, «радянська» людина, що хоче обдурити свій нарід і приспати його власними ж чарами? Думаєте — він хоче поєднати обидві речі та якості? А хіба може бути сполучений дьоготь із медом? Чи можна споріднити саратовську гаву з українським соловейком?

А може Гончар хотів подати нам образ «нової людини» — «радянського» українця? Такого типа не було, нема і не буде.

І перед очима стає вам образ Віруньки — зразок правдивої людини, яка має дітей, але залишилась сама, бо її чоловіка, Івана Баглая, знаного сталевара, випхано до Індії. Отож Вірунька мусить працювати не за двох, а за трьох, бо недавно був голод, була війна, заслання, нищення, розстріли. А все це перетворило Україну на пустку-руїну.

«Розкохалась, розповніла в щасливім подружжі, в ідилії шлюбу, хоча на роботі їй доводиться нелегко, в гуркотняві шифтового двору, де Вірунька не перший рік висиджує зміну за зміною в кабіні свого крана. Тільки там обличчя її завжди в респіраторній масці, яку вона не скидає протягом всієї зміни, щоб не отруюватись їдкою пилюкою агломерату».

Насправді долю і життя Віруньки можна найкраще передати словами Тараса Шевченка:

»На панщині пшеницю жала...
Пішла в снопи, пошкандибала...«
»Робота тяжкая...
Ніколи і відпочити не дадуть...«

Або словами народної пісні:

»На чужій роботі тяжко наблюся,
А прийду додому — сяду, зажурюся.»

А ось про Івана, її чоловіка:

»Для Віруньки він перший серед усіх, чародійник печей, не даремно ж саме на ньому зупинилися, коли в Індію відбирали. І хоч не дивина тепер на селищах почути: той на Асвані, той в Афганістані...«

Оце Іванова доля, доля кріпака червоної панщини, коли і «... в Індію відбирали».

Українців «відбирають», вивозять, посилають, засилають, виганяють, а то й самі вони виїжджають з України. Невже Україна мачуха для своїх рідних дітей? Ні, має вона злющу мачуху над собою.

Гончар спочатку заперечує себе, а потім зраджує і обдурює, але читача не обдурить.

Вірунька «розкохалась, розповніла в щасливім заміжжі...» Яке ж щасливе це заміжжя, коли чоловіка «відбрали» до Індії, а вона виконує непосильну роботу на червоній панщині?!

По якому ж боці Гончар: по боці московської пропаганди-катеринки, чи по боці поневолених, уполідованих і винищуваних своїх земляків? Найгірше те, що Гончар приховав у своїм творі правду про неволю і тяжке

життя українського народу. Від дійсності він утікає у дитячі роки. Так ось його Микола Баглай часто любить ходити по рідних і дорогих дитинству місцях. Навіть на кладовище:

«...Віля кладовища потім опинивсь... серед забур'янених горбиків землі, над якими колись темними ночами нібито вставали фосфоричні силуети предків. Зараз не встають, а колись нібито вставали, лякали людей. Хто вони були ті вставші? Запорожці зі списками? Перші металюрги? Чого вставалося їм — тісно лежати в землі? Чи підводило їх бажання на реальну прийдешність свою подивитися? Характерники нібито між ними були, ворожити, дивовижні люди. Візьме дрібку рідної землі під шапку і в похід, і земля ця дає йому такі чари, що коли зійдеться з ворогом віч-на-віч, ворог його не бачить. Чує бусурманин, як козак сміється, чує, як кінь його ірже, а самого козака не видно. Невидимий, як дух, а сміється!

Занедбано цвинтар, лише великодніми святами сходяться сюди якісь бабуні на поминки... Для них ті, що лежать у землі, не тлін, не розкладена матерія, а наче якийсь підземельний шпиталь живих, відчуваючих...»

Гончар вміє цікаво й захоплююче малювати картини, хоч мова його за-смічена багатьма чужими словами, особливо російськими.

До того цвинтаря, з могил якого колись вставали фосфоричні силуети наших предків, козаків-характерників, пнеться мабуть і душа Гончара, але прив'язаний нашийником до «старшого брата» він відразу дочепив і чужу Україні «жовтневу революцію». Тугу за минулим він пов'язує із загарбаним Москвою заводом, на якому працюють невільники червоної кріпаччини. І таким невільником стає і сам Гончар.

Проспівавши пісню про минуле кладовище, щоб подобатися і «вашим» і «нашим», він знову обійшов, замовчав чи приховав страшну правду — сучасне нещастя українського народу. Він немов не знає, як тисячі тисяч гордих і роботящих українців і українок Москва виморила штучним голодом. Як країну, що повинна була б бути земним раєм, вона перетворила на страшне, не знане дотепер пекло. Він не знає як —

»Чума з лопатою ходила
Та гробовища рила, рила...»
(Т. Шевченко)

Образ, що його не подав Гончар у своєму творі, а який нагадує червону панцину, подамо ми. Ось плута ледве тягне худа, виснажена корова, а помагає їй, підпрігшись, слаба, виснажена голодом і стражданням жінка — «щаслива колгоспниця», рабиня червоної пекельної панцини.

Дійові особи «Собору» поділені надвоє: одні від'ємні, інші — додатні. Одні з них — служаки, інші — працівники, трударі, жертви рабського животіння. До речі, всі вони — жертви, хоч би тому, що намагаються, згідно з бажанням автора, сполучити вільний дух України та її народу з безвільним тілом раба. Так показав їх Гончар. Вони жертви навіть тому, що свідомо йдуть проти своєї волі й бажання, але застрашені — бояться, виконують волю окупантів собі на загибель, прославляють його.

«Собор» Гончара — це знак, але не знак віри, а знак приречення підбитого птаха, що своїм духом ще ширяє в піднебесних просторах.

Зачіплянка в Гончара та її мешканці — теж не призначення України, а її приречення, не зважаючи на те, що вона ніби радіє, співає, що автор робить висновок: козацькому роду нема переводу. Зачіплянка приречена хоч би тому, що її жителі покірно зносять московське ярмо і навіть думки не висловлюють про боротьбу за свою волю і державність України. Згідно з бажанням Гончара, вони хочуть пристосувати собор до заводу-велетня, що хоч і український, виконує призначене йому Москвою завдання. Гончар не стверджує України, він випрошує її. А це вже відступ від правди і дійсності, бо прикладом є Чорновіл, Дзюба, Світличний та багато інших, що сказали відважне слово про долю і прагнення України.

Ще кілька слів про чар та дійові особи Гончаревого твору. Чи думав автор, що Олена Чечіль — головна дійова особа?

Скільки лиха нависло над цією молодого, вродливою дівчиною. Перше лихо — вона безбачченко. Друге, пізніше — вона сирота, бо її матір привалило у глинищі. Третє лихо — вона безпашпортна, безправна колгоспна кріпачка. А четверте — новий бригадир-пройдисвіт підпоює і безчестить її. І врешті — безвільна, без майбутнього, обезцечена й закріпачена дівчина утікає до свого дядька у Зачіплянку.

Коли вдуматись у долю і життя персонажів Гончаревого твору, то постає образ безталанної, обкраденої, обдуреної, пограбованої і недобитої України.

Олена Чечіль, одна із жертв, має душу справжньої людини. Ось як вона осуджує приїжджого намовлювача (агітатора), що читав лекцію про любов: »Відолашний, — думала Оленка із співчуттям. — Отак трудитись, і все намарно. Старається, учить людей кохати, а сам... ти кохав колинебудь? Чи тебе кохали?»

І цей намовляч, що нікого в життя не кохав, нагадує нам людину в футлярі. Це — осуд головотяпів-брехунів, що відстали від життя, начитавшись штучних »наук« Маркса, Леніна, Сталіна та інших калік. А вони ж »керують«, »ведуть«. Куди?

Як протилежність до тих звироднілих калік — Оленка: »А в мене не тільки руки, в мене ще й душа є. Не всю випекли«, — каже вона.

Микола Баглай — майбутній інженер-металург, якого Гончар хотів зробити головною дійовою особою твору. Володя Лобода — завідувач освітньо-виховною роботою на заводі, що постарів і дописів на комсомольській роботі. З одного боку — це вже »дядьки отечества чужого«, а з другого — жертви, які хочуть зробити жертвами й інших. Вони борються: один за собор, а другий проти нього. Але це тільки побутовщина, що в умовах невір'я робить людину маленьким пристосованцем до політики партії, сірою людиною, яка не має ні своєї думки, ні обличчя українця, ні свого прапора — лише червону ганчірку чужого наймита.

З цього погляду твір Гончара — не український, хоч розрахований на читачів-українців. Він і не мистецький твір, а тільки літопис української дійсності, витвореної московськими окупантами.

І тому й Оленка, якщо одружиться з Миколою Баглаєм, стане ще раз жертвою. Бо любивши його, вона приборкає в собі крила, притишить чи пригамує дух справжньої української людини.

До цікавих постатей твору належить і баба Шпачиха, зачіплянська «квартильна», що накульгує. Оте накульгування — наслідок «виробничої рани».

»Справа в Шпачихи серйозна: йдеться про долю зачіплянських кіз. Як вийшла на тих кіз заборона, постанова така, що треба їх негайно всіх порізати, бо з'їдають, мовляв, весь білий хліб міста, тільки горохв'яники залишаються, з того моменту немає Шпачисі квартильний спокою. Комісії ходять з райради, заглядають у двори, записують, в кого ще ті кози zostалися, кому ще за них штрафу припекти. З неї, з квартильної, раз-у-раз питають: чи вже покінчено на Зачіплянці з козами, чи застосовує вона надану їй владу? А як вона буде чіплятися до людей, коли в самій коза нелегально в собачій будці живе! Квартильна мусила б наче приклад показати, а вона сама ж і попереджає ввірене їй населення:

— Готуйтеся, людоньки, завтра комісія буде! Виганяйте кіз на весь день якнайдалі в кучугури!»

Оце вам «щасливе життя» в червоній московській імперії: нема корів, тільки кози. Та і їм не дозволяється існувати. Отож уперед до соціалізму-комунізму на... «нелегальних» козах.

Шпачиха була проти собору, а наприкінці — виступила в його обороні.

Скільки ж подвійних облич, роздвоєних душ у Гончаревім творі «Собор»? Куди ж поспішаєш чужий воїне, коли свої тебе не ждуть?..

ПЕРША ЗБІРКА МІРИ ГАРМАШ

ВІДНАЙДЕНІ РОКИ, збірка поезій, накладом В-ва «Гомін України», Канада, портрет авторки і мистецьке оформлення Романа Василичина, 64 стор., 1968 р.

Українська національна поезія за кордоном має нове поповнення, всупереч тому, що поетка Міра Гармаш із Філядельфії, хоча й народилась у старовинному городі князя Льва, виростала й формувалась вже на чужині, переїздами з родиною з однієї до другої європейської країн. Мандрівка світовими шляхами закінчилась у м. Філядельфії в Америці. Тут поетка закінчувала освіту, тут мала багато можливостей, серед чужих морів і океанів культур та й безкультурництва, багато «нагод» зникнути в чужому середовищі, бути українкою лише з роду, або й забути рідну мову, як це декому вже «вдалося» з-поміж молодших.

Еміграція по другій світовій війні вже перейшла 25 років — великий і довгий час для людини. Багато чого забулось, але головне для більшості — ні: Україна. І наша відносно молода поетка у своїй першій збірці, вихід якої вітаємо, в добре написаному творі «Святоїванська ніч» згадує:

Святоїванська ніч поза селом, за гаєм
Із споминів дитячих казкою злітає:

Поганські предки сходять з-за сторіч,
Збудилась галка, крикнув в лісі сич,
Де папороть впівночі процвітає...
...Крізь ватри скачуть парубки в долині,
А я стою й дивлюсь. Ніхто й не знає,
Як глибоко все в душу западає,
Незрозуміле, думають, дитині!

Міра Гармаш безумовно обдарована спостережливістю і позначена поетичним талантом. Між іншим, вона — хрещениця великого Василя Стефаника, співця нашого села. Але вона співає не лише про село, а й про Шопена, про Нескорену Україну і про опалений у війні Мюнхен, про далеку Прагу, рідний Львів, Дністер, — її тематика дуже широка, і це позитивна риса. «Ах, скільки серця у красі оцій!» — вигукує, дивлячись на красу природи у вірші «З поїзду». Маючи перед собою великий полум'яний образ найбільшої української поетки-патріотки Лесі Українки, а в Нескореній Україні — іншої Поетки. Міра Гармаш вже не шукає себе, як людина: національно й ідеологічно вона цілком сформована, і не даремно поетка є членом Асоціації Діячів Української Культури, АДУК. Мова Міри Гармаш, за малими винятками, образна, не збіднена закордонням, з чого видно, як багато вона читає; щодо форми, то воліє притримуватись випробуваних форм, не віддаючи данини модерним шуканням (часто псевдо-модерним і псевдо-шуканням людей, не здібних просто й заримувати, не те що щось висловити поетичною мовою). Однак, у справі версифікації — перед М. Гармаш широкі шляхи, і вона напевно буде йти шляхом ускладнень і деяких пошуків, необхідних для оновлення кожної літератури. Немає небезпеки, що зіб'ється на манівці:

Із широких ланів, із квітучих лугів,
Із зеленого рідного гаю
Цвіт барвінку у книжці мойї зацілів,
Євшан-Зілля із рідного краю...

Перша збірка Міри Гармаш, добре мистецьки оформлена, зветься «Віднайдені роки». Це також і віднайдення себе, віднайдення опори в рідній культурі й народі, який дав, як у поезії про воїнів УПА, — вічного Максима, що помстить за згарища і кров, «як не він сам, то його син... це буде все той сам Максим». Найкращий образ збірки: «Я ж під Чумацьким Возом спала» — величний, глибокий змістом і гарний: цих образів мала б шукати Міра Гармаш і надалі.

Поетка вже зарекомендувала себе і в літературі для дітей, що також треба щиро привітати.

Леонід ПОЛТАВА

Увага, Читачі!

Вже появилася в продажі дуже цінна праця

д-ра Д. ДОНЦОВА

НАЦІОНАЛІЗМ

третє видання, справлене автором.

Книга ця вперше появилася 30 років тому (Львів-Жовква, 1926) і мала величезний вплив на формування ідей українського націоналізму, який витворив новий тип українця — борця за українську державність, і пірвав цілий український народ до боротьби за волю.

Книгу перевидано заходами Української Видавничої Спілки в Лондоні (Велика Британія) при співучасті Ліги Визволення України в Торонті (Канада).

Сьогодні, коли »Націоналізм« Д. Донцова не менш актуальний ніж 30 років тому, пропонуємо його найширшим колам українського суспільства.

Ціна примірника в м'якій оправі — 18/- або \$3.50.

Ціна примірника в твердій оправі — £1. 5.0 або \$4.50.

Замовлення разом з готівкою просимо слати на адресу:

Ukrainian Publishers Ltd.

200 Liverpool Road,

London, N.1.

Great Britain

Увага!

Увага!

Інформуйте світ про московські злочини. В цьому Вам допоможе монументальна книга англійською мовою про московську окупацію України під назвою

RUSSIAN OPPRESSION IN UKRAINE

Книга має 576 сторін друку плюс 24 сторінки ілюстрацій, у твердій полотняній оправі з мистецько-оформленою обкладинкою.

Ціна (без пересилки) 36 ш., у США і Канаді — 8 дол.

Просимо замовляти в Українській Видавничій Спілці:

Ukrainian Publishers Ltd.,

200, Liverpool Road,

London, N.1., Great Britain.